

lucien rambout

kürdistan

(1918 - 1946)

tarîh dizisi

komal

KOMAL
BASIM-YAYIM-DAGITIM

KOMAL YAYINLARI : 22

Tarih Dizisi : 5

1 Basım Ekim 1978

Sorumlu Yönetmen: Recep MARAŞLI

Özgün adı: Les Kurdes et le Droit (1947)

Ronahî yayını: Çağdaş Kürdistan Tarihi (1972)

Komal yayını: Kürdistan 1918 - 1946 (1978)

Komal Basım - Yayım - Dağıtım

Ordu Cad. 282/19, Laleli - İST.

Tel: 22 69 23 / 19

Dizgi / Baskı:

Kent Basımevi

Alayköşkü Cad. Küçük Sokak

Gürdere Han, Kat 1 Cağaloğlu - İST.

LUCIEN RAMBOUT

KÜRDİSTAN

(1918 - 1946)

SUNUŞ

Bir Fransız olan ve uzun süre Ortadoğu'da bulunan Lucien Rambout'un 1918 - 1946 yılları arasında cereyan eden olaylar çerçevesinde Kürdistan'da direnme hareketlerini inceleyen bu kitabı, Kürdistan tarihinin en dramatik dönemini ele alması açısından önem taşıyor. Şüphesiz, çağdaş Kürdistan tarihinin sorunlarını çözümü açısından yetersizdir. Ancak konu ile ilgilenenlere zengin bir döküman sağladığı, önemli belgeler sunduğu da bir gerçek.

Kitabın özgün adı «Les Kurdes et Le Droit». Ekim 1972'de, Avrupa'daki devrimci Türkiye Kürtlerinin örgütü olan Hevra'nın (Komela Şoresşvanên Kurdên Li Ewrûpa) organı olan Ronahi (Aydınlık) yayınları arasında «Çağdaş Kürdistan Tarihi» adı ile yayımlandı. Ko-

mal yayınına esas aldığımız metin budur. Ronahi çevirisi, yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu, dipnotlar zenginleştirildi, ayrıca ek olarak bazı belgeler verildi. M. Emin Zeki'nin Kürdistan Tarihi'nde kapsamlı bir bibliyografya verdiğimiz için, bu kitapta bibliyografyayı çıkardık.

Ronahi, 1972 baskısına eklediği önsözde, «XVIII. yüzyılın ortalarından bu yana, Batı ülkelerinde Kürtler ve Kürdistan hakkında yayınlanan makale, broşür ve kitapların oldukça kabarık bir sayıya ulaştığını, 1968'de Amsterdam'da yayınlanan İSK's (İnternasyonal Sosyete Kürdistan) Kürdistan Bibliyography'nin 9350 eserden söz ettiğini» belirledikten sonra şöyle devam ediyor:

«Bu eserlerin büyük çoğunluğu, Kürdistan folkloru, inanç ve mezhepleri, aşiret sistemi ve yaşayış tarzının konu edinip daha çok batılı okuyucunun egzotizm zevkini tatmin etmeye yönelmektedirler. Ve gezi izlenimi olmaksızın öte bir değer arzetmezler. Kaldık ki, bu izlenimler de, çoğu kere hayali kalmakta, gerçeklere pek az uymakta ve efsanevi bir Kürt tipi yaratmaktadırlar. İngiliz Soanne ve Hay'ın ince, uzun boylu, beyaz tenli, mavi gözlü ve zeki Kürtleri ile; Fransız H. Binder ve Alman Karl May'ın

iri - yarı esmer, karagözlü ve yabancı Kürtlerinin ortak bir yanları yok gibidir.

Gezi notlarının yanında, Kürt dili ve lehçeleri, arkeoloji ve antropoloji üzerinde inceleme ve bilimsel araştırmalar da yayınlanmıştır. Yayınlanan gramer taslak ve denemelerinin, metin derlemelerinin, diyalektoloji çalışmalarının ve sözlüklerin haddi hesabı yoktur.

Fakat, Ortadoğu petrol rezervlerinin büyük bir kısmını bulduran Kürdistan'da, dili ile, gelenekleri ile, kültürü ile, geçmişi ile, talihsizlik ve acılarıyla bir bütün teşkil eden bir Kürt milletinin varlığından, bu milletin tarihinin en eski çağlarından beri bu topraklar üzerinde yaşadığından bahsedilmek istenmemiştir. Bu milletin, birliğini sağlayıp yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip çıkacağı düşüncesi; tatlı kâr ve talan peşinde olan Batılı emperyalistlerin ve onların işbirlikçisi hükümetlerin düşlerini haram etmiştir. Bu yöndeki gelişmeyi geciktirmek için mümkün olan her türlü metodlar denenmiştir. Bir yandan işbirlikçi ya da ırkçı - bürokrat gruplarına Kürt halkını toptan imha etmeleri için silah ve malzeme verilmiş ve bu kanlı cinayetler dünya kamu oyunundan saklanmaya çalışıl-

miş, beri yandan Kürt halkının ulusal değerleri tahrip edilmiş, zincire vurulmasında rol sahibi feodal ve irticai kurumlar desteklenerek uluslaşma sürecinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bu fiziki ve kültürel jenosit'de Kürt tarihinin tahrifi çabaları önemli bir yer tutar. Aynı olayın daha yakın bir geleceğe kadar kardeş ve komşu Türk halkı, sonradan Cezayir halkı gibi diğer sömürgeleştirilmiş halklar için de yapıldığı gözönüne alınırsa, bunun, sömürgeci ve emperyalistlerin yağma ettikleri toplulukların soysuz, geçmişsiz, dilsiz, kültürsüz, milli bilinçten yoksun, geri kalmış ve batılilar ile eşit tutulması sözkonusu olmayan «ilkel aşiretler» olarak gösterip sömürülerini meşru gösterme taktiklerinin bir sonucu olduğu görülür. Kürtler üzerine çeşitli eserler yazmış olan ve Kürdistan'ın bölşülüp sömürgeleştirilmesinde önemli bir sorumluluğu olan İngiliz emperyalistlerinin Kürt tarihi ve Kürt millet hareketleri üzerinde yayın yapmaktan kaçınmış olmaları kayda değer bir noktadır.

Aynı çabanın, daha acemi, mantıksız ve kaba usullerle de olsa, ırkçılıklarını, Türkiye'nin anti - emperyalist kurtuluş mücadelesinde diğer

Anadolu halklarıyla birlikte savaşmış Kürt halkının inkârına kadar varılan Türk bürokratlarınca da sarfedilmiş olduğunu belirtmek yeridir. Bu tahrif çabalarına rağmen, özellikle Rus ve Sovyet araştırmacılarının çalışmaları sonucu Kürdistan'ın eski ve yakın tarihi, kısmen de olsa aydınlığa kavuşmuştur. Bu alanda, çalışmalarında IV. yüzyılda yaşamış, Vakayiname yazarı Farqin'li Yeşua, XI. yüzyılda yaşamış Merwani Kürt Devleti tarihçisi İbn-ul Farıqi, ve XVI. yüzyılda yaşamış Şerefname yazarı Bitlis hükümdarı Şeref Han gibi Kürt tarihçilerinin eserlerinden yararlanan Rus bilim adamları Minorski ve Nikitin'i zikredebiliriz. Sovyet Tarih ve araştırmacılarından N. Marr, Vilçevski, N.A. Halfin, gerek Kürtlerin etnik kökleri ve gerekse Kürt millet hareketleri konusundaki incelemeleriyle dikkati çekmektedirler.

Fransız ve İngiliz dilinde çıkmış olan, iki elin parmağı ile sayılabilecek kadar az sayıdaki incelemelerin çoğu da kasıtlı veya bilmeyerek meseleyi ters olarak bir Kürt - Türk veya Kürt - Arap çatışması halinde ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bazıları işi Ari - Moğol veya Ari - Sami çatışmasına vardırarak kadar tutarsızdır- lar»...

Weşanen Ronahi imzalı bu önsöz, L. Rambout'un «tahlillerinin de yetersiz ve tutarsız olduğu, ancak yakın tarihimize ışık tutan bir hayli önemli belge ve beyanat bulundurduğunu» ekliyor.

Yukarıda adı geçen yazarların bazı eserleri Türkçe'de yayınlandı. Bunlardan Mervani Kürtleri (Koral Y.), Şerefname (Ant - Yöntem Y.), Minorski (1915 çalışması;) ve Halfin (Komal Y.) Nikitin (Özgürlük Yolu Y.) isimli kitapların tümünün de toplattırılıp haklarında dava açıldığını okuyucu hatırlayacaktır.

Gerek bu «yasal» baskı ve gerekse halen önemli bir eksiklik durumunda bulunan, gerekli kitapların çevrilip yayınlanamamasının konu ile ilgili çalışmalarda kendisini gösterdiği de bir gerçek. Bu eksiklikleri şartlar elverdiği ölçüde gidermeye çalışıyoruz. L. Rambout'un çalışmasının da bu eksiklikleri kısmen gidermede yararlı olacağı umudunu taşıyoruz.

Şubat 1978

Komal

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Kaderin cilvesi, savaşta Irak'a sürüklenmiş bir Polonya'lı asker, geçenlerde, bana şimdiye dek tanıdığı bütün doğu halkları içinde Kürt halkını tercih ettiğini söylüyordu. Tercihinin nedenlerini öğrenmekte ısrar etmedim, çünkü söyledikleri beni hiç de şaşırtmamıştı.

Ortadoğu ülkelerini yirmi yıldan beri dolaşmakta, Kürtçe ve Arapça konuşmakta olan ben, bu bin çehreli diyarların insanlarıyla bol bol ilişki kurup onları keyfimce inceleyebildim. Her mezhepten Hristiyanlar, Müslümanlar Diaspora Yahudileri (1) ve hatta şeytana tapanlar da pek çok kereler muhababım oldular. Ermeniler, Süryaniler, Araplar, Kürtler, Dürzü ve Yezidiler (2) bana sırayla geçmişteki kahramanlıklarını, kara ve sıkıntılı günlerini, sık sık da isteklerini anlattılar. Fakat yine de en sıkı ilişkilerimin Kürtlerle olduğunu sanıyorum. Onlarla, içenin kendisinin yakamayacağı kadar uzun pipolarından nefis tütünlerini içtim. Büyük kalaylı taslarıyla, yaz sıcaklarının en etkin soğutucusu ayranlarından kana kana içtim. Ve de defalarca, elini kulağına gö-

türüp, dağlarda yankılanan yanık türküleri söyleyen çobanlarını büyük bir coşku ile dinledim. Şimdi bile gözlerimi kapayıp geçmişi anımsamaya çalıştığımda bu türkü nağmeleri kulaklarımda uğulduyor.

Oysa bir yıldan beri Dünya basını; İran, Irak ya da Türkiye'de olup biten olaylardan dolayı sık sık Kürtlerden söz etmektedir. Basın ajansları, muhabirler, bizde hemen hiç bilinmeyen bu bölgeler ile ilgili «sansasyon» haberler peşindeler. Günlük gazeteler ve dergiler kamuoyunu bu konuda aydınlatmak için adeta yarışmaktalar.

«L'Humanité»den «Mondes»a, «Temps Présent» dan «Temps Nouveaux»ya, «Combat»dan «Terre des Hommes»a, «Monde»dan «Samedi-Soir»a (3) tüm gazete ve dergiler ve diğer adını anmadığım yayın organları, A.F.P. (4) veya Reuter ajanslarının haberlerini yayınlamakla kalmayıp Kürt sorunu üzerine makaleler yazdılar. Bunların pek çoğunda, haberlerin sözümona objektifliği (!) altından, doğruları çarpıtan çeşitli yorumlar sırtmaktadır.

Ve saptırmalar, daha çok bazı İngiliz yayınlarında göze çarpıyorlar. Oysa ileride de göreceğimiz gibi İngilizler, sorunu, yakından bilmektedirler. Kuşkusuz İran ya da Irak'lı gazetecilerden resmi sansürün hiçbirzaman hoşgörüsü ile karşılamayacağı bir tarafsızlık bek-

lemek yersiz olur. Tabii Türk gazeteleri, her zaman düşündükleri fakat asla bahsetmedikleri bu problem konusunda çıt çıkarmamaya devam edeceklerdir.

Arap basınının Fransızca ya da İngilizce yayınlanan «Palestine Post», «Journal d'Égypte», «Progres Egypten», «İmagés» (Kahire'de yayınlanıyor), «Revue du Liban», «Orient», «Jour» (Beyrut'ta yayınlanıyor), vb. gibi dergileride, bu konuda az - çok açık makaleler yayınladılar. Yine Beyrut'ta yayınlanmakta olan «Les Cahiers de l'Est», «Kürdistan»ı (s. 1) ve «Folklorlarının Işığında Kürtlerin Ruhunu»nu (s. 5, s. 6) tanıttılar.

Bütün bunları okuduktan sonra; sürekli olarak bize, Nazizmin ve Faşizmin zulmünden artık kurtulmuş özgür bir insanlık vaadeden büyük devletlerin umursamaz bakışları altında, sözümona demokratik hükümetlerin yirmi yıldan beri sürekli olarak sürgün ettikleri, hımbalarına hedef seçtikleri, asıp, kesip, yok ettikleri ve uzun zaman birlikte yaşadığım «Eşkiya Kürtler» hakkında daha söylenecek çok şeyin olduğu kanısına vardım.

Bundan onbeş yıl önce, bir Kürt, yazdığı broşürde; Avrupa'nın, vatanının acularına ve yıkımlarına karşı ilgisiz kalışının, Kürtlerin onlarla aynı tanrıya tapmamasından ileri gelip gelmediği sorusunu soruyordu...

Şu birkaç sayfa, gerçek bir Hıristiyanın, kendisine özgü bir Tanrıya inananın, ideal ve insanlık aşığı bir laikin; çoğu kez petrol kokusuyla yüklü bir ortamda değerlendirilen böyle bir sorun karşısında vurdumduymaz kalamayacağını göstermek istiyorlar.

Okuyucunun gözleri önüne sereceğim belgeler, Kürtlerin nasıl uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını belgeleyecekler. Bu belgeleri, sağlam her vicdanın inanmakta duraksayacağı, fakat tümüyle gerçek olan olayların anlatımı izleyecektir.

Tanıklığım samimi olacak. Fakat, eğer bazıları beni taraf tutmakla suçlayacaklarsa, bunun haklı olan biricik taraflılık; gerçek ve adalet taraftarlığı olmasını isterim.

L.R.

1) *Diaspora* : Milattan altıyüz yıl önceki göç sonucu Filistin'i terkedip çeşitli ülkelerde yerleşen Yahudi topluluklarının tümüne verilen ad. Diaspora Yahudisi, Filistin dışında yaşayan Yahudi demektir.

2) Bak, Minorski / Kürtler; s. 51 vd. (Komal Y.) — ed.

3) II. Dünya Savaşı sonrası Fransa'da çıkan gazetelerin adları. Bunlardan L'Humanite (insanlık) Fransız Komünist Partisi'nin resmî yayının organıdır.

4) *Agence France-Presse* (Fransa Basın Ajansı)

BÖLÜM I

«Bu ülke bir gün Ortadoğu'nun İsviçre'si olabilecektir.» (Akhbar el Harb, s. 53, 29 Ocak 1944)

1. KÜRDİSTAN COĞRAFYASI

Kürdistan Ortadoğu'nun belkemiğini oluşturmaktadır. Önasya'nın ortasında yerleşmiş olup, bir yandan Karadeniz ile Mezopotamya bozkırları, diğer yandan Anti - Toroslar ile İran platosu arasında yayılan dağlık bölgenin en büyük bölümünü içine alır.

Etnoğrafik sınırlar belirlenmek istenirse, kabaca aşağıdaki hatlar verilebilir:

Batıda; Kürt dağından (Suriye) hareket edip, kuzey doğrultusunda Kilis, Elbistan, ve Divriği'yi geçen ve Kelkit Irmağına ulaşan bir hat...

Kuzeyde; hattımız Kelkit Irmağını izleyip, doğuda Bayburt ve Oltu ilçelerini geçip Kars'a erişecek...

Doğuda; Kars'tan güneydoğu doğrultusunda uzanıp Urmiye gölünün batı yakasını, Loristan ve Bah-tiyar'lar bölgesini, Seneh ve Kermaşah'ı da içine alacak...

Ve güneyde de; Kürt sınırı, Loristan'dan kuzeybatıya doğru yönelecek, Xaniqin (Hanikin), Kifri ve Hamrin dağlarından geçip batıda Cebel - Sincar (Sincar Dağı)nın güneyine inecek, Fırat'ı Cerablus yakınlarından aşip, Kürt dağının güneyinden geçerek, İskenderun'un kuzeyinde Akdeniz'e ulaşacaktır.

Önümde en son ve en ciddi araştırmalara dayanarak yapılan Kürdistan'ın etnik bir haritası var. Orada bu ülkenin sınırlarının bir yandan Akdeniz'e, diğeryandan da Basra Körfezi ve doğuda da Huzistan'a dayandıkları açıkça belirtilmektedir.

Görülüyorki Kürdistan, yüzölçümü 530.000 km'yi bulan geniş bir ülkedir. Güneybatı, kuzeydoğuduğrultusunda, bir dizi girinti çıkıntılarıyla yüksek dağlar uzanmakta, Dicle ve Fırat ile kolları, Murat ile Botan suyu vadileri onları bir çok yerde derin bir şekilde bölmektedirler. Cûdi, Sipan (Süphan) ve Ararat (Ağrı) gibi en yüksek tepeler 5.000 m.ye yakın yüksekliklere ulaşmaktadırlar. Ovalara özellikle Fırat'ın güneyinde rastlanır. Urfa ovası, Dijle ovası, Diyarbakır ve Cizre bölgeleri, Erbil ve Kerkük yöresinde iki Zap vadileri ve nihayet «Muş'un bolluk vadisi».

Bu ülkenin güzelliklerini anlatmaya fazla yer ayırmak istemiyorum. Fakat bundan hiç söz etmemek içinde, insanın doğanın çekiciliğı karşısında sağır ve duyusuz olması gerekir.

«Orada insan gözünün seyredebileceğı en güzel manzaralar bulunmaktadır. Bazı bölgeler ve köyler olağan üstü bir çekiciliğe sahiptir. Rewandûz (5) bir dağın yamacında kurulmuş, kubbe ve minareleriyle ünlü, Amadiye, binlerce metre yükseklikte, sivri bir zirvede. Oradan uzaklardaki İran dağlarına kadar yayılan geniş vadi, binbir güzelliğıyle gözlerinizi okşuyor. Eşine az rastlanan güzelliğıyle Amadiye gerçekten ilkçağ masallarındaki gerçek dışı peri şehirlerini andırıyor. Akra, Pencawin, Koysancak da, gezenlerin yürek-

5) Bu pasajda adı geçen bütün Kürt şehirleri Güney Kürdistanında bulunuyorlar.

lerini hoplatacak güzelliklere sahip küçük dağ kasabalarıdır.»

Hamilton, kitabında, manzarasının vecde geldiği Geli Ali Bey'e koca bir bölüm ayırıyor. Bu Yeni Zelanda'lı da zevk sahibidir doğrusu.

Bu ülkenin ikliminin sert, ısı farklarının hatırı sayılır derecede büyük olduğunu belirtmekle kimseye yeni birşey öğretmiş olmam sanırım. Yılın hemen yarısına yakın bir bölümünde, karlar her yanı kaplar. Dolayısıyla ülke sakinleri doğal bir seçime tabi tutulmuş oluyorlar, böylece enerjik ve gürbüz bir ırk meydana getiriyorlar.

2. KÜRDİSTAN'IN EKONOMİK KAYNAKLARI

Kürdistan'ın başlıca gelir kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Ova ve yüksek yaylalar bölgelerinde bol miktarda buğday, arpa, susam, mercimek ve mısır; bataklık yerlerde ise pirinç ve az miktarda da pamuk yetiştirilmektedir. Dağlık kesimlerde ise daha çok bahçe tarımı yapılmaktadır. Fransa'da yetişen bütün meyvalar orada da bulunur.

Malatya kaysıları, Sincar (6) incirleri, sayısız halk türkülerindeki benzetmelerde yer etmişlerdir. Üzüm çeşitlerinin ise haddi hesabı yok. Sebzenin her türlü çeşidi bulunur, ve boldur: patates, patlıcan, domates, biber, ve bütün nişastalı sebzeler. Bütün bunların yanında tütün de her köyün çevresindeki rüzgardan korunmuş teras halindeki tarlalarda ekilir. Tıbbi bitki-

6) Sincar, Güney Kürdistanın, kuzey kesiminde bir yerleşme birimidir.

ler çok sayıda yetişir ve etkilerini görüp öğrenmiş olanlar için pahacılmaz bir değere sahiptirler.

Ormanlar geniş alanlar kaplar. Ağaçlardan meşe ve çam en çok rastlanılanlardır. Bunlardan tanen(*) ve zamk çıkarılmakta ve çeşitli işlerde kullanılmaktadır. Aynı biçimde mazıdan da geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Her vadide mağrur kavaklar boyveriyor ve göklere uzanan başlarıyla Kürt manzarasını karekterize ediyorlar.

Hayvanlardan en çok koyun ve keçi beslenir. Van'ın güneyindeki yüksek yaylalarda koyunların boyları 80 cm'yi bulur. Sığırlar daha azdır. Bir hayli de manda vardır. At ırkı, Arap atlarının ünüyle boy ölçüşemez; buna karşılık dağ hayatına gayet iyi uyum gösterebilen çok sayıda eşek ve katır bulunur. Ki bunlar uçurumların kenarlarındaki daracık keçi yollarında en ideal binek hayvanlarıdır.

Yaraltı zenginlikleri önemlidir. Fakat ne yazıkki henüz pek azından yararlanılmaktadır.

Dersim (Tunceli)'de maden suyu; Ağrı dağı, Erzincan, Siirt, Erciş, Çölemerik, (Hakkari) ve Başkale yörelerinde de kükürtlü su kaynakları vardır. Zap vadisi kaynakları soğuktur ve bikarbonat taşırlar.

Pek çok yerde kömür yataklarına, özellikle Silvan'a bağlı Hazro köyünde (7), Xarpet (Elazığ)de, Maden, Van, Kemah, Çemişgezek, Çabakçur (Bingöl) ve Zaxo'da rastlanır.

Türk hükümeti, Ergani bakırlarını uzun bir süreden beri işletmektedir. Bakır madeni Palo, Van ve Ak-

(*) Tanen; Sepicilikte, hekimlikte kullanılır, tadı buruk bir madde, mazi tozu.

7) Halen Diyarbakır'a bağlı olan Hazro ilçesi kitabın yazıldığı tarihte Silvan'a bağlı bir köydü.

ra, yörelerinde bulunmakta ise de bunlar henüz işletme safhasına girmemişlerdir. Demir madenine de, Maden, Kiğı, Keskin ve Amadiye (Güney Kürdistan'da) bölgesinde rastlanmaktadır. Gümüşlü krom, Maden'de, Van ve Kemah'da; kurşun madeni de Kian'da önemli oranlarda bulunmaktadır. Barzan yöresinde krom, magnezyum madenleri; Diyarbakır civarlarında gümüş ve altın madenleri vardır.

Fakat hiç kuşkusuz, bütün bunlardan Kürdistan'ın asıl büyük zenginliğini teşkil eden petrol yataklarıdır.

«Basit bir harita incelemesi, bize bütün Kürdistan'ın, Kuzeybatı, Güneydoğu doğrultusunda dağ sıralarının yönünü izleyen bir eksen boyunca uzandığını gösterir. Bu hat, Basra körfezi çukuru kadar gider. Ortadoğu'nun petrol yatakları haritasına bir göz attığımızda bunların da aynı doğrultudaki bir hat boyunca uzandıklarını görürüz. Bu hat, İran'ın körfez üzerindeki güney kıyısında bulunan Bender - Abbas yakınlarındaki Kışt adasından başlar, İran'ın Güneybatısındaki **Anglo - Persian Company** (8) tarafından işletilen yataklardan, Musul ve Kerkük dolaylarındaki **Irak Petroleum Company** yataklarından geçer ve Kuzey Kürdistan'daki (Türkiye) Siirt'e ulaşır. Türkiye hükümetinin de 1940 yılında açıkladığı gibi bu sonuncu bölgede de (Siirt'te) petrol yatakları bulunmaktadır.»

Evet Binbaşı Bolton, 16 Aralık 1942'de Londra'da verdiği bir konferansa bu objektif durum değerlendirmesiyle başlıyordu. Bu kusursuz psikolog, verdiği kü-

8) *Anglo-Persian Company* günümüzde *British Petroleum* (BP) adı altında çalışıyor.

çüçük ayrıntıların; alışlageldiği gibi bilgin ve üstelik yurtsever İngilizlerden oluşan dinleyicilerinin hafızalarında yer edeceklerini biliyordu.

3. KÜRTLER

Birçok yönden bunca ilginç ve kendine özgü bir güzelliğe sahip olan bu beldenin halkı; basit ve çoğu kere güç bir yaşam sürdüren, sağlam, gürbüz, dağlı ve çobanlardan, çiftçi ve bağcılardan oluşur: bunlar Kürtlerdir.

Kürtler Ari ırktandır. Farsça ile aynı aileden olan ve fakat Farsçadan farklı özellikler gösteren Hinde-Avrupai bir dil konuşurlar. Kurmanci bu dilin en yaygın lehçesidir.

Kürtler, onlarla ilişkileri olmuş olanların da geniş ölçüde kabullendikleri gibi bir takım üstün yeteneklere sahiptirler. Çoğunlukla kaba görünmelerine rağmen, zekidirler, sağduyu ve kurnazlıkta ustadırlar. Ozansı bir hayal gücüne ve beklenmedik bir hiciv espirisine sahiptirler. (9) Konuşma ve tartışmalarını süsleyen sayısız atasözleri; onların hayran kalınacak gözlem becerilerine tanıklık eder. Kürtler türkü söylemeyi çok severler. Uzun kış geceleri boyunca hiç yorulmadan, dengbejlerinin (öykü, masal ve türkü söy-

9) Kürt özelliklerinin yabancılarca en az bilinen yönü, onun alaycılığıdır. Oysa bu, Osmanlılar devrinde geniş ölçüde bilinen ve takdir edilen bir konuydu. Örneğin, Osmanlı edebiyatının en tanınmış yergi (hiciv) üstadlarından *Nefi* (Siirt'in Hasankeyf ilçesinde doğmuştur), *Nabi* (Urfa'da doğmuştur) ve *Şair Esref* Kürt asıllıydılar.

leyiciler) bitmek tükenmek bilmeyen masal ve efsanelerini dinlerler.

Sürdürdüğü çetin ve zor yaşam koşulları Kürt'ün karakterini oluşturmuştur. Kürt, topraklarının tüm olanaklarını işleten ve mekanik çalışmalardan yararlanan zorlu bir işçidir.

Hamilton, Kürt'ün çalışmalarındaki canlılık ve şevki konusundaki övgülerini esirgemiyor. Fakat bunun yanı sıra Kürt'ün özgürlük tutkusu da daha az güçlü değildir. Güzel silahların dostu ve keskin nişancı Kürt, avı çok sever ve onda büyük bir beceri gösterir. Arada bir kervan yağmaladığı olursa bile, şovalyelik espirisi (haksızlara karşı güçsüzleri koruma) ondan hiçbir zaman ayrılmaz. Namusluluğuna aşiret ve hatta çoban kavgalarında bile leke getirmez. Konuk-severlikleri atasözlerine yer edecek kadar tanınmıştır. Bu, belki Bedevi Arap'inki kadar şatafatlı değildir, fakat Kürt'de, insan kendisini daha rahat, daha çok kendini evinde hisseder. Bu da her şeye bedeldir.

Doğu ve özellikle İslam halkları için sandığımızın tersine Kürtlerde kadın erkeğe eşit tutulur. Kürt kadını örtü ve çarşaflara bürünmeğe zorlanmamış, kendisine evin işlerini yürütme olanağı verilmiştir. Kürt kadınları neşeli olurlar. Renkli kilimlerini dokurlarken türküleri ağızlarından düşmez. Genç kızları pek az yabaniidir. Beğenilmeyi, hoşla gitmeyi ve süslenmeyi sever ve kendilerine eş olarak en fazla hoşlarına gideni almayı da çoğunlukla iyi becerirler. Fakat savaş zamanı, kadınların da kavgaya katıldığı ve hatta gerektiğinde aşiretin başına geçip onu enerji ve zekalarıyla yönettikleri görülür.

Hristiyan olan üç - beş aşiret ve birkaçbin Şeytan Tapıcısı ya da Yezidi dışmda Kürtler çoğunlukla Müslüman olup sünni mezhebine bağlıdırlar. Bunun ya-

nında İran'da Şii mezhebine bağlı bazı Kürt aşiretleri de vardır. Fakat aslına bakılırsa Kürtler pek dindar değildirler. Oldukça batıl inançları vardır, şeyhlerini kutlu sayarlar, dinin görünürdeki uygulamasıyla kafalarını yormazlar. Ayrıca Kürtler bize inandırılmak istenilenden daha az tutucudurlar.

Bu açık fikirlilik ve hoşgörölüğü; özellikle büyük Kürt şehirlerine yerleşmiş veya köylük kesimlere gidip orada yurttaşları üzerine geniş bir etkide bulunan, ilişkileri sayesinde onları en çağdaş sorunlardan haberdar eden, doktor, avukat, mühendis, subay, ozan gibi entellektüellerinde gördüm. Arapça, Türkçe veya Farsça dışında İngilizce, Fransızca, Almanca ve hatta Rusça gibi Avrupa dillerinden bir ya da birkaçını kursusuz bir biçimde konuşan aydın Kürtleri görmek, hiç de az rastlanır bir şey değildir. Onlarla her zaman zevkle tartıştım, çünkü onlar, uluslararası toplumsal ve siyasal sorunları yakından izler ve bilerek konuşur tartışırlar.

4. KÜRT SORUNU

Kürdistan'ın durumunu, doğal kaynaklarını ve halkının karakterini böylece kısa olarak hatırlattıktan sonra Kürt sorununun ne olduğunu daha açık bir biçimde görmeye çalışabiliriz.

Öyle ya, bir Kürt sorunu vardır ve bu sorun basittir de. Bir Kürt sorunu vardır, çünkü Kürdistan (devlet olarak) mevcut değildir, çünkü Kürdistan var olma hakkının bilincindedir ve de var olmak istiyor...

Bu bölümün başında işaret ettiğim Kürdistan sınırları aslında bütünüyle olması gereken sınırlardır. Onlar bir bütün olan homojen bir halkın oturduğu

ülkenin etnik sınırlarını oluşturlar. Siyasal yönden bugün Türkiye, İran, Irak arasında üç parçaya bölünmüşler.

İşte ırk, din ve gelenekleri aynı olan ve aynı dili konuşan fakat bir araya gelip birleşemeyen dokuz milyon insan.

Dahası da var: bu insanlar birleşememekle kalmıyor, kendilerini bölüşen devletler onları şiddet yoluyla asimile etmeye çalışıyorlar, atalarının dilini biçimsiz, derme - çatma bir ağıza benzetip konuşulmasını yasaklıyorlar. Onları eğitim ve öğretim olanaklarından yararlandırmaktan kaçınıp daha fazla köleleştirme ve kendilerine bağlama çabasındadırlar. Bu devletler gelirlerinin aslan payını sağladıkları Kürdistan'ı yolsuz, okulsuz ve hastahanesiz bırakıyorlar.

Aşağıdaki çizelge Kürtlerin, Kürdistan'ı aralarında bölüşen devletlere göre dağılımını ve Kürtlerin bu devletlerin genel nüfusuna oranını göstermektedir. (10)

	Toplam nüfus	Kürtler	Oran
Türkiye	16.200.000	4.000.000	% 25
İran	15.000.000	3.500.000	% 23
Irak	3.500.000	1.000.000	% 28

10) Kürdistan'ı bölüşen devletler sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin sayısını belirten istatistikler yapıp sonuçlarını yayınlamaktan özellikle kaçınmaktadırlar. Bazı hükümetlerin ileri sürdükleri rakamlar da gerçekleri yansıtmaktan uzak, tutarsız ve gayri ciddidirler. L. Rambout'un daha önceki değerlendirmeleri esas olarak 1946 yılı için verdiği rakamlar da kuşkusuz çeyrek yüzyıl sonrası için geçerli değildir.

Bugün Ortadoğu'da yaklaşık 16 milyon Kürdün yaşadığı bilinmektedir. Bunun 8,5 milyonu Türkiye'de, 5 milyonu İran, 2,2 milyonu Irak, 0,5 milyonu Suriye ve 0,2 milyonu da Sovyetler Birliği Kafkas Cumhuriyetlerindedir. Ayrıca Lübnan'da da hatırı sayılır derecede bir Kürt kolonisi vardır. (Ekim 1972)

Ayrıca, Suriye'de 250.000 ve Sovyetler Birliği'nde de 160.000 Kürt bulunmaktadır.

Kürtlere bağımsızlık hakkını vermemek için, onların iddia ettiklerinden daha az sayıda oldukları ileri sürülür. Belki Kürtlerin sayısını kesin bir netlikle belirtmek güçtür. Bu da ilgili devletlerin hiçbir zaman güvenilebilir, ciddi istatistikler yayınlamamalarından ileri gelmektedir. Herhalde, diyor Kürtler, Avrupalı iyi - kötü haber alan yorumcularının savundukları gibi nüfusumuzun 4 milyon olduğunu kabul etsek, yine de Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Suudi Arabistan gibi birçok devletlerin ahalisinden daha çok sayıdayız.

Eğer Kürtlerin bağımsızlığına engel olan siyasal ve toplumsal gelişim (evrim) deki gerilik ise; sanırım ki, teoride değilde, gerçekte doğu sorunlarından birazcık haberdar olan her okuyucu bıyık altından güleceklerdir. Çünkü, bir tüm olarak Lübnan, Suriye veya Irak'daki bir avuç şehirli hariç (ki Kürtler de bu yönden onlardan hiç mi hiç geri değildir) bu biçimsel ve değişken de olsa bağımsızlık haklarından yararlanan devletlerin üstünlüklerinin ve gelişimlerinin nerede olduğu pek görülüyor doğrusu.

Kürdistan ekonomik olarak kendi kendine yetmez mi denilecek? Eğer bu, Kürdistan'ın bir otarşi (sadece kendi kaynaklarıyla yetinip varlığını sürdürme) düzenini sürdürüp yaşama yeteneğinde olmadığı anlamına geliyorsa aynı fikirdeyiz. Peki zaten savaş da kendi kabuklarına çekilmiş olanlara karşı yapılmadı mı..? Yok, eğer bu Kürdistan'ın yoksul bir ülke olduğu anlamına geliyorsa sözü bir Kürde bırakıyorum:

«Halkımız, Türkiye'nin doğu illerini, yukarı Fırat ve Yukarı Dicle'nin bereketli havzalarını, bütün yeraltı zenginlikleriyle İran ve Irak dağlarını

kapsayan topraklar üzerinde yaşamaktadır. Bu ülkenin ekonomik olarak kendi kendine yetemeyeceğini iddia etmek için gerçekten kötü niyetli olmak gerekir; hele zenginliklerimize sağdan soldan bu kadar göz dikildiği ve halen Irak'ın tahıl ambarını oluşturduğumuz gerçeği herkesçe bilindiği halde. Kuşkusuz, henüz ekonomik ve toplumsal yönden ilkel bir gelişme düzeyindeyiz: çünkü bizi yönetenler bize ilerleme yolunu gösteremediler ve göstermeyi de istemediler. Fakat sanırım, gururlu köylülerimizin, komşu halkların gevşek serflerinden (kölelerinden) daha önce feodal hayatın zincirlerinden kurtulacaklarını ileri sürersem, aksini savunan kimse çıkmayacaktır.»

Kürt sorununu bilmemezlikten gelmek, onu çözmek demek değildir. Onu hava saldırılarıyla susturmaya çalışmak, onu alevlendirip azdırmaktan başka bir şeye yaramaz. Sovyetler Birliği'ni bu sorunu kışkırtıp Orta-Doğu'da huzursuzluk yaratmak için desteklemekle suçlamak, kulağın ucunu gösterip dikkatleri temel sorundan başka yönlere çekmektir. Bu da Kürt sorunu ile, demokrasi ülküsüyle hiç de bağdaşmayan nedenlerden dolayı ilgilenildiğini gösterir.

Bundan birkaç yıl önce, 1914 - 1918 savaşıdan önce ve savaş yıllarında Rusya'nın Urmiye konsolosu olan **Nikitine**, bu konuda «*Dictionnaire Diplomatique*» (11) şunları yazıyordu. (Bay Nikitine, Rus devriminden bu yana Paris'te yaşamakta ve bildiğim kadarıyla bir daha da Rusya'ya dönmemiştir. Bu noktayı yargısının tarafsızlığını belirtmek için ekliyorum.)

11) (*Nikitine, B*), *Dictionnaire Diplomatique* (Diplomatik Sözlük) C. 1, s. 1201—1204.

«Uluslararası alanda, kendine özgü bir varlığı olan bir Kürt sorununun var olduğundan artık kimsenin kuşkusu olamaz.

Dünya Savaşı (1916 Fransız - Rus antlaşması), onu izleyerek Kürdistan'ın bazı kesimlerinde meydana gelen topraksal ve yönetim değişiklikleri, Kürt komitelerinin bağrından kopar ve modern bir ülkünün canlandığı bir elitin doğuşu, Kürt hareketinin hali hazırdaki karakterini belirlerler. Ve onu, tarihin bize Büyük Fransız Devriminden bu yana, halkların kurtuluşları konusunda öğrettiği bütün özlemler için mücadele eden hareketler arasına yerleştirirler.

Kürt ulusal davasının kaderi ne olursa olsun, artık uluslararası bilincin, bu sorunun gerçek kapsamını bilmemezlik etmesine göz yumulamaz. Hukuken de, onun yönünü, çağdaş insanlığın ortak mirası sayılan görüşlerle gerçekten bağdaşamayacak biçimde çevirip tarif etmeyi istemek, artık olanaksızdır.»

Bu kitapta özet olarak da olsa Kürt ulusunun tarihinden bahsetmek söz konusu değildir. Bu konuyla ilgilenenler **Minorski'nin** İslam Ansiklopedisinde yayınladığı **Kürtler** makalesini okuyabilirler.

Gelecek bölümlerde Türkiye, Irak, İran Kürtleri'nin vatan ve ülkeleri uğruna 1. Dünya Savaşı'ndan bu yana çektikleri acıları göreceğiz.

BÖLÜM II

«Türk süngüsünün görüldüğü yerde Kürt meselesi yoktur.»

(7 Mayıs 1925)

5. BARIŞ ANTLAŞMALARINDA KÜRTLER

Madem Türkiye, Kürt halkının yarıya yakın kısmını içine almaktadır, incelememize önce bu ülkeyle başlayacağız.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, her zaman topraklarında yaşayan Kürtlerden yana olmayan Osmanlı İmparatorluğu, onları kendi saflarında görmek istedi. Hükümet güçlü propaganda ve entrikalarıyla Kürtleri, vatani vazifelerinin, Ermenileri el altından kışkırtan Ruslara ve Araplara yardım eden İngilizlere karşı yürümeğe olduğuna inandırdı. Ve Kürtler yürüdüler. Bu arada fermanıya katledilen 1 Milyon Ermeni'nin katledilişinden ötürü hiçbir cezaya çarptırılmayan Halife Sultan Reşad, Panturancılık hayalini sürdürerek, Kürtlerin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerine sürülmesini öngören bir kanun imzaladı. Bu sürgün 1838 yılında **Hafız Paşa** tarafından girişilen sürgünden daha başarılı olmadı. 700.000

Kürt yollarda açıklıktan, soğuktan, sefalet ve perişanlıktan can verdi.

Mondros silah bırakışmasından sonra parçalanan Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı. İmparatorluğa bağlı bütün Arap devletleri ayrıldılar ve daha sonra büyük devletlerin korunağına girdiler. Ermenilerle olan anlaşmazlıkları 20 Aralık 1919'da yapılan bir anlaşmayla çözümlenen Kürtler; davalarını, delegeleri General Şerif Paşa aracılığıyla Paris Konferansına getirmişlerdi. Müttefiklerle Türklerin, 20 Aralık 1920'de imzaladıkları Sevr Antlaşması, Kürdistan'la ilgili 3. bölümünde (Madde 62 - 64) Kürtlere güzel umutlar verecekti.

İşte bu bölümün metni:

«Madde 62:

İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden oluşan bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle başlayan altı aylık süre içinde, Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride saptanacak olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasında belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgeler için, antlaşmanın 27. Maddesi II, 2 ve 3 derecelerine uygun olarak, sürekli otonomi planını hazırlayacaktır.

Madde 64:

Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak geçecek bir yıllık süre içerisinde, şayet 62. madde de işaret edilen bölgelerdeki Kürt halkı, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurur, bu bölgeler halkının çoğunluğunun Osmanlı İmparatorluğundan

(Türkiye) bağımsız olmayı arzuladıklarını ispatlarsa ve şayet Konsey de, bu halkın bağımsızlığı gerçekleştirme yeteneğinde olduğuna kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini önerirse, Osmanlı İmparatorluğu (Türkiye) bu öneriye aynen uymayı ve bu bölgelerdeki bütün hak ve ünvanlarından vazgeçmeyi şimdiden taahhüt eder.»

Bu vazgeçme işleminin ayrıntıları, başlıca müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir konvansiyona bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi yapıldığında ve yapılaacağı zaman, bu bağımsız Kürt devleti ile günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin kendi istekleriyle birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler, bu birleşmeye karşı hiçbir itirazda bulunmayacaklardır.

Bu açık ve net olan bir şeydi. Fakat, ne yazık ki bu antlaşma hiçbir zaman uygulanmadı. Müttefiklerin kararlarına daha önceden baş kaldırmış olan Mustafa Kemal Paşa, onları birbirinden ayırıp, bu birinci antlaşmayı silecek olan ikinci bir antlaşmanın imzalanmasını başardı. Bu **Lozan** antlaşmasıdır. (23 Temmuz 1923)

Kürtlerin daha az iyi bölüşülebileceğini düşünmek kolaydır. Söz konusu olan artık ne bağımsız Kürdistan, ve ne de Ermeni Cumhuriyeti'dir, fakat petrolerdir. Bununla birlikte, «her zaman ülkücü ve iyilik arzusu aşığı» imzalayıcı büyük güçler, vicdan azabından kurtulmak için, bu antlaşmaya büyük azınlıkların korunmasıyla ilgili III. Bölümü koydurtmayı unutmadılar. (Madde 37 - 44)

Mustafa Kemal ne gibi garantiler vermeye tenezül ediyordu? Okuyun ve düşünün!

«Madde 38

Türk Hükümeti, bütün Türkiye'lilerin (Türkiye sakinlerinin) doğum, milliyet, dil, ırk ve din farkı gözetmeksizin, hayatlarını ve hürriyetlerini korumayı taahhüt eder...

Madde 39

Her Türk vatandaşının, gerek hususi ve ticari münasebetlerde, gerekse din, basın veya her çeşit yayınlarda ve gerek umumi toplantılarda, herhangi bir dili hür olarak kullanmasını kısıtlıyacak hiçbir kanun çıkarılmayacaktır...»

«Paçavra kağıtlar» devri kapanmadı!

6. VATANSEVERLİK Mİ İRTİCA MI? ŞEYH SAİT İSYANI (1925)

Her türlü uluslararası zorunluluktan kurtulan Mustafa Kemal (çünkü azınlıkları koruma garantisini vermekle kimseyi kandıramaz) Kürt sorununu; Ermeni sorununu, Ermenileri yoketmekle çözümlenmiş olan Kızıl Sultan gibi çözümlenmek istedi. İmzasının tersine, Ankara Hükümeti daha 1924 yılında Kürt dilinin kullanılmasını yasakladı. Özgür düşünce ve inançlarıyla tanınmış Kürt lider ve aydınlarını sürgüne gönderdi. Bunun tepkileri kendini göstermekte gecikmedi. Aydın ve subayları çevresinde toplayan Cıbran aşireti reisi Albay Halit Bey'in yönetiminde silahlı bir direnme hareketi örgütlendi. Genel başkaldırma hareketinin tarihi 26 Mart 1925 günü saptanmıştı. Kader, hareketin Piran'da Şeyh Said'in adamlarıyla bir

Türk müfrezesi arasında olan bir çatışma ile, vaktinden 15 gün önce başlamasını istedi.

Ayaklanma başarıya ulaşmadı. Çünkü, kumandayla görevli Kürt subayları, birliklerine daha ulaşmamışlardı. Bu sırada Fransa'nın izniyle Kuzey Suriye demiryolundan geçen Türk orduları onları arkadan kuşatmıştı. Kaçıp kurtulamayan bütün isyan elebaşları yakalanıp idam edildi.

Bu isyana gerici (irticai) bir nitelik verilmek istendi. Avrupa'daki Türk dostlarının resmi yorumları bu yöndeydi. 1929'da «**Mustafa Kemal ou L'Orient en Marche**» (Mustafa Kemal veya Yürüyen Doğu) da övgüler dizecek olan P. Gentizon, o sıralarda «**Revue de Paris**»'de şunları yazıyordu:

«Kürt isyanını başlatan nedenler yönetimle ilgili ve dinseldir. Hareket, Kürt feodalitesinin devlete karşı tepkisi ile, eskimiş İslami geleneklere bağlı Türkiye ile, yeni laik ve ilerici Türkiye arasındaki çatışmanın bir araya gelmesinden doğdu.» (12)

Gerçek olan bir şey varsa o da Türklerin kendilerinin bile bu çeşit hayali yorumlara kanmadıklarıdır. Bunun kanıtını, mahkumların Diyarbakır İstiklâl Mahkemesince yapılan duruşmalarını izleyen **Vakit** gazetesi özel muhabiri **Naşit Hakkı** veriyor. İşte Savcı'nın iddianamesi:

«Ebedi Türk vatanının doğu vilayetlerinde patlak veren son isyanın sebebi ve menşe'leri; pek uzak olmayan bir geçmişte, üç taraftan Türk ve İslam olmayan ırklarla çevrili Bosna ve Herzegonya'yı (Hersek), beş asırlık kardeşliğe rağmen Arnavut-

12) (Gentizon, P.), «*Revue de Paris*», 15 Ekim 1925, s. 841.

ları Balkan savaşları sırasında vatandaşlarına her zaman en büyük sevgiyi göstermiş olan Türkleri arkadan vurmaya sevkeden sebepler vardır. Kürt ihtilalini doğuran ideal ve gaye, Suriye ve Filistin'i şımartmış olanlarla aynıdır.»

Ve sonuca bağlamak için Mahkeme Reisi, idama mahkum edilen elli üç kişiye karşı şunları söylüyordu:

«Aranızdan bazıları, Hükümetin idari yolsuzluklarını isyan bahanesi yaptılar, diğerleri hilafetin müdafaasını sebep olarak gösterdiler, fakat **hepiniz bir noktada birleştiniz: Bağımsız bir Kürdistan yaratmak. Yıkılan ocakların ve dökülen kanın bahasını darağacında ödeyeceksiniz.**» (13) Bay Gentizon, hakimlerden daha mı haberdardı?

«İsyanın» nedenleri ne olursa olsun, zulüm düşünebilecek ölçüleri aştı. H.C. Armstrong, «Grey Wolf, Mustafa Kemal, (London, Arthur Berker)» (Bozkurt Mustafa Kemal)'de Bozkurt'un Doğu'ya nasıl yürüme-ye koyulduğunu hayranlık duymadan belirtiyor:

«Kürdistan ateş, kan ve demirle boğuldu. İnsanlar çeşitli işkencelere tabi tutuldu ve öldürüldü. Köyler yakıldı... Ürünler yokedildi. Kadın ve çocuklar kaldırılıp, katledildiler. Mustafa Kemal'in Türkleri, oç almak için Kürtleri; Sultan'ın Türklerinin Yunan, Ermeni ve Bulgarları katlettikleri yırtıcılık ve vahşetle katlettiler. Mustafa Kemal, İstiklâl Mahkemeleri denen özel mahkemeler gönderdi. Bu mahkemeler binlerce insan ve askeri, bir çabuklukla astı, sürgün etti ve hapsedirdi. Çoğuna işkence uygulandı.»

«(Bu İstiklâl Mahkemeleri), bir vahşet havası ya-

13) Vakit, 28 Haziran 1925.

ratarak ve kandan göller yaparak Türkiye'yi boydan boya temizlediler. Sırasız söylenmiş bir sözden, yapıldığı kabul edilen bir eleştiriden ya da pek az önemli bir emri yerine getirmeyi kabul etmemekten dolayı darağaçlarına gönderilenler oldu. Hakimler gevşek davrandıklarında Mustafa Kemal ısrar edip tehditler savuruyordu... O, hapisle, işkence ve darağaçlarıyla, kan ve dehşetle Türkiye'nin üzerine damgasını bastı...» (14)

İşte 1925 - 1928 yılları arasında yapılan katliam ve yangınları belirten ve bu «yüce uygarlığın» hareketini somutlaştıran istatistikler: (15)

Bölgeler	Köy sayısı	Yıkılan ev sayısı	Katledilen halk
Lice	30	1284	6370
Darahênê	54	2197	1357
Erdoşin	127	125	295
Çapakçur	11	576	350
Nasibin	10	440	384
Habab	21	905	902
Elian	19	790	1706
Midyat	6	450	613
Bacerin	15	548	978
Kerboran	3	72	172
Hasankeyf	3	138	176
Genç	16	643	1094
İfnot	13	590	809
Diyarbakır	9	138	176
TOPLAM	206	8758	15206

14) (Armstrong, H.C.), *Grey Wolf Mustafa Kemal* (Bozkurt Mustafa Kemal) Londra, Arthur Barker. s. 265--296.

15) (*Chirguh, Dr. Bletch*), *La Questin Kurde* (Kürt Sorunu) Kahire, 1930, s. 52.

**7. AĞRI İSYANI (1930)
VE
SÜRGÜN KANUNLARI (1932)**

1925 - 1928 kışları boyunca Kürt halkı acının binbir türlüünü gördü. Yarım milyondan fazla yaşlı ve genç erkek, kadın, çocuk batı illerine doğru sürüldüler. Bu haksız, kanlı işlem ve uygulamalar Kürt yurtseverliğini daha da pekiştirip, kıskırtmaktan başka sonuçlar veremezdi kuşkusuz.

1927 ilkbaharında Kürdistan dağlarının birinde gizli bir kongre toplandı. Bu kongreye yurtsever örgütlerden, aşiretlerden, şehirlerden ve hükümet baskısı karşısında kurtuluşu dağlara sığınıp çeteler kurmakta bulanlardan gelen delegeler katılmıştı. Çalışmalar sonunda alınan kararların başlıcaları şunlardı: «O zamana dek çeşitli adlar altında varlıklarını sürdüren örgütleri dağıtmak ve onların tek vücut halinde birleştirilmesiyle yeni bir örgüt kurmak; Kürt topraklarında tek bir Türk kalmayınca kadar mücadeleyi sürdürmek; bu amaçla askeri birlikler oluşturup onları bir komutanlıkça yönetmek, erzak ve cephane sağlayarak onları güvenilir yerlerde depolamak; ve son olarak Ermeni ulusuyla, askıda kalmış bütün anlaşmazlıkları ve sürtüşmeleri kesin bir biçimde çözüme bağlamak.»

5 Ekim 1927 günü, Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Kürt İstiklâl Komitesi gibi eski örgütlerin birleşmeleri sonucu Kürt Ulusal Birliği, HOYBUN (*) (Bağımsızlık) kuruldu.

(*) Xwebûn.

Bitlisli İhsan Nuri Paşa başkomutan seçildi ve Kürt bayrağının dalgalandığı Ağrı dağında da **İbrahim Paşa, Haski Tello (**)** yönetiminde bir hükümet kuruldu.

Ankara Hükümeti bu yeni Kürt ulusal hareketinin gittikçe artan etkinliğinden paniğe kapıldı ve Kürtlerle görüşmeye girişmeye karar verdi.

Hatta Eylül 1928'de, Beyazıt'tan otuz kilometre uzaklıktaki Şeyhli Köprü'de hükümet delegeleriyle İhsan Nuri Paşa arasında bir görüşme bile oldu. Hükümet genel af önerisinde bulunuyor ve Başkomutan İhsan Nuri Paşa'ya bir takım kişisel çıkarlar sağlamaya söz veriyordu. Fakat daha önce tatlı vaadlere kanıp teslim olan, ardından da hemen kurşuna dizilen Kürt liderlerinin örnekleri henüz belleklerden silinmemiştir. Bu konuda Beyazıt Valisi **İbrahim Paşa** ile Haski Tello arasında Şubat 1928'de yapılan içli mektuplaşmalar **Bletch Chirguh**, s. 44 - 48'de okunabilir. Boş yere beklediğini anlayan ve Kürtlerin önerilerini kabul etmesinden umudu kesen Türk hükümeti bu işe artık silah zoruyla bir çözüm getirme hazırlıklarına koyuldu. Mayıs 1930'da **Salih (Omurtak) Paşa'nın** yönetiminde iki ordu Ağrı dağı bölgesine yığıldı. Saldırı 11 Haziran'da başladı. Çarpışmalar aralıksız 12 Temmuz'a kadar sürdü. Kürt kuvvetleri 1700 savaş tutsağı aldı, 60 mitralyöz ve 24 top ele geçirdiler. Düşürülen uçakların sayısı 12'yi buluyordu. Ağustos ve Eylül'de daha güneyde ve Diyarbakır bölgesinde de şaşırtma hareketlerine girişildi.

Her yanda karşılaştıkları direnmeyi sindiremeyen ve verdikleri kayıpların öcünü almak isteyen Türk askerleri, kadın ve çocuklara saldırdılar. Hareketin dışında kalmış masum köyler bile, uçaklardan yağdırı-

(**) Hasiyê Telo.

lan yangın ve benzeri bombaların altında yanıp yerle bir olmaktan kurtulamadılar. Van'da, yüz kadar Kürt aydını, torbalara diri diri konulup ağızları dikildikten sonra gölün sularına bırakıldı.

II. Enternasyonal, insan haklarının ve Lozan antlaşmasının bu biçimde ayaklar altına alınmasını Yürütme Kurulu'nun 30 Ağustos 1930'da Zurich'teki oturumunda aldığı bir kararla protesto etti.

«Uluslararası Sosyalist Örgütü'nün Yürütme Kurulu, Dünya'nın dikkatini, Türk hükümetinin yalnızca özgürlükleri için savaşıyan Kürtleri yenilgiye uğratmak için değil fakat aynı zamanda isyana katılmayan Kürt ahaliyi de yoketmek için giriştiği katliamlara çeker. Türk hükümeti böylelikle Kürt halkını da, Ermenilerin akibetine uğratmaya çalışmakta; kapitalist ulusların kamuoyları bu kanlı vahşeti protesto bile etmemektedirler.» (16)

Türklerin bu tür şeyleri pek taktıkları yoktu. Çünkü bu protestoların platonik (etkisiz, sadece sözde kalan) kalacaklarını çok iyi biliyorlardı. Aynı tarihlerde İsmet İnönü Paşa —ki o zaman başbakanı— Sivas demiryolunun açılış töreninde şu demeci veriyordu:

«Beş seneden beri Doğu vilayetlerimizde vukua gelen ve kökü dışarda entrikalarla körüklenen isyan, bugün gücünün yarısını kaybediyor. Bu ülkede sadece Türk ulusu, etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur. Bu demiryolu sınıra ulaştığı gün, her türlü tereddüt ortadan kalkacak ve

16) C. VII, No: 40, 30 Ağustos 1930, Zürich (II. Enternasyonal)

her türlü entrika o zaman mutlak bir biçimde yerleşmiş olacak, bu hakikatın önünde tesirsiz kalacaktır.» (17)

Türk Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Ödemiş'de seçmenlerinin önünde şunları söylüyordu:

«Biz Türkiye denen, dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette bir tek hakları vardır: hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı.

Dost ve düşman ve hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler.» (18)

Türk milletvekili Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) na gelince, o geleceği soğuk ve karanlık görüyordu:

«Bu muharebelerin kızıl alevleri iki ırk arasındaki mücadeledenin sonu değil, bilakis başlangıcı anlamına geliyor: Avrupalıların kendileri gibi Ari ırkına mensup gördükleri Kürt ırkı ile Moğol olarak telakki ettikleri Türk ırkı arasındaki mücadele...»

Moğol olmakla övünen bu milletvekili zamansız bir gayret gösteriyordu. Gün gelecek bütün Türkler de Atatürk'ün bir kararnamesiyle Ari olacaklardı. Artık kendileri gibi Ari, fakat daha aşağı türden olan Kürtleri yoketmek için de bir neden kalmıyordu. Önemli olan sadece onları asimile edip Cumhuriyetin

17) *Milliyet*, S. 1636, 31 Ağustos 1930.

18) *Milliyet*, S. 1655, 19 Eylül 1930.

bilinçli ve düzenli vatandaşları yapmaktı. Bunu gerçekleştirmek için seçilen yöntem de Kürt ahalinin toplu halde karlı dağlardan, yüzde yüz yerli Türklerin bulunduğu Anadolu bozkırlarına doğru sürülmesiydi. (19)

5 Mayıs 1932'de yürürlüğe giren bu sürgün kanunu gereğince Türkiye dört iskan bölgesine ayrılıyordu. Bunlardan üçü Kürdistan'da olacaktı. Bu üçünden biri «sıhhi, maddi, kültürel, siyasi, stratejik ve nizami sebeplerden dolayı» tamamiyle boşaltılıp yasak ilan edilecekti.

Bu kanunun aşağıya aktardığımız pasajları sadece Kürtleri hedef almaktadır:

«Kanun aşirete hükmü şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilama müstenitti olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya, veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.

Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı - kayıtsız bütün gayrı menkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrı menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız ya da az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu

19) Ayrıntılı bilgi için Bk: (Beşikçi, İ.) *Kürtlerin 'Mecburi iskân'*ı Komal Yay, İstanbul, 1977 —ed.

gayrı menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tesbit olunur...

Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları veya yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, icra vekilleri heyeti kararı ile Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında, harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, icra vekilleri heyeti kararı ile, Dahiliye Vekili, luzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile, başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Kasaba ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının % 10'unu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar..» (20)

Bu, her uygar hükümeti tiksindiren olağanüstü bir (—yoketme dememek için—) kanun değil de nedir? Kürtler eğer Türk vatandaşı olarak kabul ediliyorsa, o zaman ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri de ne oluyor? Yok eğer etnik bir azınlık olarak

20) Bk: Y.a.g.k. ss. 132-154 —ed.

kabul ediliyorlarsa o zaman Lozan antlaşmasının gerekleri neden yerine getirilmiyor? Eğer bütün bu olup bitenler bir iç sorun olarak kabul ediliyor ve dış müdahale istenmiyorsa; neden evrensel bilinç Nazi uygulamalarına karşı isyan etti, neden Franko'nun faşist hükümeti konusunda Birleşmiş Milletlerde bunca bağırılıp - çağırılıyor? Bizim kişisel ya da ulusal çıkarlarımıza zararı dokunmayan baskı da, darbeleri altında can verenler için baskı değil midir?

**8. BİR POLİS SORUNU:
DERSİM'DE
SEYİT RIZA «ÇETELERİ»
(1937)**

Sürgün kanununun Kürdistan'da doğurduğu huzursuzluk ve kaynaşma karşısında, hükümet bunun sadece on yıl sonra uygulamaya geçecek bir proje olduğu söylentisi yaymaya koyuldu. Oysa İran Şahının 1934'de Ankara'ya yaptığı bir ziyarette, iki devlet Kürt sorunu konusunda anlaşmaya varmışlardı. Yine Suriye ve Irak sınırlarının, sığınmak isteyen Kürt «eşkiyalarına» kapatılması sağlanmış ve Botan yöresi sakinlerinden yerlerini boşaltmaya hazırlanmaları istenmişti. Diyarbakir'deki silahlı kuvvetlere kumanda eden Kenan Paşa da gidip Şırnak'a yerleşmişti.

Yayla köylerine sığınmış olan Kürtler, beş gün süreyle hava filolarının bombardımanlarına uğradılar. (1934 Ağustos...))

«Bazı gazetelerin yazdıklarının tersine Kürdistan'da halen bir isyan yoktur, fakat sadece ken-

dilerini anavatanlarından Batıya doğru sürmek isteyen Türk hükümetine karşı, Kürtlerin bir direnmesi vardır.» (21)

«1934 ocağında, asimilasyon politikasının bir sonucu olarak çıkarılan yeni bir Türk kanunu, büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturmasına rağmen o zamana dek Türk hükümetine karşı yapılmış Kürt isyanlarına katılmamış Dersim halkında çok büyük heyecan yarattı. Ve Dersim'de isyan başladı. Büyük çapta Türk kuvvetleri seferber edildi. 1937 mayısında isyancılara karşı harekâtlar başladı. O zamanki içişleri bakanı Celal Bey (Bayar), Türk Millet Meclisi önünde artık Kürt problemi diye bir şeyin olmadığını ilan ediyordu. 'Eşkiyalar kuvvet yoluyla medenileştirildiler' diyordu. Resmi Türk tutumu bugüne kadar olduğu gibi kaldı ve halen Kürtlere, Türkiye'de resmen 'Dağlı Türkler' denilmektedir.» (Elphinson)

Yeniden bize «eşkiya Kürtlerden» söz ediliyor. İsmet İnönü'nün; 14 Haziran 1937'de İskenderun sancağıyla ilgili Cenevre antlaşmasının onaylanması görüşmelerinde, Büyük Millet Meclisi önünde sözcüğü bu Dersim ya da Tunceli sorunu, Türklerin «mürtecileri» asimile biçimini belirtmesi bakımından üzerinde durulmaya değer bir konudur. Bununla ilgili olarak en iyisi, 18 Ağustos 1934 tarihli «Le Temps» gazetesinde «Kürt Sorunu Karşısında Türkiye» başlığıyla yayınlanan makaleden bir kaç pasaj aktarmak olacak. Ankara'da yazılmış olan bu makale en beylik Kemalist esprinin etkisinde kalmıştır. Bu muhabirin telgraflarının hükümet

21) *Al-Kabas* (Şam'da yayınlanan bir Arap gazetesi) 19 Ağustos 1934.

sansürünce didiklenmek tehlikesiyle karşılaşmadıkları konusunda bana inanabilirsiniz.

«... Kürt aşiretlerinin asimilasyonu sorununa gelince, bu tamamen gerçekleştirilmiş olmaktan uzaktır. İlgililerin sayısal önlemleri sorunu biraz daha karmaşıklaştırmaktadır. Kürtlerin uzaklardaki toprakları üzerindeki yaşayışları hakkında pek az şey bilinmesine rağmen, onların geri bir uygarlık düzeyinde, ağa, bey ve şeyhlerin hiyerarşisinin egemen olduğu feodalimsi bir sistemde kalmış oldukları bilinmektedir. Ve birbirleriyle savaş halinde olan aşiretler halinde yaşayan bu feodallerin yola getirilmesi işine koyulmak durumunda kaldı, Türk hükümeti.

Saldırılan ve otoritelerini zedeleyecek idari merkezîyetçilik reformlarının uygulanmasını pek arzulamayan feodaller, din telini tınlatarak, teb'alarını Ankara'nın laik düşünceli ve halifeliğin kaldırılmasından sorumlu adamlarına karşı ayaklandırmak için kışkırttılar...

Aşağı yukarı iki yıl önce, hükümet bu toprakları özel bir yönetime bağlamış, tüm yetkiler, asayiş sağlamak için yararlı her türlü yöntemle başvurmakla yükümlendirilmiş bir askeri yöneticiye, General Abdullah Alpdoğan'a verilmişti. O gün bugün, basın bu konuda hiç bir haber yayınlamadı. Alınan tedbirlerin enerjik oldukları ve halkı tatmin etmek gibi bir şey amaçlamadıklarını düşünmek yerinde olur...

Her ne olursa olsun, 1934-1935'de General Alpdoğan'ca uygulanan asayiş sağlama tedbirleri meyvalarını, gerek girişilen imar çalışmaları ve gerek-

se de, yerinde duramayan ateşlileri düşündürmek için Elazığ'da yapılan bir kaç idamla vermeye başlamışsa da, bunun etkileri kısa süreli olmuştur.

1937 başlarında, Dersimliler hükümete bir iltimat vererek bütün jandarma ve ordu mensuplarının bölgeden çekilmesini, her türlü imar çalışmalarının (köprü, demir yolu v.b.) durdurulmasını isteyip, silahlarını koruma hakkı ve vergilerinin hafifletilmesi konusunda ısrar etmekte çekinmediler. Bu arada bir müfreze birliğin eşkiyaların saldırısına uğraması üzerine, baskı ve tedhiş o derece şiddetlendirildi ki geçen nisanda Tunceli'ye yığılan hükümet kuvvetlerinin sayısı yirmibeş bini buluyordu.

Silahların en modernleri kullanıldı ve belli başlı stratejik noktalar işgal edildi. Hava Kuvvetleri de kendilerine düşen görevleri yerine getirdi. Böylece şimdiye kadar ödüllendirilmesinin nedenleri bilinmeyen Türk havacısı **Sabiha Gökçen**'e bir şeref diploması verilmesinin; Dersim bölgesinde tehlikeli keşif uçuşları yapmakla yetinmeyip, dağ yamaçlarında alçak uçuşlar yaparak isyancı yuvaların saptanmasında gösterdiği başarı ve yararlıklardan ötürü olduğu anlaşıldı.

Ve daha 1937 Mayısında ordu duruma egemen olmuştu...

Şimdi ta 1935'lerde hazırlanan programın uygulanması yeniden başlayacaktır.

Tan Gazetesinin geçen Haziran sayılarından birinin yazdığına inanılırsa; en enerjik ve etkili olanlar seferber edilecek ve hareketin merkezi olan Dersim köyü tamamen yokedilecek, sakinle-

ri çeşitli bölgelere gönderilmek üzere dağıtılacaklardır. Ve gazete ekliyor:

'Böylelikle, Türk, özbeöz Türk olan ve Timurleng'in önünden Horasan'dan kaçıp buraya yerleşmiş olan Dersimliler, Türk halkına karışmış olacaklar...'

Aslında, daha vahim olan 1929-1930 isyanlarından sonra, sürgünler olanca şiddetiyle yapılmaktaydı, yüzlerce aile Diyarbakır, Harput ve Muş'tan Batı Anadolu'ya götürülmüşlerdi. Bu hesapta, yargılanır yargılanmaz infaz edilen ve Dersim'deki darağaçlarını mutlaka çiçeklendirmiş olan isyancı salkımları yok elbette.

Karar verilebilen kadarıyla, Kürt sorunu daha çok bir polis sorunudur.» (22)

Bu makalenin gülünç ve çirkef yanlarına işaret etmeye bilmem gerek var mı?.. Yazar, vergi vermeyi reddeden bir halkın dağıtılmasını doğal buluyor gibi görünüyor. (Sakinleri sürgün edilip, bırakıldıktan sonra bu ülkeye gönderilecek «öğretmenlerin» ne işe yarayacaklarını da söyleyebilecek mi? Olanca şiddetle sürdürülen sürgünler karşısında pek duygulanır görüldüğü de yok, Ve «yargılanır yargılanmaz infaz edilen isyancı salkımları ile çiçeklenen» Dersim darağaçlarını seyirdeki soğukkanlılığına hayranım doğrusu. Hayır, «Le Temps» muhabiri bir dişicik değildir. Acaba o gerçekten bir erkek midir de?..

Ben şahsen, vardığı sonucu okuyunca bundan kuşku duyuyorum. Bakın hazret neler buyuruyor.

«Karar verilebilen kadarıyla Kürt sorunu daha çok bir polis sorunudur.»

22) *Le Temps*, («Kürt Sorunu Karşısında Türkiye») 18 Ağustos 1934.

Az bulunur bir ÷lke doğrusu! Bir kaç 'eŐkiyayı' di-ze getirmek için bir avuç jandarma harekete geçirileceğine, koca koca ordular seferber etmek zorunda kalınıyor. Okuyucuyu, T÷rkiye'nin demokratik bir ÷lke olduğuna inanmakta ve F. Balzan ile birlikte «Cumhuriyetin altın ağı»nı g÷klere çıkarmakta serbest bırakıyorum.

9. KİMDİR BU «VAHŞİLER»?

«Ve bu zaman zarfında K÷rtler vahşi olarak kalmakta devam ediyorlardı.»

Anlaşılan F. Balzan karŐıt-tezleri çok seviyor. ÷nk÷ bu c÷mle «Cumhuriyetin altın çağından» dem vuran c÷mleyi izliyor. Elbette bize «K÷rdistan s÷rprizleri» (!) ni açıklayacak olan bu gezgin, kendisini neza-kele karşılayıp konuksever davranan iyi terbiye g÷rmüş bir kaç T÷rkle karŐılaŐtı. H÷k÷met olarak ona verilen bu iş, onu, bu altın çağını yaşayan Cumhuriyetin b÷tesini dengelemek için koyun satın almaya gidenlerden baŐkasının ayak basmadığı «yasak b÷lgede» sevimli bir delikanlıya eşlik ettirecek kadar kibarlığa vurdu. Belki biraz fazla gayretkeşlik eden bir kaç memur ya da kuşkulu bir kaç subay, pasaport v.b. sorunlarıyla rahatını kaıracaklar. Fakat o, bunun da acısını «25 yaşlarında, sempatik, g÷zel bir eşkiya kafası olan ve film kahramanı kadınların y÷reğini hoplatan cinsten bir sevimmiliğe sahip bir ast-subayın» eę-lenmek için patlayıcı maddelerle yıkmaya çalıŐtıęı son Ermeni tapınağı «Deyr» (Dér) de çıkaracak. Bu ast-subay vahşi değildir. Yok, esteğfurullah;

«Görülmeyen bir tetik: hedefe tam isabet. Bu trajik tapınaktan hiç değilse bir resim kurtarılmış olacak». Bay Balzan dinsel ödülleri de haketti; öyle ya bir kiliseyi yok etmekten kurtarmış. Dostu Sıtkı'nın «bu tür şeylere özgü özel neşesiyle» söylediği gibi, «En son Ermeni kilisesi»ni. Sıtkı da bir vahşi değildir. O medenidir. Ve «genç silahşör» (23) o kadar da cana yakındır ki. Ne ise, yazarı Ermeni kilisesi ve şehitleriyle ilgili kararsız düşünceleriyle başbaşa bırakalım ve medeni Türklerin vahşi Kürtleri ne duruma soktuklarını görelim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin geçen aralık ayında (24) Tunceli (Dersim) kesiminde sıkıyönetimin devamını kararlaştırdığını belirtelim. Böylece unutulmuş olanlara, bu kararın 40 bin Kürdün katliamına neden olan zulmün bir devamı olduğunu hatırlatalım. Bu katliamlar sırasında Türk askerleri çocuk ve yaşlıların sığındıkları mağaraların ağızlarını; içindekiler açlıktan ölsünler diye duvar örüyorlardı. (25)

Gurbet ellerde yaşamamanın ne güç, ne çekilmez bir şey olduğunu iyice anlayan o küçük, rütbesiz, uzun savaş yıllarından sonra ailesinin yanına dönmekte mutlu İngiliz askerlerinden biri 26 Ocak 1946 tarihli «**The New Statesman And Nation**» gazetesinde «**Kurdistan**» başlığı taşıyan bir makale okuyor. Savaşın rastlantıları, onu, «doğu cephesinde bir yere» sürüklemiştir. Orada

23) Genç silahşör, *Alexandre Dumas*'nın «*Les Trois Mousquetaires*» (Üç Silahşörler) romanının kalıramanlarından.

24) Aralık 1946.

25) Dersim Kürt direnmesi ve onu izleyen katliamlar, bütün ayrıntıları ve belgeleriyle, olayları bizzat yaşamış olan *Dr. Nuri Dersimî*'nin *Kurdistan Tarihinde Dersim*, (Halep 1952) kitabında işlenmiştir.

Kürdistan'ın Suriye kesiminde olup bitenleri anlatan göçmenlerle karşılaşmış. Duyduklarını Tigris takma adıyla gazetesine gönderiyor. 16 Şubat 1946'da «Kürtler» başlığıyla yayınlatıyor.

«Türklerin Kürt milliyetçiliğine baskısı, doğrudan doğruya bu ırkın yok edilmesini hedef almaktadır. İlk elde ve kesin bir kanıt olmamasına rağmen, Kürt erkeklerinin kitle halinde evlerinden çok uzaktaki yerlerde, Türk çalışma birliklerinde çalıştırıldıklarını ve böylelikle ırkın yayılmasının engellenmek istendiğini ileri sürmekle yanılmadığımı sanıyorum. Bunlardan çok az bir bölümü, ancak çalışma birliklerinin acısını çekenlerin iyice bilebildikleri yollardan yuvalarına dönebiliyorlar. Memlekete hizmetleri; ezici vergiler ödemek ve çalışma birliklerinin köleliğini yapmakla sınırlı olan azınlık halkların, ne askerde ve ne de evde silah taşımalarına izin verilmiyor. Tabii, güvenliğine diyecek olmayan bir İngiliz için eşkiyalık, aşiret kavgaları ve Küçük-Asya'nın «Hinterland» (26) indaki resmi riyakarlığı düşünülebilecek şeyler değil. Savunma silahları olmayan köy, derhal güçlülere terkedilir ve akla uygun yolda budur.

Türkler, Kürt dilinin kullanılmasını yasaklıyorlar. Bu şimdi genellikle bir azınlığa uygulanmasına izin verilmeyen bir davranış olarak görülmektedir.

Şimdiki iğrenç ve tüyler ürpertici öyküler deryasına bildiğim bir kaç özel durumu eklemeyi ter-

26) *Hinterland*: Almanca olan bu sözcük «ülkenin gerisi», yani merkezden ve kıyılardan uzak ücra bölgeleri anlamına gelir.

cih ederim. Nitekim bu tür olaylara bıkkınlık duyulduğu şu ortamda etkisi de kaybolup gidecek. Fakat okuyucularınızdan Türklerin geçmişteki yırtıcılıklarını ve bunun şimdi daha az açık bir biçimde ve dünya kamuoyunca daha az bilinen bir bölgede uygulandığını bilmelerini isteyeceğim. (...)

Gerçektende, Kürtlerin yaşamını cehenneme çevirmek için bütün baskı ve zulüm araçları geçerli görülüp kullanılıyor. Türk tütününü desteklemek için Kürt köylüsünü en temel gelir kaynaklarından birinden men ediyorlar: Kürt bölgelerinde tütün ekimi yasaktır. Milli giysilerin giyilmesi yasak. Böylelikle de Kürt el sanatlarını ölüme mahkum ediyorlar, Hava Kuvvetlerine ya da Silahlı Kuvvetlere yardım bahanesiyle yoksul köylünün her iki keşisinden biri zorla alınıyor. Balzan'da bunu itiraf etmiyor muydu:

«Koyun başına 30 kuruş alınıyor ki bu aşağı yukarı koyunun yününün de tutarı eder.» (27)

Askere alınanlar üç-dört yıllık bir süre boyunca bir kerecik bile yuvalarına dönemiyorlar. Bir Kürt için göz yumulan en yüksek rütbe de binbaşılıktır. Öyle ya, bu zavallı Kürtler «ihmal edilmiş Türkler»den başka bir şey değildirlen. Bakın, bu konuda Türk gazetecisi **Ekrem Uşaklıgil**, **Son Posta** gazetesinin 11 Nisan 1946 tarihli sayısında yayınlanan makalesinde neler yazıyor. Bilindiği gibi «Kürt» Türk basınında hiç kullanılmayan bir sözcük, bir tabu. Fakat, «Associated Press» muhabirlerinden biri «Kürt kaynaklı» bir telgraf çekme bedbahtlığına uğrayınca, bizim Türk, alınıp küplere biniyor, abartmış olmamak için çocuksu olmakla nitelen-

27) Balzan (kitabın adı verilmiyor) s. 244, Not: 1.

yeceğim düşüncelerini ifade ettikten sonra, bize Türkiye Kürtleri hakkında bilgi veriyor.

«Fakat hepimizin gayet iyi bildiği ne Irak'ta ne de İran'da 'haber kaynaklarına' sahip olabilecek şuurlu Kürt kitlelerinin olmadığıdır. Bu iki ülkede 'Kürt' olarak nitelendirilen insanlar şuraya buraya dağılmış göçebe kabileler teşkil ederler; boluk veya kıtlığa göre Irak'tan İran'a, yahutta İran'dan Irak'a geçerler ve oldukça iptidai bir hayat yaşarlar.

Bize gelince, bizde ister göçebe, ister yerleşik, ister şuurlu, ister şuursuz hiçbir zaman bir Kürt azınlığı olmamıştır.

Daha on yıl öncesine kadar da bir kaç yabancıların Kürdistan veya Ermenistan adını verdikleri Türkiye'nin merkezinden uzak bölgelerinde 'ihmal edilmiş Türkler' vardı. Osmanlı İmparatorluğunun çöllük ve unutulmuş köşelerinde kalan bu Türkler, Arapça ve Farsça kelimeler alıp Türkçeyle karıştırmışlar ve acayip bir lisan konuşuyorlardı. Bugün artık ilkokullar sayesinde bu durum bir hayli düzelmiştir. Umarız ki yakın bir gelecekte bu Türkçe «lehçesi» yok olup gider.

Diğer taraftan, demiryolu şebekemiz gittikçe yayılmakta ve karayollarımız dallanmaktadır. Lokomotif ve kamyonların ulaşamadıkları yerlere uçaklar ve radyo girmektedir. Topraklarımıza iyice hakim olduğumuz için, bizim dışarıdan gelecek eşkiyalardan korkumuz yok. Türk, İran ve Irak sınırlarının birleştiği bölgede hiçbir şey vukua gelmeyecektir.

Bununla beraber, eğer komşularımız yıkılmaktan kurtulmak istiyorlarsa tetikte olmalılar.» (*)

«Tetikte olmak»! Bu, huzur içinde olmayanların normal davranışıdır. Türkler bunu iyi bilirler.

Bu makaleden bir kaç gün önce 8 Nisan'da Başbakan **Şükrü Saraçoğlu** düzenlediği bir basın toplantısında kendisine Türkiye'deki azınlıklar hakkında sorular soran Amerika'lı gazetecilere, Türkiye'de bir tek azınlık olduğunu, bunun sayısı bir milyonu aşmayan, isyanları dinsel ve siyasal nedenlere dayanan Kürtler olduğu, cevabını vermiştir.

Olacak şey değil; demek ülkesinin «ihmal edilmiş Türkleri» konusunda herkes Bay Ekrem Uşaklıgil'in görüşünü paylaşmıyor! Fakat asıl garip olan şey, yirmibeş yıllık Kemalist medeniyete rağmen henüz kuvvet zoruyla uygarlaştırılacak daha bunca «ihmal edilmiş Türkün» veya barbarın bulunuşudur. Albay **Elphinston** hükümetin dikkatini çekiyor:

«Feodal Kürt beyleri, aşiret bireyleri arasında kommünist ideolojinin yayılmasından çekiniyorlar. Fakat Türk hükümeti asimilasyon politikasını devam ettirmekte inat ederse, halen Osmanlı egemenliği altında bulunan Kürtlerin büyük çoğunluğu, Kürtlerin ya da Kürtlerle Ermenilerin egemen olduğu bir Sovyetler Birliği Cumhuriyeti üyesi yapacak değişikliği iyi karşılayıp alkışlayabilirler.»

Bu uyarı meyvelerini verecek mi? Yoksa tam tersine S.S.C.B.'ye saldırmak için bir bahane mi teşkil edecek?..

(*) Metnin tümü için kitabın sonundaki *Ek. 1'e* Bakınız.

Bir seçim konuşmasında İsmet İnönü şu açıklama-
mayı yapıyordu:

«Halkımız şimdi Birleşmiş Milletlerin üyesi, Büyük Britanya'nın müttefiki ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yakın dostudur. (...)

Yabancı bir ülkenin propagandası ve haksız istekleri karşısında biz, bir an için de olsa, dünyanın anlayış ve adalet duygusundan şüphe etmedik.» (13 Mayıs 1946)

Bir kaç gün sonra söz sırası yarı resmî **Ulus** gazetesindeydi:

«Demokratlar kimin için çalışıyorlar? Türkler için değil. Demokratların arkasında Pişvari diye biri var.» (18 Mayıs 1946)

Ya buna CHP'lilerin de arkasında bir takım kuklalar var cevabı verilse?...

Haziran ayı başlarında Türk Demokrat Partisinin bazı temsilcilerinin Diyarbakır'da Kürt ileri gelenleriyle görüşme yaptıklarını duydum. Onlara, geniş çapta bir tevsii mezuniyet (28) taraftarı olduklarını ve büyük Cumhuriyet rejimince Kürtlere yapılan haksızlıkların giderilmesi yoluna gideceklerini bildirmişler.

Bu sağduyunun sesi mi?... Yoksa bir seçim manevrası mı?.. Bunu gelecek gösterecektir.

Türkiye Kürtleriyle ilgili bu bölümü, okuyuculara belki farketmedikleri küçük bir ayrıntıyı belirtmeden bitirmek istemiyorum.

28) *Tevsii mezuniyet*: merkezi hükümet tekelinde toplanmış iktidar ve yetkilerinin bir bölümünü merkez dışındaki bölgelere aktarılması, merkezin yetkilerinin bir bölümünü taşraya bırakması demektir.

Ankara'ya yaptığı resmi gezi sırasında Lübnan Cumhurbaşkanı Ekselans Beşara El-Huri, İskenderun ve Antakya sancaklarının Haklarını Koruma Cemiyeti'nden bir dilekçe aldı. Metni, Şam'ın Arap gazeteleri tarafından yayınlanan bu dilekçelerde, ahali, Türk-hükümetinin onları Arapça konuşmaktan men etmesinden ve bölgelerini Türkleştirmek için türlü yollara baş vurmasından yakınıyordu. Aklıma ister istemez şu soru geldi: Son Posta gazetesi Uşaklıgil'in dünyayı (özellikle) «Associated Press» muhabirlerini, Hatay'daki «ihmal edilmiş Türklerin» «acayip bir dil», bilimsel ve felsefi, kısacası uygarlıkla ilgili bütün sözcüklerini Türkçeden aldıkları bir «lehçe» konuştuklarından haberdar eden bir makalesini yayınlamak için ne bekliyor?...

BÖLÜM III

«Kürtlere özerklik hakkının tanınmamış olması, teessüf edilecek bir konudur.»

Paul Boncour

(Cenevre'de Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü sırasında)

10. KILIÇLARIN GÖLGESİNDEKİ CENNET

Okuyucularımızı bu kez götüreceğimiz Irak, tamamen klasik bir ülkedir. Irak, «Kutsal Tarih»in memleketidir. Ninova ve Babil, Kalde'deki Ur şehri, Dicle, Fırat, Mezopotamya, bütün bunlar Hristiyanların ve eski uygarlıkların tarihleriyle ilgilenenlerin kulaklarına yabancı olmayan isimlerdir. Günümüzdeki Irak Krallığı Osmanlı İmparatorluğunun çürümüş gövdesinden 1918 savaşından sonra kopan bir filizdir. İlk zamanlar İngiliz mandasına bırakılan bu genç ülke, bağımsızlığını elde eden ilk Arap devleti oldu, (1931), Bu devleti bugün genç Kral II. Faysal ve onun vekilliğini yapan amcasıoğlu Emir Abdulillah yönetmektedir. (29) Yirmibeş yıldan daha az bir zamanda, Faysal, aynı hanedandan tahta oturan üçüncü hükümdar oluyor. Bu Haşimilerin de doğrusu sağlıktan yana bahtları karadır. I. Faysal, 1933'de bir kalp hasta-

29) Kitabın yazıldığı sırada krallıkla yönetilen Irak'da krallık, 14 Temmuz 1958'de yıkıldı.

lığından öldü; I. Gazi 1939'da bir trafik kazasında gitti. Kem diller, kötü kadere epeyce yardım edildiği söylentisini sinsice yaymaktan geri durmadılar. Bizim küçük kralın korkuya kapılmasına şimdilik yer yok. Çünkü daha kalp krizlerine yakalanacak kadar yaşamadı ve onu taşıyan arabalar devrilseler de hayatını tehlikeye sokacak durumları yoktur. (30)

Bugün, bu küçük kral tarafından yönetilen bu küçük Krallık için bazıları, 1917'lerde, **Sir Arnold Wilson**'a «Cennet bahçesi» olduğunu söylüyorlardı. (31) Kuşkusuz, bunaltıcı bir sıcağın kavurduğu Basra'nın ya da kum rüzgarlarının dövdüğü Bağdat'ın dünya cennetinin bir kalıntısı olduğu kimsenin inanacağı bir şey değildir. Hatta, «iki bahar anası» Musul bile kısmen cennet manzarası görünümündedir. Kaybedilmiş cenneti hatırlamak isterse insanın kuzeye doğru, Kürdistan'a çıkması gerekir. Yok eğer doğanın çekiciliği değil de, sakın sürdürülecek bir yaşantıysa aranılan, o zaman «kılıçların gölgesindeki cennet»le karşı karşıya kalınır.

Gerçekten de Irak I. Dünya Savaşından sonra doğan bütün Orta-Doğu devletlerinin en az homojeni ve belki de en az istikrarlısıdır.

En az homojeni, çünkü kabarcık bir toplamı olan Hristiyan, Yahudi, Yezidi ve diğer azınlıklardan başka Basra vilayeti ahalisinin ezici çoğunluğu ve üçte iki şiidir ve Musul vilayetinde çoğunluğu oluşturan sünniler ise Kürttürler, Arap değil. (32)

30) Kralın çocuk yaşta oluşuna işaret ediliyor.

31) (*Wilson, Sir. A.*), *Loyalties, Mesopotamia*, 1914-1917 2. baskı, 1931 s. 306.

32) Irak Devleti, Osmanlı İmparatorluğunun üç ilinin (Musul, Basra, Bağdat) bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

İşte bu konuda A. Wilson'un, *Mesopotamia 1917-1920* kitabının önsözünde söyledikleri:

«Arabistan'ın bağımsız bir politik varlık olarak kabul edilmesi düşüncesi, okumuş azınlığa yabancı gelmiyordu. Fakat Irak'ın bağımsız bir ulus olması düşüncesi daha yeni yeni oluşuyordu. Çünkü ülkede coğrafi, ekonomik ve ırksal homojenlik yoktu. Basra'da bölücü eğilimler oldukça güçlüydüler; Basra ve Bağdat illerinin de Musul ilinin ekonomik zenginliklerinden yararlanılması umulan gelirler olmadan, otonom devlet olarak varlıklarını sürdürmeleri zayıf bir umuttu. Oysa Musul ilinin ahalisinin dörtte üçü Arap değildi. Sekizde beşi Kürt ve sekizde biri de Hristiyan ve Yezidilerden oluşuyordu. Kürt sorununun çözülebilmesine olanak yoktu. Aşiret adamları arasında birlik yoktu, hırçındılar; başkanlarının ortak bir politikaları yoktu. Hemfikir oldukları tek nokta, onları Arap egemenliğine sokacak her türlü hükümete muhalefet etmektir» (33)

Oysaki, Arap ve sünni olan yalnız kraliyet ailesi değildir. Belli başlı bütün sorumluluk makamları da, azınlık olarak gördükleri Kürt ve şiilerin çıkarlarının aksine, sünnilerin ellerindedir. Böylesi bir anormalliğin politik huzursuzluklara yol açması rahatça anlaşılabilir bir olgudur. Masamın üzerinde, **Seyid Abdulrezzak Al-Hasani**'nin dört ciltlik «Arap Bakanlıkları Tarihi» var (34) Burada **Sadun** gibi bir bakan intihar ediyor, öte yanda Bekir Sıtkı gibi bir başkuman-

33) (Wilson, A), *Mesopotamia, 1917-1920*, Oxword, 1931, s. 9

34) (Al-Hasani, Seyid Abdül Rezzak) «*Arap Bakanlıkları Tarihi*, Arapça, Saida, 1933-1940.

dan suikaste kurban gidiyor. Sukel - Şuyuh'ta halk ayaklanıyor; Samawa'da büyük kargaşalıklar oluyor; Sincar'da Yezidiler isyan ediyor; Semel'de Süryaniler katlediliyorlar; güneyde şiilerin kaynaşmaları; Kuzeyde Kürtlerin hoşnutsuzluk ve kıvılcıkları; ülkenin her yanında Bedevi Araplar çekişmek için türlü bahaneler buluyorlar.. Kısacası ordu ve jandarma birlikleri sürekli hareket halindedir. Askeri mahkemeler boş durmuyorlar. Mecburi iskâna tabi tutulan aşiret reislerinin, sürgünde veya kaçak olan eski bakanların artık haddi hesabı yok. Evet, gerçekten de Irak bir cennettir, «kılıçların gölgesindeki cennet». Ve Milletler Cemiyeti arşivleri bize bu yeryüzü cennetinin kendisinden sık sık sözettiğini hatırlatmaktadır.

11. İNGİLİZLER VE KÜRTLER

Kürtlerin bu Irak cennetinde sahip oldukları seçkin yeri göstermeden önce, Kürt-İngiliz ilişkileri hakkında bir kaç söz söylemeye izin verin.

Irak'ta ve başka yerlerde, Büyük Savaştan önce ve özellikle sonra, Kürtlerle ilişkileri olan İngilizlerin sayısı hayli kabarıktı. Hepsinin teker teker adlarını anamıyacağım, genellikle hepsinin de görevlerine kursosuz bir biçimde hazırlanmış olduklarını ve görevlerini yerine getirmede, kanımca canla başla çalıştıklarını söylememle yetinilsin. Siyasi subaylar olsun, idari müşavir, mühendis ya da özel orduların şefleri olsun, hepsi de çeşitli nedenlerle Kürdistan'a iyi hizmet ettiler.

Bu seçkin kişilerin başında binbaşı **Soane**'nin geldiği itiraz kabul etmez bir gerçektir. 1902'de İran'a gelen bu zat, Farsçayı, Kürtçeyi ve lehçelerini çok iyi bilmekteydi. 1906'da şii olmuş ve daha sonra da kılık değiştirerek **Mirza Xulam Hüseyin Şirazi** adıyla bütün Mezopotamya ve Kürdistan'ı gezmişti. 1912'de; Sir Arnold Wilson'un «insanlara ilgi, kişisel gözlem ve edebi çekicilik becerisiyle» (35) doğudaki geziler üzerine yazılmış sayısız kitaplar arasında eşsiz olduğunu belirteceği gezi anılarını, birçok yazı, çeviri, inceleme ve bir gramer yayınladı. «Kendisine, öz şeflerine karşı bile nadiren gösterdikleri bir dürüstlikle hizmet eden» Kürtler üzerinde oldukça büyük etkinliği vardı. Çünkü o, «onların duygularından -her zaman en soylu duygularından- irksal gurur ve namus duygularından yararlanıyordu.»

Daha çok Fars işlerinde uzman olan binbaşı **Noel** de Kürtler nezdinde büyük rol oynadı. Xoy ve Erbil'de **Hay**, Halepçe'de **Lees**, Duhok'ta **Jardine** ve Süleymaniye'de **Clerke** gibi yüzbaşılar da, eylem adamı olma niteliklerini gösterdiler. Sonra çeşitli tarihlerde ve çeşitli yerlerde **G.R. Driver**, yüzbaşı **Mumford**, binbaşı **C.J. Edmonds**, binbaşı **Bolton** ve albay **Elphinson**'un ortaya çıktıkları görülecektir. Bu arada, bu doğanın en vahşi olduğu ülkelerden birinde Kürdistan ile Kuzey İran arasında ticari ilişkileri kolaylaştırmak için yapılan, Rewandüz'dan geçen Erbil-Rayat yolunun yapılışını artık klasikleşmiş «**Road Through Kurdistan**» kitabında gayet canlı bir biçimde anlatan, Yeni Zelandalı mühendis **A.M. Hamilton**'u anmadan geçeme-

35) (Wilson, S.A.), *Mesopotamia*, 1917-1920, s. 82.

yeceğim. (36) Kitabın sonundaki bibliyografyada, İngilizlerin Kürtler arasında geçirdikleri günlerle ilgili olarak yazdıkları eser ve makalelerin birkaçını bulabilirsiniz. Diğer bazı İngilizler, özellikle Kürdistan'ın İngilizlerce işgalinin başlarında doğan bir takım anlaşmazlıkları hatalarıyla ödediler, ki bu da kaçınılmazdı. Kürtleri sadece havalardan gören ve onlara, Tacın (37) bile olmayan, kendilerinin de pek güvenmedikleri ve Kürtleri derince tiksindiren bir boyunduruğu kabullendirmeye çalışanlara gelince; önümüzdeki sayfalar da onlardan bol bol söz etmek fırsatını bulacağız.

12. TAÇ İÇİN EMİR FAYSAL MI? ŞEYH MAHMUD MU?

Savaşın sona ermesinden önce Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı kararlaştırmışlardı. Sykes-Picot anlaşması ile kalıntıların bölüşülmesi işini çözümlemişlerdi, (6 Mayıs 1915). Ruslar ilk önceleri buna pek taraftar değildilerse de (38) sonunda bu kombinezonu, Van ve Bitlis'in güneyinde Kürt bölgesi Rus kesimine katılması koşuluyla kabullenmekte karar kıldılar. (39) Fakat bu öneri uygulamaya geçmedi. Bolşevik Devrimi, sorunun tüm verilerini altüst etti. O günlerde bazı politikacıların gerçekleri gizlemek için yaptığı belagat gösterileri, bugün halen da-

36) (Hamilton, A.M.), *Road Through Kurdistan*, I. bas, 1937, V. baş, 1945, Londra.

37) İngiliz Krallık Tacının

38) Sazanov memorandumı, 29 Şubat 1916.

39) 26 Nisan 1916 notası.

ha birçok diplomatın uykusunu kaçırmaktadır. Önce Filistin'i bir «Yahudi yurdu» olmaya ayıran **Balfour** bildirisi (9 Kasım 1917) ve hele Fransa ve Büyük Britanya'nın biricik amaçlarının; «Türkler tarafından bunca zamandan beri ezilen halkların; tam ve mutlak kurtuluşları, otoritelerini yerli halkın bağımsız tercihi ve iradesinden alan ulusal hükümet ve yönetimlerin kurulması» olduğunu ileri süren 8 Kasım 1918 tarihli Fransız-İngiliz ortak bildirisi...

Bütün bu nutuklar Kürdistan'da da yankı yapmakta gecikmedi.

İngiliz ordusu 7 Mayıs 1918'de Kerkük'ü işgal etmişti. Şanlı İngiliz bayrağının korunağı altında, **Şeyh Mahmud Berzenci**'nin yöneteceği bir geçici hükümet kurmaya kararlı Hamawend şefleri ile Süleymaniye ileri gelenleri, İngilizleri kendi bölgelerine davet ediyorlardı.

Fakat, Kerkük'ü yeniden alan ve bir kaç misilleme hareketine girişen Türklerin baskısı altında İngilizler geri çekildiler. Eski yerlerine ancak kasımda yapılan anlaşmadan sonra dönebildiler. Yine o sırada binbaşı Noel, durum hakkında bilgi toplamak üzere Kürdistan'a gönderildi. Sivil komiser Sir Arnold Wilson, Noel'e tam yetki vermişti. Şeyh Mahmud hükümdar ilan edildi, Arap ve Türk memurların yerini İngiliz danışmanları olan Kürt memurlar aldılar. Wilson'un, 1 Aralıkta yaptığı gezi sırasında, ona, kırk kadar aşiret reisinin imzasını taşıyan aşağıdaki dökümanı sundu:

«Majestelerinin hükümeti, doğu halklarının Türk mezaliminden kurtarıp onlara bağımsızlıklarının gerçekleşmesi için yardım etme niyetini açıklamış olduğundan, Kürdistan halkının temsilcileri

olan şefler hükümetten, İngiliz himayesine alınmalarını ve birliğin yararlarından yoksun kalmamak için Irak'a bağlanmalarını rica ederler. Mezopotamya sivil komserinden; Kürt halkına İngiliz yardımıyla uygarlık yolunda barışçıl bir biçimde ilerleme olanakları sağlanması için gerekli yetkilere sahip bir temsilci göndermesini isterler. Eğer hükümet Kürtlere yardım eder ve onları korursa, onlar da onun emir ve görüşlerini kabullenmeyi taahhüt ederler.»

Wilson da, resmi bir mektupla, Büyük Zap ile Di-yala arasındaki bütün aşiretlerin (Fars aşiretleri hariç) Şeyh'in otoritesi altına geçtiğini bildırıyordu. Kifri ve Kerkük'te bir kaç hoşnutsuzluk olduysa da, aralık sonunda binbaşı Noel, danışmanlarını hemen her yana, Rewandüz, Xoy, Ranya vb. ye yerleşmişti ve durum normale dönmüştü.

1919 Ocağında Kürdistan'ın işğali sürüyordu: Zaxo, Duhok ve Amadia da işgal edildiler.

Fakat Şeyh Mahmud daha fazlasını istiyordu. O, İngiliz himayesinde, otonom ve merkezci bir devlet hayal ediyordu. Ve bu da, diyor Wilson, üzerinde durulmaya değer bir durumdu. Çünkü «eğer gerçekleşseydi, arta kalan üç ilden biri, Arap Devleti kurma işini de bir hayli kolaylaştırabilirdi.» (40)

Aslında bu İngiliz himayesinde bir bağımsız Kürdistan düşüncesi yeni değildi. Savuçbulak (Mehabad)'lı Mukrilerin bir şefi, 1918 temmuzunda yarbay Kennion'a bundan sözemiş ve Ermeni devleti ile Arap devleti arasında bir tampon devlet kurulmasını önermişti.

40) (Wilson, S.A.) y.a.g.e. s. 130.

Kürt generali **Şerif Paşa** da 1918 Ekiminde, Londra'da **Sir Percy Cox'a** aynı içerikli bazı önerilerde bulunmuştu.

Bu arada Mahmud, koruyucuları İngilizleri ve yurttaşları Kürtleri ancak yarıyarıya tatmin edebiliyordu. Kürdistan'ın başka taraflarına giden Noel'in yerini Süleymaniye'deki Soane almıştı. Soane halkın hoşnutsuzluğunun farkına vardı. Bu durumda bazı değişiklikler yapılması düşünülüyordu. Şeyh'in kulaklarına birşeyler gelmiş miydi? Her ne oluyorsa Şeyh Mahmud, İran sınırının ötesinde topladığı 300 kişilik bir Kürt kuvvetiyle, 22 Mayıs 1919 günü Süleymaniye'ye saldırdı. Orada bulunmayan Soane'nin yerine geçen binbaşı **Greenhouse'i** tutsak etti ve kendisini Kürdistan Kralı ilan etti. Bu kadarı da fazla oluyordu. Ceza olarak bir sefer hazırlanmasına karar verildi. 17 Haziran günü general **Fraser**, Darbendé Bazıyan boğazına yerleşmiş Mahmud'un üzerine yürüdü. 18 Haziranda saldıran Şeyh yaralandı ve tutuklandı. İngilizler, 19 Haziranda Süleymaniye'ye girdiler. Dağlara düşmüş diğer «asilerin» dize getirilmeleri tam altı haftalık bir zaman aldı. Bağdat'a getirilen Mahmud ölüm cezasına çarptırıldı. Daha sonra, tutsak ettiği İngiliz subaylarına gösterdiği iyi muameleden ötürü, affedildi ve Hindistan'a sürgüne gönderildi.

Telaşa kapılan **Indian Office**, 24 Ağustos tarihinde Wilson'a çektiği telgrafta «içinde bulunulan koşullarda, subaylarımızı geri çekip Kürtleri kendi planlarıyla başbaşa bırakmanın daha doğru olup olmayacağını» soruyordu. Gerçektende daha kuzeyde işler pek yolunda gitmiyordu. Mart ayında yüzbaşı **Pearson Zaxo'daki** Goran Kürtleri tarafından öldürülmüş, 14 Temmuzda da yüzbaşı **Willey**, Amadia'da öldürülmüştü. Bu olaylar Amadia ve Berwari'ye askeri birliklerin gön-

derilmesini gerektirdi. Suçlu görülen şefler yakalanıp cezalandırıldılar.

Buna rağmen Wilson'un cevabı şu oldu:

«Son olaylar, Majestelerinin hükümetince 9 Mayıs tarihinde kabul edilen otonom Kürt devletleri politikasının gerçekleştirilmesinin zorunluluğu ile ilgili görüşünü hiç değiştirmedir. Fakat kontrol derecesi ülkenin ihtiyaçlarına ve stratejik değerlendirilmelere bağlı kalmalıdır. Kontrol; stratejik ve coğrafi konumu, zenginliği, halkının büyük ölçüde özel mülk sahiplerinin ellerinde bulunan toprağın gelirlerinden yararlanmak arzusu nedeniyle, tütün sanayii merkezi olan, zengin hayvancılık ve geniş ormanların bulunduğu Süleymaniye kesiminde nisbeten daha sıkı olmalıdır.» (41)

O yıl, bu iyimser notla kapanmayacaktı. Akra'ya, Zibar şeflerini barıştırmaya giden Bay Bill, Zap'ı geçerken 1 Kasım'da pusuya düşüyor ve yüzbaşı Scott ile birlikte öldürülüyor. Zibariler ve Barzaniler Akra'yı yağmalıyorlar. Yüzbaşı Kirk, onları yola getirmek için köylüleri incitmeksizin reislerinin evlerini yakıyor. İngilizler kuzey Kürdistan'ı (*), Amadia, Zebar ve Rewanduz'u boşaltarak terkettiler. Fakat 15 Kasım tarihli telgrafında Wilson şunları yazıyordu:

«Şii unsurların, sünnilerin ağır basacağı bir Arap hükümetini kabul edeceklerinden kuşkuluyum. Ama Kürtlerin kabul etmeyeceklerinden tamamen eminim. Bu koşullarda, otonom Kürt devletleri kurmak olanaksız görünüyor; Ve Irak'ın ku-

41) (Wilson, S.A.) y.a.g.e. s. 144.

(*) Güney Kürdistan'ın kuzeyi.

zey sınırı saptanmadıkça, biz bu devletlerin mümkün şeflerine bizim politikamızı desteklemelerini teşvik edebilecek güvenceler veremeyiz.» (42)

11 Mart 1920'de, Faysal, Şam'da Suriye Kralı ve Abdullah, Irak Emiri ilan ediliyorlar.

1 Mayıs'ta San-Remo'da, Büyük-Britanya Irak ve Filistin'i mandasına almayı kabul ediyor. Suriye de Fransa'nın mandasına giriyor. (43)

Haziranda, Wilson bir Musul, Kerkük ve Süleymaniye turnesi yapıyor ve «bütün raporların Kürtlerin sakin ve milliyetçi talepler için isteksiz olduklarını ve hatta bunları pek az anladıklarını işaret etmede hemfikir olduklarını fark ediyor.» (44)

Suriye'de, Wilson'un da çeşitli defalar itiraf ettiği gibi, İngilizlerin yönlendirdikleri Faysal, Fransızlara kafa tutuyor. Bunun üzerine Fransızlar ona bir ultimatom gönderiyorlar. Faysal'ın ordularını Meysalun'da yenilgiye uğratıp 25 Temmuz'da Şam'ı ve Halep'i işgal ediyorlar. Ve bütün çevresiyle birlikte kaçmış olan Faysal'ı düşük ilan ediyorlar.

18 Ağustos'da Kürtlerin bağımsız olma hakkını tanıyan ve Irak Kürtlerinin bu yeni devlete bağlanmaları olanağını da dikkate alan Sevr antlaşması imzalanıyor. (45)

Bunun hemen ardından kargaşalıklar yeni baştan

42) Y.a.g.e. s. 314.

43) Siyaset dilinde kullanılan *manda* terimi Fransızca «*mandat*» sözcüğünden gelmektedir. Bir devletin, bir ülkeyi yönetmek için aldığı vekalet anlamına gelir.

44) Wilson Y.a.g.e. s. 259.

45) Sevr Antlaşması II. Bölüm, Md. 1.

boy gösteriyorlar: 12 Ağustos'da Rewanduz geçidinde yüzbaşı Hay saldırıya uğruyor, 3 Eylülde Kirk, Xoy'u terketmek zorunda kalıyor. Erbil'de yönetimi ele alan Xurşit Ağa ve Ahmed Efendi, Wilson'a güvenliği sağlamaya ve sivil yönetimi kabullenmeye hazır olduklarını bildiriyorlar. (8 Eylül) «Fakat» diyorlar,

«biz sizden iki şey istiyoruz. Birincisi Türklerin geri gelmelerine izin verilmeyeceğine ve biz Kürtlerin Araplarca yönetilme zorunda bırakılmayacaklarına dair güvence ve ikincisi de, ajitatörlere İngiliz hükümetinin kolunun henüz uzun ve güçlü olduğunu göstermek için, Erbil'e derhal askeri kuvvetler gönderilmesi.» (46)

Buna ne cevap vermeli diye düşünüyor Wilson. Derken, 14 Eylül'de askeri birlikler «tarafdarlarımızı büyük bir sevinç içinde bırakarak» Erbil'e giriyorlar.

Süleymaniye, Soane döneminde tamamen sakindi. Akra'da, Sürşiler ayaklanıyor, başka ülkelerden getirilip bölgelerine yerleştirilen Süryani kamplarından birine saldırıyorlar. Fakat kanlı bir yenilgiye uğruyorlar.

1919-1920'de Kuzey Kürtlerine karşı düzenli birliklerce yapılan bütün cezai seferlerde kaybettiklerinden daha fazla kurban verdiler. (Eylül 1920) (47)

Wilson; Irak'tan ayrılıp Basra körfezine gitti ve onun yerine Sivil Yüksek Komiser olarak tekrar Sir Percy Cox getirildi. Doğal olarak o da Kürt işleriyle uğraşmak zorunda kaldı.

46) Wilson, Y.a.g.e. s. 287 - 288.

47) Y.a.g.e. s. 291.

İşte «Irak yönetimiyle İlgili Rapor; Ekim 1920-Mart 1922» de bu konuda yazdıkları:

«Irak'ı 10 liva, 35 kaza ve 85 nahiyeye bölen eski Türk örgütüne çok benzeyen bir plan hazırlandı, 12 Aralık 1920'de onaylandı. Onu, Kürt bölgelerini ilgilendiren bir kaç tedbir kaydıyla onayladım. Kurul, Sevr antlaşmasıyla yapılan bazı kısıtlamaları görüşmüştü ve sorunu Irak'ın arta kalan bölümü için düşünülen ilkelere göre incelemişti.»

Seçim kanunu konusunda da rapor şunları söylüyordu:

«Plan, Kürt toplumuna Sevr antlaşmasınca tanınan koruma hakkını hesaba katmıyordu. Kahire konferansında alınan kararlara uygun olarak konferanstan döner dönmez, İngiliz mandası altındaki topraklara ve Irak devletine dahil bölgelerin Kürtlerinin istemlerini belirlemeye koyuldum. Hemen, 6 Mayıs 1921'de, bu konuda bir genelge hazırladım ve müşavirlerimce Musul, ve Süleymaniye kesimlerine dağıtıldı. Bana gelen haberlerden, bu bölgelerde Kürtler arasında fikir ayrılıklarının olduğu ve kendi çıkarları açısından, Irak'ta ekonomi ve sanayiinin iplerinin Bağdat'ın elinde kalmasından endişe duydukları anlaşılıyordu. Hayal kırıklığına uğrayacaklarına inanmışlardı. Bundan ötürü, Süleymaniye bölgesi, Kralın seçimine katılmamaya karar verdi. Kerkük'te de Emir'in adaylığı reddedilmişti. Ve Kürtler kendi ırklarından bir hükümet istiyorlardı. Son çare olarak bana, kesin bir kararın verilebilmesi için bir senelik süre isteyen bir dilekçe sunuldu. Süleymaniye ve Kerkük dışındaki bütün livaların delegasyonlarının ve bütün toplu-

lukların temsilcilerinin huzurunda **Emir Faysal'ı** Irak Kralı ilan ettim, ardından da Britanya Majestelerinin hükümetince tanındıklarını bilirdim. Kürtlerden yana, Kemalistlerin de bir hayli güçlükleri oldu. 1921 Ocağında, Hawerki'yi dize getirmek için harekete geçmek zorunda kaldılarsa da, bu girişim başarılı olamadı. Ekim 1921'de oldukça kalabalık kuvvetlerle Şırnak'a saldırdılar. Bu kuvvetlerin büyük bir bölümünü mütarekeden beri tamamen bağımsız yaşayan Şırnak Şeyhi **Abdurrahman Ağa**'yla savaş halinde olan aşiretler oluşturuyordu. Bu şeyh, İngiliz otoriteleriyle dostane ilişkiler kurmakta hiç güçlük çekmemiş ve Emir Faysal'ın Irak'a gelişi sırasında, bazı diğer Kürt şefleriyle birlikte, yörel bir özerkliğe (otonomi) sahip olmak koşuluyla Faysal'ı Kral olarak kabul edip Irak devletine katılma isteğinde olduklarını beyan etmişti.

Süleymaniye ise biçimi ne olursa olsun, Irak hükümeti sınırları içerisine alınmayı öngören her türlü çözümü kesinlikle reddetti.»

Böylece Kürt livalarının topluca çekimser kalmalarına rağmen İngilizler seçmenlerin % 97'sinin, Kral Faysal'ın lehinde oy kullandıklarını ilan ettiler. Ve ona 23 Ağustos 1921'de Taç giydirdiler.

Eylül 1922'de, Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye dönmesine izin verildi. Ekimde de o kendisini Güney Kürdistan hükümdarı ilan etti. Ve çaprazlama iki hançer resmi taşıyan posta ve damga pulları bastırdı. Bir de «**Roja Kürdistan**» (Kürdistan Güneşi) adlı bir gazete yayınlattı. Bu gazetenin yerine sonradan «**Dengê Heq**» (Hakkın Sesi) gazetesi çıkarılacaktır. Kardeşi Şeyh Kadir Berzenci Başbakanlığı ve Hristiyan Kürt-

lerden **Abdulkerim Alaka** da maliye bakanlığı görevlerini üstlendiler. **Hacı Mustafa Paşa** Milli Eğitim Bakanlığı, **Salih Zeki Bey**'de ulusal kuvvetler Başkomutanıydılar. Başka tarafta, bu bakanlar kurulunun değerinde olmayan yığınla kurul görülmüştür.

Fakat kısa bir süre sonra, Hükümdar Mahmud ile koruyucuları İngilizler arasında sürtüşmeler baş gösterdi. 3 Mart 1923'de 250 kg'lık bombalar yağdıran R.A.F. (Kraliyet Hava Kuvvetleri)'nin saldırısı Mahmud'u İran'da Sardaş'a çekilmeye zorluyor. Temmuzda, O, gerisin geri dönüyor ve egemen olduğu yerleri daha da genişletmek istiyor. Yeni hava akınları (16 Ağustos, 25 Aralık 1923; 24 Mayıs 1924) onu bu kez Pencawin'e sığınmak zorunda bırakıyorlar. Mahmud 1930'a kadar orada kalacaktır. Şeyh Mahmud'un danışmanı olan ve onu Irak hükümetini kabullenmek için inandırmakla görevli yüzbaşı **Clarke**, bu Süleymaniye bombardımanları sırasında geçen birçok fıkrayı anlatmaktadır. İsteyenler onları Hamilton'un kitabında okuyabilirler. (48) Yaralı iki İngiliz havacı subayı Şeyhin eline geçiyorlar. Şeyh onları elinden geldiği kadar iyi tedavi ettiriyor, bir İngiliz doktor getiriyor, onlara sağlık durumları gerektirdiği takdirde serbest bırakacaklarına söz veriyor. Başka bir subayın öldürüldüğünü duyunca İngilizlere bir özür mektubu gönderiyor. Çay saati geldiğinde, saldırganların alışkanlıklarını altüst etmemek için çarpışmalara ara veriliyordu. Hatta evini terkettiğinde onu kapayıp anahtarını Şeyh Mahmud'a teslim etmiş olan Clarke dönüşünde, şehri hemen hemen yıkmış olan bombardımanlara rağmen, bütün eşyalarını Şeyh Mahmud'un

48) (Hamilton, A.M.), *Road Through Kurdistan*, Londra, Faber S. baskı, XII. Bölüm, s. 153 - 160.

kendisine vadettiği gibi yerinde ve el değmemiş olarak buldu. «Garip bir savaş bu» diyor Clarke! «Ne bulunmaz bir adamdır bu Şeyh Mahmud!» Ve seferi yönetmiş olan General Mac Donald da şu gözlemde bulunuyor:

«Bana savaşmak için Kürt verin, gözü dönmüş derişler değil!»

13. KÜÇÜCÜK KÂĞITLAR VE GÜZEL NUTUKLAR

Daha fazla ilerlemeden önce okuyucularımıza, Irak'ta, Kürtlerin hukuki durumlarını belirten bir kaç resmi belge sunalım. Daha sonra bu metinleri gerçeklerle karşılaştırıp, hepsi de çiraklığın Türkiye'de yapmış bütün bu Irak'lı memurların, bir kâğıt imzalamakla hiçbirşey kaybedilmez dersini iyice öğrenmiş olduklarını görmemiz yetecektir. Bu saf insanları doyurmak için elverişli bir yöntemdir ve sonradan keyfince davranmaya asla engel olmaz.

İşte majestelerinin hükümeti adına 24 Aralık 1922' de Bağdat'ta yapılan bir RESMÎ BEYANNAME! Bu beyannameyi- Milletler Cemiyetine Irak'ın 1920-1921 dönemindeki durumu ve ilerlemesi ile ilgili olarak sunulan özel raporda bulabiliriz:

«Britanya Majestelerinin Hükümeti ile Irak Hükümeti, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içerisinde bir Kürt hükümeti kurma haklarını tanırlar ve çeşitli Kürt unsurları kendi aralarında, mümkün olan en kısa zamanda, bu hükümetin almasını arzuladıkları biçimi ve yayıl-

masını istedikleri sınırları konusunda bir anlaşmaya varacaklarını ümit ederler. Her iki hükümet onların, Britanya majestelerinin hükümeti ve Irak hükümeti ile olacak ekonomik ve siyasal ilişkilerini tartışmak için sorumlu delegeler göndereceklerini bildirirler.» (49)

Şimdi de 11 Temmuz 1923 tarihini taşıyan ve açık seçik olan Irak Bakanlar Kurulu kararını görelim:

«Irak Hükümeti Kürt bölgelerine, teknisyenler hariç, Arap memurlar tayin etmek niyetinde değildir.

Onun, Kürt bölgeleri halkını resmi yazışmalarda Arap dilini kullanmaya zorlamaya da niyeti yoktur.

Adı geçen bölgelerde ahalinin, sivil ve dini toplulukların hakları olduğu gibi korunacaktır.»

Sevr antlaşmasını bir çırpıda ortadan kaldıran ve böylece Ermenilerle Kürtlerin bağımsızlıklarının gerçekleşmesini görme umutlarını yok eden Lozan antlaşması, 3. maddesinde Musul anlaşmazlığı konusunda Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini öngörüyordu. 30 Eylül 1924'de yapılan oturumda Milletler Cemiyeti, **Kon Tèlèki**'nin başkanlık ettiği bir komisyonu yerinde incelemeler yapmakla görevlendirdi. İnceleme Komisyonu raporunun 57. sayfasında şunları okuyabiliriz:

«Eğer yalnız başına etnik delilden bir sonuç çıkarmak gerekseydi, bu, ahalinin sekizde beşini Kürtlerin oluşturması nedeniyle bizi bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını öne sürmeğe iterdi. Böyle bir çözümün düşünülmesi halinde verilen sa-

yıya Mecusi (Zerdüşt) dinine bağlı Kürtler olan Yezidileri ve Kürt unsuru tarafından asimilasyonu kolay olacak Türkleri katmak yerinde olur. Bu biçimde yapılan bir değerlendirmede, Kürtler ahalinin sekizde yedisini oluştururlar. Her iki tarafça sunulan istatistik ve haritalar yanlıştır.» (50)

16 Aralık 1925'de yapılan 37. oturumunda Milletler Cemiyeti, Musul ilinin Irak'a bağlanmasını kararlaştırdı. Doğal olarak bu ülkenin yirmibeş yıllığına manda altında kalacağı göz önünde bulundurulur. Karara şunlar ekleniyordu:

«Kürtlerin, ülkelerindeki yönetim, adliye işleri ve okullardaki eğitim için kendi ırklarından memurların atanması ve Kürtçenin bu hizmetlerin resmi dili olması yolundaki istemleri hesaba katılmalıdır.»

Bağdat hükümeti, bu uluslararası karar karşısında sevinmeyi bir yana bırakıyor ve nutuk üstüne nutuk, genelge üstüne genelge vermeye koyuluyor.

Önce Başbakan'ın 21 Ocak 1926 tarihli nutku ve genelgesi:

«Biz Kürtlere haklarını vereceğiz. Memurlar aralarından seçilecek. Ulusal dilleri resmi dil olacak ve çocukları okullarında kendi dilleriyle öğrenim göreceklidir. Kürtlerin haklarını tanımak zorundayız.»

Başbakanın bütün bakanlıklara direktif veren genelgesi:

50) İnceleme Komisyonu Raporu, C. 400, M. 147, 1925, s. 57.

«Zatıalınız, hiç kuşkusuz, Başbakanın Millet Meclisinde söylediği ve son günlerin basınınca yayınlanan nutku okudular. Bu nutuk hükümetin Kürt kesiminin yönetiminde izlediği ve izlemek istediği siyaseti açıklamaktadır. Buna göre, memurlar Kürt ve resmi dil Kürtçe olacaktır.

Ekselansları, zatıalınızden bu siyaseti uygulama alanına geçirmeye ve söz konusu kesimdeki kurumların gerçekleştirilmesi için bütün olanaklarınızı kullanmaya çalışmayı istememi rica ettiler.»

Bağdat İçişleri Bakanının Musul Mutasarrıfına gönderdiği 18 Şubat 1926 tarihli ve 2.295 sayılı genelge daha az açık değildir.

«Konu: Kürt bölgeleri;

Size, ekselansları Başbakanın parlamentoda söylediği nutkun bir suretini gönderiyoruz. Bu nutuk, hükümetin Kürt bölgelerindeki siyasetini belirtmektedir. Onu dikkatlice okuyunuz ve bu siyaset girişeceğiniz her harekete temel oluşturacak bir ilke olarak aklınızda bulunsun.»

Irak Başbakanının Parlamentoda söylediği nutuk:
(Şubat 1926)

«Hepimiz biliyoruz ki hükümet, kanunlarında Kürtlerle ve müslüman olmayan topluluklarla ilgili politikasını saptadı. Dolayısıyla hükümet kuzey uluslarının ve özellikle Kürtlerin, doğal haklarını elde etmeleri ve bölgelerinde kendi işlerini yönetme konusunda tatmin edilmeleri gerektiği kanısındadır. Bu konuda, hepimiz aynı görüşteyiz; Kurucu Meclis de bunu Milletler Cemiyetinin kararının alınmasından önce kabul etmişti.

Bu ulus, Irak'taki mezheplerin haklarını tanımadan yaşayamaz. Hepimiz, Türk hükümetinin, ulusların varolma haklarını tanımadığı için gelişmelerine engel olduğu için parçalanıp bölündüğü konusunda aynı görüşü paylaşıyoruz. Bu bizim için iyi bir derstir. Ve ondan yararlanmalıyız. Biz eski hükümetin (Türk) siyasetine devam etmeliyiz; Kürtlere haklarını vereceğiz; memurları, onlar tarafından seçilecekler, resmi dil kendi dilleri olacak ve okullarında çocuklarının eğitimi kendi dillerinde yapılacaktır.

(Alkışlar)

İster müslüman olsun, ister olmasın, bütün toplumlara eşit ve adil bir biçimde davranmamız ve haklarını vermemiz, ödevimizdir.»

Eğer bütün bu befagat dalgalarından sonra Irak Kürtleri doymuyorlarsa, kötü huylu olmaları gerekir.. Doğal olarak, vaadlerin sadece güzel vaadler olarak kalmaması koşuluyla!...

14. R.A.F.'NİN KANATLARI ALTINDA

İngilizler pratik insanlardır. Irak'ın yönetime gelmez bir ülke olduğunu, mandanın kendileri için sürekli bir dert olduğunu ve Irak'la kârlı çıkacakları ve hiçbir sakıncası olmayan bir antlaşma imzalamakla bu yükten kurtulup siyasal, ekonomik ve stratejik çıkarlarını daha iyi koruyacaklarını farketmekte gecikmediler. Daha 1929 Şubatında Sir G. Clayton Irak hükümetine, Majestelerinin Hükümetinin Irak'ı serbest bırakıp Milletler Cemiyetine alınmasını desteklemeğe

hazır olduğunu bildirdi. Kasım ayında, **Lord Passfield**, Cenevre'de o kadar iyimser bir memorandum sundu ki, Mandalar Komisyonu raporcusu Bay **Pierre Orts**'ın ağzı açıkta kaldı. İngilizler eşsizdirler, tamam; ama Milletler Cemiyeti uzmanlarının yirmibeş sene sürmesi gerektiğine hüküm verdikleri özgürleştirme ve olgunlaştırma işini beş seneden de az bir sürede tamamlamak! bu İngilizlerin beceriklilikleri konusunda çok şey söylüyor doğrusu.

Haziran 1930'da, içerde asayişini sağlama ve her türlü dış saldırıya karşı savunma işlemini Irak Kralına bırakan İngiliz-İrak anlaşması imzalandı. Gayet tabii bu anlaşma azınlıklarla ilgili hiçbir hüküm taşımıyordu. Belki de İngiliz Yüksek Komiserinin böylesi problemlerden hiç haberi yoktu, kim bilir? Fakat o sıralarda Cenevre'ye Irak'ın dört bir köşesinden dilekçeler ve şikayetler yağmaya başladı. Kürtlerinkinden söz etmekle yetinelim. Bunun için sözü Irak'ta yedi yıl **Intelligence Service** (51) subaylığı yapmış olan yüzbaşı Mumford'a veriyorum:

«Irak'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra bizimle sürdüreceği ilişkileri düzenleyen İngiliz-İrak antlaşması 1930 Haziranında yayınlandı. Bu, Kürtler ve diğerleri arasındaki bir takım kargaşalıkların doğmasına ve sayısız dilekçenin gönderilmesine neden oldu.

Kürtler, aynı yaz yapılacak seçimleri boykot etmek istediler.

Irak ordusunun, kalabalık bir Kürt topluluğu üzerine ateş açması üzerine karışıklıklar bir halk ayaklanmasına yol açtı. Şeyh Mahmud bunu ba-

51) *Intelligence Service*, bir zamanların çok faal ve hatırı sayılan İngiliz haberalma örgütünün adıdır.

hane ederek isyan hareketini başlattı. Mahmud, İngiliz korumasında sınırlı özerklik istedi ve Arap olan Bağdat hükümetinin doğrudan müdahalesini protesto etti.

Arap hükümetinin yalnız başına duruma hakim olabileceği sanılıyordu. Fakat çabucak, Kürt duygularının derinliği ve Arap ordusunun ehliyetsizliğinden dolayı bunun söz konusu olamayacağı fark edildi.

R.A.F. saldırıların en ağır yükünü omuzlanmak zorunda kaldı.

İsyanı bastırmak için Kürt köylerini bombardıman etmek kaçınılmaz oluyordu. Hatta tüm bunlara rağmen Şeyh Mahmud ancak sekiz ay sonra teslim oldu.»

Sorun, 6 Eylül 1930'da Irak ordusunun Süleymaniye'nin sivil halkı üzerine ateş açmasıyla başlamıştı. Zamanın İçişleri Bakanı Cemil El-Madfai, Eylülde İngiliz olan İçişleri danışmanına bir alay asker ile iki topun Kürtleri yola getirmeğe yeteceğini temin etmişti. Devrin Bağdat gazetelerinin deyimiyle, ah bu «Arap ökçeleri altında ezilmesi gereken» Kürtler!..

Doğal olarak bu «akrepler» Cenevre'ye başvurmuşlardı ve Milletler Cemiyeti'nin kararı Sir Keneth Cornwallis'i, 3 Şubat 1931'de, Cemil El-Madfai'ye şöyle özetlenebilen bir nota göndermek zorunda bırakmıştı:

«Biliyorsunuz ki Kürtlerin ulusal bir özerklik (otonom) elde etme istekleri Britanya Majestelerinin hükümetinin tavsiyesi ve desteği üzerine Milletler Cemiyetince reddedildi.

Milletler Cemiyeti'nin kararı sanıyorum yakında dilekçe sahiplerine ve Irak Hükümetine bildirile-

cektir. Kürtlerin duygularının tahrik edilmemesi için Irak basınının Milletler Cemiyeti'nin kararı üzerine hiçbir yorumda bulunmamasını tavsiye ediyorum. Aynı biçimde; Kürtlerin yatıştırılması ile ilgili görüşlerimi yeniden açıklamalıyım; eğer onlara göre davranılsaydı, halihazırdaki felâketler olmayacaktı. Size, Süleymaniye Mutasarrıfı Albay **Tevfik Vehbi Bey**'in görevden alınmasının uygunsuz olacağını bildirmiştim. Buna rağmen, O görevinden alındı. Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde yerel dilin kullanılmasının yasallaştırılması, parlamentonun ilgili komitesince, Kürtlerin istedikleri reformlar yapılmadan reddedildi. Kürtler bundan çok mutsuzdurlar. Bir öğretim müfettişinin atanması gerekir. Kürt polis ve astsubaylarının sayısı artırılmalıdır. İçişleri Bakanlığında bir Kürt dairesi (bölümü) kurulmalıdır.»

Bak hele, Irak daha Milletler Cemiyetine alınmamış, Parlamento komisyonu şimdiden Kürtlere aldırış etmiyor! Bu çok şeyler vaadediyor.

Bu o kadar çok şey vaadediyordu ki **Sir Henry Convay Dobbs**, eski Irak Yüksek Komseri, majestelerinin hükümetinin Irak'ın İçişlerindeki sorumluluğu üzerine bir nota yazmak durumunda kalmıştı. (52)

Bunun sadece bir bölümünü aktarıyoruz. İyi niyetlilerce üzerinde durulup düşünülmesi yararlı olur inancıyla, bazı pasajların altını çizmede sakınca görmüyoruz.

«3. Gerçekte, bu antlaşmaya rağmen, sorumluluk, Majestelerinin hükümetiyle Irak arasında paylaşmaya devam ediyordu; çünkü Irak kuvvetleri-

52) S.G. 4021, 8 Mayıs 1931.

nin henüz tek başına ister Kürtlerle ister Irak çö-
lünün Nejd sınırının Arap aşiretleriyle başa çıkabilme yeteneğinde olmadıkları bilinen bir gerçektir. Kürtler duygusal olarak koyu Anti-Araplılar, özellikle dağlarda iyi savaşçılardır. Irak ordusu dağ savaşında beş para etmez. Irak henüz Kürtlerin ciddi bir saldırılarına karşı koymayı başarabilecek askeri birlikler kurmağı başaramadı. Irak bu amaçla Hava Kuvvetleri kurmağı çalışıyor ama bu girişim daha başlangıç safhasındadır ve etkili olup olmayacağı şimdiden söylenemez.

Kürtler hemen sürekli olarak ayaklanma durumundadırlar. Herhangi bir kargaşalık olduğunda, İngilizlerin hizmetindeki Süryani devşirmelerinin ya da R.A.F.'nin yahut da her ikisinin kullanılmasıyla çözümleniyor. Irak ordusu bunda daha az rol oynuyor. Geçen ay boyunca İngiliz uçakları asi Kürt şefi Şeyh Mahmud'un taraftarlarını bombalamakla görevliyidiler.

...

6. ..Bununla birlikte, bir noktada, varolan anlaşma ile ona uyularak varılan uzlaşmalar arasında büyük ayrıcalık olacaktır. Irak'ın çeşitli kesimlerinde oturan ve yönetimin ilerleme çalışmaları ve tüm Irak'ta Iraklı memurların siyasetleri hakkında Yüksek Komisere ve Hava Kuvvetleri Başkomutanına rapor veren tam bir İngiliz İdari Müfettişleri ve İngiliz Hava Kuvvetleri Haberalma Servisi subayları şebekesi vardı. Böylece, onlar, aynı zamanda Irak'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı da olan Yüksek Komiseri, bir iç karışıklığa yer verebilecek bütün gelişmelerden ve Iraklı memurların, önlem alınmadığı takdirde tehlikeli

hoşnutsuzluklar doğurabilecek her ihtiyatsız ve zorba hareketinden haberdar edebiliyorlardı. Yüksek Komiser de, Irak Hükümetini, bu tür eylemlerin devam edip asayişin bozulmasına neden olması halinde İngiliz kuvvetlerinin onları bastırmaya yardımcı olmayacakları konusunda uyara-bilecek durumdaydı. Böylesi uyarmalar yeterliydi. Çünkü Irak Hükümeti de kendi başına ciddi kar-gaşalıkları bastırabilecek güçte olmadığını bili-yordu. Fakat gelecekte, Irak hükümeti, çeşitli ke-simlerdeki İngiliz memurlarını tamamen başın-dan savamazsa bile en az bir sayıya indirgemeye niyetlidir. Dolayısıyla İngiliz temsilcisinin artık diğer illerde olup bitenleri öğrenme olanağı ol-mayacak ve her an, ani asayişsizlik haberleriyle ve onlara son vermek için yardım istekleriyle karşı karşıya kalabilecek, adı geçen olayın ihtiyat-sız ve zorba bir hareketin sonucu olup olmadığından emin olmadan, eğer İngiliz kuvvetlerini ha-rekete geçirmeyi kabullenirse ve olay kötü bir yönetimin sonucu ise, böylesi bir yönetimi tüm iğrençliği İngilizlere yüklenecek. Reddederse olay Irak'ın güvenliğini tehlikeye düşürebilecek bir biçimde yayılacak. Aslında İngiliz kuvvetleri-nin bir doğu hükümetinin elinde, zorbalığın kira-lık aletleri gibi kullanılacak seviyeye düşmeleri tehlikelidir; bu, onu zorbalığın doğal ilacından, yani başarılı bir isyan umudundan yoksun bira-kılmış halkına karşı zorba eylemlerde bulunmaya teşvik edecektir. Ve bu sistem bütün ağırlığını herkesten önce, Arap olmıyan en önemli, en sa-vaşçı azınlık olan Kürtler üzerinde duyuracak-tır.»

Bütün bunlardan sonra, insan Sir F. Humprys'in

Mandalar Komisyonuna sunduğu raporunu okuyunca ŐaŐakalıyor!

«Majestelerinin hűkűmeti, Irak'ı Milletler Cemiyetine almak űzere űnermekle yűklendiđi sorumluluđunun bilincindedir. Kanısınca bu, Mandaya son vermenin biricik legal yoludur. Irak kendisine gűsterilen gűvene layık olmadıđını gűsterdiđi takdirde, bunun manevi sorumluluđu Majestelerinin Hűkűmetine dűşmelidir.»

Bűyűk Britanya'nın vicdanının bűyűk űlçűde huzursuz olduđunu sűyleyen biz deđiliz!

Yine sűzű bir İngilizize, Sir A. Wilson'a verelim. (The Crisis in Iraq) Bűtűn bu makale okunmaya deđer.

«Őu son bir kaç ay içerisinde olan olaylar, Komisyona verilen bűtűn gűvenceleri iŐe yaramaz hale getirdiler. Sir F. Humphrys'ın meseleyi Cenevre'de űne sűrdűđű sırada, Irak Hűkűmetinin bazı Kűrt bűlgelerinde, otoritesini kuvvet zoruyla kabul ettirmeye kalkıŐtıđı ve İngilizlerin de Irak ordusunu destekleyip ona yardımcı olmaya tamamen hazır olduđu gűrűlűyordu. Kaybedilecek zaman olmadıđı gibi yerel liderlerle kavgaya tutuŐmak için de hiçbir neden yoktu. Temmuz 1931'de, Barzanlı Őeyh Ahmed adında bir eski cani, baŐka bir aŐiret reisinin saldırısına uđradı, koyunları, katırları, kadın ve çocukları talan edildi. O da kalkıp Irak Hűkűmetinin nezdinde Őikayette bulundu. Fakat boŐuna. Bunun űzerine Őeyh Ahmed, kendi hakkını bizzat kendisi almaya karar verdi. Ayaklandı ve sebep olduđu zararlar kendisine yapılanları geniŐ űlçűde aŐtı. O zaman, Irak

hükümeti de onu cezalandırıp ebediyen susturmağa karar verdi. Bunun için uygun zaman olarak aşiret adamlarının bir hava saldırısına uzun süre direnmelerinin güç olacağı karakış seçildi. Önce, Irak ordusu harekâtlara girişti, fakat başarısızlığa uğradı. Ancak Barzan köylerini bombardıman eden R.A.F. sayesinde bu işten yakasını sıyrabildi. Daha başlangıçtan beri, davranışı mazlum tarafın davranışı olan Şeyh Ahmed sadece Irak hükümetini yatıştırmayı ve kendisi için, adamları için bunca değerli olan bağımsızlığını korumayı arzuluyordu. Bütün tutsaklar ve ele geçirilen bütün malzemeler geri verilmiş olduğundan olay kapanmış gibi görünüyordu. Fakat Irak Hükümeti barışmaya pek taraftar değildi. Artık İngiliz destek ve yardımına bel bağliyamayacağı an yaklaşıyordu. Hükümet ilkbaharda başlatacağı harekâtlara hazırlanmaktaydı, gerektiğinde R.A.F.'nin yardımından faydalanabileceği güveniyle yollar yapıldı, ordular harekâta geçirildi ve bir örneğini aşağıda bulacağınız bildiriler uçaklarımızca dağıtıldı:

'Barzan'lı Şeyh Mahmud'a ve taraftarlarına!
Mademki daha önceki emir ve beyanları hesaba katmak istemiyorsunuz, bu defakiler size uçak saldırılarının şiddetleneceğini bildiriyorlar. Siz köyleriniz ve sürüleriniz mitralyöz ve bomba ateşine tutulacaksınız; bu bombalardan bazıları hemen değil ancak birkaç saat sonra patlıyacaklardır. Kadınlarınız ve çocuklarınızı güvenli yerlere koymanız tavsiye olunur...
Bu harekâtlar her türlü direnme ve muhalefetin sona erip şeflerinizin dize gelmelerine dek sürecektir.

Dikkatli olun. Hükümet direnmenizle etkilenmeyecek kadar çok güçlüdür. Her türlü direnme boşunadır. Ne diye bir daha insan kanı dökelim?’

Şeyh Ahmed, ancak köylerinin ve sürülerinin üzerine tonlarca bomba yağdırılmasından sonra yenildi ve tutsak edildi. Birkaç ay sonra «Times»ın seçkin muhabirlerinden biri, özel bir makalesinde, Irak’taki bu «uygarlık yayılması» ve örneği görüntülerin, yüze yakın Kürdün Irak ordusunun ve R.A.F.’nin uygarlaştırıcı etkilerinden kurtulmak için sınıra doğru kaçmalarına yer verdiğini ve bunların, bundan on sekiz yıl önce bu ülke Türklerin elindeyken işlenen suçlar için verilen hükümlere uyularak, Türklerce törensiz, gösterişsiz asıldıklarını ileri sürüyordu. Türklerin, İngiliz mandası altında bulunan bir ülkeden gelen yüze yakın insanı bu biçimde asmalarına izin verilmesi, bunun bildiğimiz kadarıyla protesto edilmiş olması gerçekten yüz kızartıcı bir olaydır. Bu, Kürtlerde bir defa daha; bir kaç İngiliz özel danışmanın, kendilerine yardımcı olmak için bütün olanaklarını seferber etmek arzularına rağmen, Bağdat’taki İngiliz elçiliğinden birşey ummamak gerektiği inancını doğurdu. O günden beri Kürtler hiçbir olay çıkarmadılar, fakat görünüşlerinin altında derin bir huzursuzluk saklanıyordu.»

«Kürtler şimdiki rejime merhametsizce düşmandırlar ve Bağdat’ın çelişkili önerilerinden yararlanmakta gecikmeyecek başka unsurlar da vardır.»

Yeteri kadar güzel olan iki cümlenin altını çizdim,

değil mi? Fakat bu ileri denilen bazı düşünceleri tanıyanları pek şaşırtmayacaktır.

Altı üstü basit bir «polis harekâtı» olan bu küçük akınlar şu önemsiz sonucu doğurdular:

Bölge	Bombalanan köy sayısı	Yıkılan ev sayısı	Toplam ev sayısı
Baroj	15	265	485
Mizuri	23	385	705
Şirvan	41	715	1192
TOPLAM	79	1365	2382

Evlerin % 60'ı yerle bir edildi. Majestelerinin havacıları için ne de büyük başarı! Ve Mumford'la birlikte bunu bir sonuca bağlayalım:

«Görülüyorki, şu son iki yıl boyunca Kürtlere karşı harekâtlar hemen hemen sürekli bir biçimde sürdürüldüler; önce, Eylül 1930'dan Nisan 1931'e kadar, hedef Şeyh Mahmud idi; sonra, Kasım 1931'den Haziran 1932'e kadar aralıklı ve Nisan'dan Hazirana kadar da çok şiddetli bir biçimde saldırmak sırası Şeyh Ahmed'e geldi.

Kürtlerin başlıca suçlarının himayemizi ya da en fazla hükümetimizce ve mandalar sürekli komisyonunca edilen vaadlerin yerine getirilmesini istemiş olmaları olduğunu hatırdan çıkarmayalım.»

15. VE ÜÇÜNCÜ BİR
«EŞKİYA»
ÇIKAGELDİ

«Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyetine alınması sırasında Irak Hükümeti Milletler Cemiyeti Kon-

seyi'ne Kürtleri ve Irak'ın diğer azınlıklarını ilgilendiren bazı özel hükümler içeren bir demeçte bulundu. Bu özel hükümlerde, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul, Erbil, Kerkük, ve Süleymaniye kazalarında, Kürtçenin Arapçayla birlikte resmi dil olarak kabul edilmesi ve bu kazalara sadece Kürt ya da Kürtçe konuşan memurların atanması zorunluluğu da vardı. Bu zorunluluklara 1932 yılı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde saygı gösterildi, fakat Kürt bölgelerinin genel yönetimi, birçok hoşnutsuzluklara yol açacak kadar ihmal edildi. Bu ihmal özellikle yolların bakımı, sağlık kurumları ve okullarda göze batıyordu. Kürt bölgelerindeki durum Arap unsurunun egemen olduğu kazalardaki durumla kıyas kabul etmeyecek derecede berbattı.»

Albay Elphinson böyle diyor. Sanırım, Kürtlerin 1932'den bu yana Irak'taki durumlarıyla ilgili bu kısa özeti yorumlamaya yarayan bir kaç noktayı belirtme izin verecektir.

Bağdat livasında, çoğunluğu Arap olan halkın % 20'si, kaynağını genel gelirlerden alan bir bütçe sayesinde parasız öğrenimden yararlanmaktadırlar. Kaldığı Süleymaniye'de parasız öğrenim yapabilenlerin sayısı % 1'i bile aşmamaktadır.

«Son zamanlarda yapılan bir istatistiğe göre, Kürtçe öğretim yapan okullarda okuma olanağı bulan sadece 1304 erkek ve 107 kız çocuk vardır ve bu okulların durumu da yürekler acısındır. Teoride Kürt olan bu okullarda haftada öğretilen otuz yedi saat dersin, yirmi dördü Arapça verilmektedir.

Kürt bölgeleri memurlarının % 90'ı Bağdat ve Basra çöllerine gönderilmişlerdir. Yerli sanayi desteklenmiyor ve Irak hükümeti Kürdistan'a bir sanat ve teknik okulu açmaya yanaşmıyor.

Ve Kürtlerin asırlık zenginlikleri olan Musul petroleri Irak'ın diğer bölümünün yararına işletiliyor. Petrol kumpanyalarından sağlanan gelirlerle Arap bölgelerinde sulama, tarım ve tarımsal korunma çalışmaları yapılıyor. Buna karşılık, bir kaç yılda Kürt livası Süleymaniye'de ihracat için üretilen ya da satılan tütünün toplam fiatı 625.000 rupyeden 100.000 rupyeye düşüyor.» (53)

Bunu Richemont kontu, 1938'de «*Revue Politique et Parlementaire*» yayınladığı bol dökümanlı makalesinde yazıyordu.

Ve işte Clément Khayat'ın «*Les Kurdes Revendiquet Leur Autonomie*» makalesinde bulduğum ve kaynağı sürgündeki bir Kürt olan, daha taze bilgiler:

«Irak Kürdistan'ında yalnız 60 okulumuz vardır ve bunların yalnızca ikisi orta dereceli okullar, otuz kadarı ilkokullardır. Diğerleri de çocuk bahçelerinden başka bir şey değildir.

Ekonomik olarak, ülke çok geri kalmıştır. Biricik kara yolumuz Kerkük, Erbil ve Rewandüz'dan geçendir. Bir tek demir yolu hattı vardır! İstanbul'u Bağdat'a bağlayan ve Musul ile Kerkük'ten geçen hat. Bir tek hastahanemiz vardır ki, o da iş görecek durumda değildir.

Tarım konusunda da Bağdat hükümeti hiçbir şey

53) (Richemont F. De), *Les Kurdes*, (Rev Politique Et Parlementaire) CLXXV, 1938.

yapmadı. Yalnız nüfusu ikiyüzünü bulan Kerkük' yöresinde sıtmaya yakalananlar halkın % 48'ini aşmaktadır.

Beri yandan, Irak Kürtleri Irak hazinesine toplam gelirlerin % 30'unu sağladılar. Fakat Bağdat'ın, bu bölgelerin kalkınması için yaptığı harcamalar bu orana yaklaşımdan çok uzaktır.

Görüyorsunuz ki bu bir ihmâl değil, fakat Kürtleri şimdiki durumlarında bırakmayı amaçlayan sistemli bir siyasettir.» (54)

1933'de, Güney Kürdistan'da, Barzan yöresinde, Şeyh Ahmed Barzan yönetiminde yeni bir isyan patlak verdi. Ancak 1934'de iki tarafça, İngilizlerin aracılığıyla yapılan görüşmelerden sonra sona erdi. İsyanın liderleri Kerkük ve Süleymaniye'de 1943'e kadar mecburi iskan edilmelerini kabul ettiler.

İngiliz isteklerinin yürürlükteki antlaşmalara ters düştükleri kanısında olan Reşid Ali Geylani'nin serüveninin sona ermesinden sonra (Nisan 1941), İngilizler, Güney Kürdistan'daki Kürt memurların sayısını artırdılar. Kürtlerin İngiliz ordusuna alınmalarını geniş ölçüde desteklediler, (yaklaşık 600 Kürt). Etkin ailelerden gelen Kürt gençlerine subay olma olanağı tanıdılar. Aynı devirde, yüksek rütbeli bir takım İngiliz subayları Irak'ta derhal otonom Kürt bölgelerinin kurulmasını tavsiye ediyorlardı.

1943'de Süleymaniye'de sürgün olan Şeyh Ahmed Barzan'ın kardeşi Molla Mustafa şansını denemeğe karar verdi. Irak hükümeti sürgündeki Kürtlere kötü davranıyordu. Günlük tazminatlarını azalta azalta 30

54) (Khayat, C), *Les Kurdes Revendiquent Leur Autonomie* «Progres Égyptien» 24 Mayıs 1946.

filise kadar indirmişti; bunun geçinmek için yetersiz olduğu apaçık bir gerçektir. Molla Mustafa, Şeyh Mahmud'un oğlu Şeyh Latif Berzenci'nin yardımıyla kaçmağı başardı ve Barzan'a gitti.

Bunun üzerine Irak otoriteleri, Şeyh Latif'i tutuklama girişiminde bulundular. Fakat Şeyh, bu sırada İran'a sığınmış ve Ruslar, kendisini gayet iyi karşılamışlardı. Şeyh Latif, Kürt bölgelerinden Lahican'a yerleşip aylık 40 sayfalık Nişteman (Vatan) dergisini çıkarmaya başladı.

Molla Mustafa'ya gelince; o da kendisinin peşine düşen Irak polis birliklerini, taraftarlarına tutsak ettirdi. Silahlarını ellerinden alıp onları geldikleri gibi gerisin geriye gönderdi. Kısa bir süre sonra başka birlikler de aynı akibete uğradılar. Molla Mustafa isyan ettiğini ilan etti.

Derken, Irak hükümeti ulusal ordusunu Molla Mustafa'nın aşiretine karşı seferber etti. Fakat düzenli ordular da bir çok ağır yenilgilere uğradılar.

Çaresiz kalan Irak otoriteleri sorunu diplomatik yoldan çözümlenmeyi önerdiler. Bu amaçla, birçok ılımlı Kürt liderinden arabuluculuk yapmalarını rica ettiler. Fakat berigiler her türlü uzlaşmaya katılmayı reddettiler. Mecid Mustafa adlı bir Kürt, Devlet bakanı olarak atandı. Anlaşmazlığın çözümü için Molla Mustafa'yla ilişki kurmak için görevlendirildi. Bir de askeri komisyon kuruldu. Uzun süren görüşmeler, aşağıda sıralanan hükümleri içeren bir antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı:

1. İsyancı aşiretin bütün tutukluları serbest bırakılacaktır.
2. Aşiret bütün kuvvetlerini ve Irak ordusundan alınmış silahlar da dahil olmak üzere, bütün silahlarını koruyacaklardır.

3. Irak Kürdistan'ında, erzak eşit bir biçimde dağıtılmalıdır.
4. Kürt bölgelerinde görevli bütün Arap memurların yerine Kürt memurlar atanmalıdır.
5. Öğrenim alanında Irak Kürdistan'ı kültürel özerklikten yararlanmalıdır. Yeni okul ve hastahaneler açılmalıdır.

Okuyucu yirmibeş yıldan beri aynı hikayelerden (memurlar, okullar) sözedildiğini farketmişlerdir herhalde. Fakat, verilmiş olan sözler yerine getirilseydi, onları bu ölçüde sık sık tekrarlama zorunda kalırmıydı?.. Garip bir şeydir bu, değil mi?..

Kendisi de Kürt olan ve olaylar nedeniyle bunu (Kürtlüğünü) hatırlayan Nuri Said Paşa, Irak hükümetinin başkanı olarak bu hükümleri kabul etmişti. O Kürtlere bol bol sevgi gösterilerinde bulunuyor, Kerkük ve Erbil şehirlerinde subaylar kulübünde (bunların çoğu Kürt'tü) yurtseverliği ve Kürt ulusunun çeşitli meziyetlerini göklere çıkaran nutuklar atıyordu. Bu turnesi sırasında, Kürt Mecid Mustafa da ona eşlik etmekteydi. Durumun tamamen normale dönmesinden sonra ikisi de Bağdat'a geldiler. Fakat, Naip bütün bu verilen sözleri kabullenmeyip bozdu. Parlamento, yapılan antlaşmayı kabul etmedi. Nuri Said istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine Hamdi El-Bacaci getirildi. Bu sonuncusu, doğal olarak Kürt bakanı Mecid Mustafa'yı sepetledi. Önemli oranda Kürt subayı tutuklatıldı, diğer bazılarını Ordudan attırdı, Kürdistan'da yapımına başlanan okul ve hastahaneleri askeri garnizon ve karakollara çevirmek istedi. Maşallah! Ne de güzel oynadılar oyunlarını. Bakanın biri vadediyor ve çekip gidiyor. Yerine geçen «Ben hiç bir taahhütte bulunmadım ki» diyor.

Fakat Molla Mustafa yılmadı ve isyan yeniden tüm şiddetiyle başladı. Bu kez sorun ciddi idi.

Ayaklanmaya neden olan Irak hükümetinin sözünü tutmamasıydı.

1945 baharı gelip çatığında, Bağdat hükümetini, ordularının Barzan bölgesinde, boşaltmak zorunda kaldıkları 11 karakol kara kara düşündürüyordu. Bu bölgenin 1943'ten beri, sahibi ve hünkarı Molla Mustafa idi. Güçsüzlüğünün farkında olan hükümet, Molla Mustafa'yı, başkente getirip sorunu gönül hoşluğu ile çözümlenmeye girişti. Milli Savunma Bakanı, Namık, yanına başka bir bakanı, Ömer Nazmi'yi katarak, hükümet görevlisi olarak Molla Mustafa'yı görmeye ve onu Bağdat'a gelmeye ikna etmeğe gitti. Boşuna! Bu arada, belki görüşmeleri kolaylaştırmak için olacak, Irak orduları Zaxo bölgesinde «dağ savaşı» manevraları yapıyorlardı. Sonuçta, hükümet Molla Mustafa'nın boyun eğdiğini bildiren tamamen uydurma bir telgraf düzdü ve Irak Naibine gönderdi. Bununlada kalmararak hükümet, bu hayali boyun eğmeyi silahların gücüyle gerçek kılmak istedi.

Daha 15 Temmuz'da Zaxo, Amadia, Akra ve Rewandüz'a asker yığılıyor. Irak ordusunun hemen hemen yarısını oluşturan otuzbin düzenli asker ve oniki bin jandarma ve polis olay yerine gönderildi. Hava kuvvetlerinin tamamı -25 avcı ve bombardıman uçağı- Erbil ve Musul havaalanlarına kondular. Başkomutanlığı, Tuğgeneral Renton yapıyordu ve Genel Kurmay da ona yardımcı oluyordu.

Molla Mustafa da, Barzan bölgesinin Mizûrê jêri û jori (55), Beroji, Şerwanimezın, Şerefan aşiretleriyle, Rewandüz bölgesinin Dolamerî ve Şiwezûrî aşiretleri

55) Bu aşiret isimleri eserin Fransızca orjinalinde de Kürtçe imalarıyla verilmişlerdir.

adamlarından oluşan askerlerini örgütlenendiriyordu. Ayrıca, Akra bölgesinin **Rejükeran**, **Goran** ve Rewanduz bölgesinin **Silêwanî**, **Bradost** aşiretleri de hareketi destekliyorlardı. Irak ordusundan atılan Kürt subaylarının çoğu, Albay **Emin Rewandüzi**, Kurmay Binbaşı **İzzet Abdülaziz Bahdini** vb. gibi. -ve yazı Kürdistan yaylalarında geçirmeye giden sayısız Kürt Üniversite öğrencileri ve entellektüelleri de Molla Mustafa'nın saflarına katılmışlardı. Böylece, Mollanın, çoğu 1943'de Irak ordusundan alınmış tüfek ve hafif mitralyözlerle donatılmış yaklaşık dört-beşbin askeri vardı.

7 Ağustos 1945'de, Irak Ordusu Barzan'a elli kilometre uzaklıkta bulunan Rewandüz taraflarından saldırıya geçti ve Barzan-Rewandüz bölgesinde, sıkı yönetim ilan edildi. Hava ve topçu kuvvetleri bomba yağdırırken, piyade birlikleri araziye işgal etmeye çalışıyordu. Yapılan kanlı çarpışmalar sonunda Iraklılar çok ağır kayıplar vererek bozguna uğradılar. «**Dallet**» çarpışmasında 4 Irak taburu tamamen yokedilmekten zor kurtuldu. Bölgenin tek taşıt yolu olan Rewandüz-Mergêsor-Barzan yolunun Rewandüz-Mergêsor kesimini havaya uçuran Kürtler, Bir kebir, Mergêsor, Bileh vb. karakol ve kışlalarını işgal ettiler. Zoxo, Akra, Amadia, Zibar ve Rewandüz şehirlerini aldılar. Dağlardan inen Molla Mustafa, kuvvetleriyle Erbil doğrultusundaki ovaları işgal etti. Erbil'e yirmi kilometre kadar yaklaştığında, R.A.F. bir kez daha hızır gibi imdatlarına yetişti. Kimin mi?.. Belki de Iraklıların değil, fakat Kürtlerin eline geçecek Kerkük petrol kuyularının! Köylerini yakıp yıkan bombardımanların şiddeti karşısında, (beş köy tamamen yıkılıp yerle bir olmuştu ve elli kadarı da büyük hasara uğramıştı) Molla Mustafa kadın ve çocukları mağaralara naklettirdi. Daha geniş yıkımları önlemek için askerlerine geri çe-

kilme emri verdi. İngiliz Reuter Ajansının daha 20 Ağustos'da Bağdat'tan verdiği bir haberde, «eşkiya» Molla Mustafa'nın 300 adamından çoğunun demir parmaklıklar arkasında olduklarını bildirmesine rağmen gerilla savaşı güze kadar sürdü. Bu hareket sırasında, Kürtler 9 uçak düşürdüler ve 8 radyo vericisi, 8 top, 400 obüs, 2000 tüfek ve 100.000 civarında mermi ele geçirdiler. Böylesi bir ganimetle, Molla Mustafa pekala İran'a çekilebilirdi ve orada da ne yaptığını birazdan göreceğiz.

Bu anlattığımız olayları **Richard Wyndham** adında bir Amerikalı, «**News Of The World**»un özel muhabiri, Kudüs'ten 26 Ağustos tarihinde gönderdiği bir telgrafla bütün dünyaya haber veriyordu. Wyndham, bu hareketin Kürdistan'ın bağımsızlığını amaçlayan genel bir ayaklanmayı doğurabileceğini belirttikten sonra şunları ekliyordu:

«Daha kötü bir sonuç, İngilizlerin bu ayaklanmanın şiddetle bastırılmasına katılması halinde, San-Francisco ruhunun egemen olduğu bir dünyanın İngiltere'ye karşı tepkisi olacaktır. Çünkü, o zaman, bütün dünyanın nazarında Kürtler, Suriye ve Lübnan ölçüsünde küçük bir ulus olarak bağımsızlıklarını istemekte haklı olarak görüleceklerdir.»

İşte pek de kötü olmayan bir muhakeme!

Bir Irak atasözü: «Yeryüzünde üç çeşit afet vardır: Çekirgeler, fareler ve Kürtler» diyor.

Oysa Arap ligi delegelerinin çekirge tehlikesine karşı elbirliğiyle savaşmak için düzenli olarak toplandıklarını biliyoruz. Üçüncü afetten kurtulmak için Iraklılar eski «çöl fareleri» komutanı **General Renton'a**

başvurdular. Bunun kötü bir buluş olmadığını itiraf edelim. Ya Richard Wyndham'ın İngilizlerin ayaklanmanın bastırılmasına katılması konusundaki endişesi?... Anlaşılan, bu yersizdir, çünkü General Renton İngiliz ordusunun faal elemanları listesinde değil ve Bağdat'taki Askeri Misyon Şefi olarak Irak ordusu bütçesinden maaş almaktadır. (56)

Demek, **Sir Henry Dobbs**, «İngiliz kuvvetlerinin, bir doğu hükümetinin elinde **zorbalığın ücretli araçları** olarak kullanılması tehlikesini» sezmede haklıymış.

16. DAHA İYİ GÜNLERİ BEKLERKEN

Irak demokratik (!) bir ülke olduğundan, — bunun böyle olduğunu gördük— 1945 yaz ve sonbaharı clayları Parlamentoda birçok uzun ve fırtınalı oturumlarda tartışıldılar. Bunun Bağdat basınına yansıyan birçok yankısını **Monsour Challita**'nın «**Le Probleme Kurde devant le Parlement Irakien**» (Kürt sorunu Irak parlamentosu önünde) makalesinde buluyoruz. (57)

Önce, iyice korundukları takdirde hiçbir şeyden kuşkulananmayan, gözlerini daldan budaktan esirgemyen, ucuz savaş kahramanlarını dinleyelim:

«**M. Ali Al-iman**: Kuzeylilerde (58) hiçbir ayrılma isteği yoktur ve bir Kürt sorunu da yoktur. Hü-

56) *Palestine Post*, 31 Ağustos 1945.

57) (*Challita, M*), «*Le Probleme Kurde Devant Le Parlement Irakien*» *lejour*, Beyrouth, 27 mars 1946.

58) Güney Kürdistan, Irak devletinin kuzeyini oluşturduğu için halkına Arap şovenleri «kuzeyli» diyorlardı. Türkiye'de «doğulu», İran'da «batılı» dendiği gibi...

kümeti, bir şehir (kötülükçü) eşkiyalar çetesine karşı bu denli hoşgörülü davranmakta kusurlu buluyorum. Birbirlerini izleyen hükümetler, bazı kargaşalıklar başgösterdiğinde bir milliyetçi hareketin sözkonusu olduğunu sanıyorlar. Oysa, bu bir hayalden ibarettir.»

«**M. İbrahim Attarbaşı:** Eğer hükümet enerjik ve sert davranmış olsaydı isyanı derhal bastırırdı.»

«**İçişleri Bakanı:** Molla Mustafa bir eşkiyadan başka birşey değildir; kendisinin ve çetesinin tutumu caniyane bir tutumdur.»

«**Millî Savunma Bakanı:** Kürt ulusuna, Molla Mustafa çetesince işlenen suç ve cinayetleri kınadığı için teşekkür ederim.»

Görülüyorki Kürt sorunu diye bir sorun yoktur! Çünkü, söz konusu olan bir eşkiya çetesidir! Fakat bu çete hareketinin derhal bastırılmış olduğunu sanıyorum! Demek ki, hükümetin, 20 Ağustos tarihli beyanları, halkı telaşa vermemek için söylenen küçücük resmi yalandan ibarettirler. Bu az-çok belli bir şeydi.

Kürt ulusu bu cinayetleri kınadı mı? Süleymaniye Kürt milletvekili Macid Mustafü'nün bu konuda söylediklerine kulak verelim:

«Yirmibeş yıldan beri, bu ülke, her isteğini yapan ve bunu yapmağa hakkı olduğunu sanan kokuşmuş, köhne bir egemen sınıfın at oynattığı bir meydandır. Bu ayrıcalıklılar sınıfı, halkı sömürüyor ve halk bu durumdan asla hoşnut değildir, kuşkuludur, üzgündür, umutsuzdur. Hükümet Libya'nın bağımsızlığının sağlanması üzerinde titizlikle duruyor, fakat kendi ulusal bağımsızlığını elde etmeğe uğraşmıyor.

Bu hastalığa etkin bir ilaç bulmak parlamentoya aittir. Fakat parlamento gerçekten demokratik bir rejim sonucu oluşmuş değildir; tutarsız ve etkinlikten yoksun unsurlardan oluşuyor. Hiçbir şey yapabilecek durumda değildir.»

«Jaffar Hamandi: Asilerin gücünü iyi değerlendiremeyenlere cevaben:

— Hükümet olay bölgesine aşağı yukarı ordunun tümünü ve destek olarak jandarma birliklerini gönderdi, asiler az sayıda oldukları halde. Peki, neden ordu ve jandarma birlikleri hükümete bağlı Kürt aşiretlerinden de yardım istediler?»

«M. Saad Saleh: Zaten bütün bu kayıplar neye yaradılar ki? Biz, yüzlerce ölü ve yaralı ayrıca da bir milyon dinar feda ettik. El-Alameyn ve Moskova savunucularının bile alamadıkları nişan ve maddiyalar dağıttık. Asi yakalandı mı? Değil tabii, o İran'a kaçtı.»

Sayın Kürt milletvekili düşüncelerini açık ve anlaşılır bir biçimde ifade ediyor. Bu, Libya örneği gerçekten iyi bulunmuş bir delildir. Irak da, yabancı orduların (veya onların kurmaylarının) çekilmesini isteyen birden fazla Kürt olmalı. Ya o zaman, Sayın Hamandi'nin de dediği gibi, hükümetin, şu çok az sayıdaki asi için hemen hemen bütün ordusunu seferber edip, üstelik, jandarma birlikleriyle onu desteklemek ve tüm bunlarla da yetinmeyip rejime bağlı aşiretlere başvurmak durumunda kalan hükümetin durumu ne olacak? Verilecek cevap basittir. Ya «asiler» yeteri kadar kalabalıktılar, ki bu gerçeğe yakındır: veya ordu... Hayır, onun savaşkanlık değerini inkar etmek istemiyorum; ya da aşiretler arasında ikilik ve nifak tohumlarını ekmek gerekiyordu. Ve bütün bunlar hangi emele

ulaşmak için? El-Alameyn ve Moskova savunucularının bile alamadıkları nişan ve madalyalar için mi?..

Şu Irak milletvekilleri de kötü nüktedandırlar doğrusu!.

Allahtan aralarında sağduyudan yoksun olmayanlar da var.

«M. Abdel-Kerim El-Azrı: —Bir isyanın bastırılması, onu doğuran derin nedenlerin incelenip, ortadan kaldırılmadıkça olumsuz bir eylemdir ve hiçbir şeyi kurtarmaz.

Mademki problemler vardır, bazı meslektaşlar gibi, kalkıp varlıklarını inkâr etmek hiçbir şeye yaramaz. Irak ulusu tek bir ırktan oluşmuyor. Fakat en az iki taneden: Arap ve Kürt ırklarından oluşuyor. Kürt kardeşlerimize, Kürt olarak kalmalarını söylemeliyiz, bizim kendimizin de Arap kalmamız gerektiği gibi. Ama birbirimize karşılıklı olarak saygı göstermeli ve işbirliği yapmalıyız. İsviçre, Kanada birçok ırktan oluşan uluslardır. Buna rağmen, bu uluslar birlik ve barış içinde yaşamaktadırlar.

Kürt ayaklanması belki bir isyan ruhunun ürünüdür, fakat kötü yönetimin ve daha başka nedenlerin de bunda büyük payı vardır.»

«Selim Namık: Hükümetten Kürt bölgesinde yaşamın tüm alanlarını ilgilendiren köklü reformlar yapmasını istiyorum. Çünkü, Kürtler Irak halkının bir unsurunu oluşturmaktadırlar.»

«Ahmed El-Jalabi: İsyân bastırıldı. Fakat hükümet, adaletin her tarafa egemen ve muzaffer olmasını sağlamak suretiyle isyanı doğuran derin nedenler ortadan kaldırılmalıdır.»

«**Hibat-Allah Al-Fattı:** Eğer hükümet Kürtlere namuslu ve adil memurlar göndermiş olsaydı, bu isyan asla patlak vermezdi.»

Bu reformların gecikmemesini dileyelim.

Daha önce sık sık atıfta bulunduğumuz Albay Elphinston, özellikle iyi tanınması gereken Irak Kürtleri hakkında şunları söylüyor:

«Irak Kürtleri, durumlarının Türkiye ya da İran Kürtlerinin durumundan daha elverişli olduğunu kabul ediyorlar. Fakat bu avantajı İngilizlerin etkinliğine veriyorlar. Irak hükümetindeki Arap çoğunluğuna karşı büyük bir güvensizlik beslemektedir. Bu çoğunluğun kendileriyle ilgili müstakbel niyetlerine hiç ama hiç güvenmiyorlar.»

Elbette, Irak Kürtleri, Türkiye'de olduğu gibi sistemli bir biçimde yokedilmiyorlar. Ama önceki sayfaların yeteri kadar gösterdikleri gibi, uluslararası antlaşmaların haklı gördükleri istemleri (memur ve okullar) hâlâ ancak yarı yarıya yerine getirilmektedir. İngiliz etkinliğine gelince, o bazan kendisini aşırıca duyuruyor. Kürtler bu etkinliğin yalnızca kendileri için yararlı olan kültür alanında kalmasını görmekten son derece memnun kalacaklardı. Heyhat! Neden R.A.F.'nin bombardıman uçaklarının hangarlarından bu kadar sık çıkmaları gerekiyor? Albay ve onunla birlikte bütün İngilizler, Kürtlerin çok kuşkulu olduklarını ve Irak hükümetine hiç güvenmediklerini açıklıyorlar. Kürtlerin bu konuda acı ve pahalıya mal olan deneyleri vardır. Bazı milletvekillerinin yukarıya aktardığımız düşünceleri onlara hak vermeğe yeter sanırım.

Irak Başbakanı **Tevfik Bey El-Sueydi**'nin Arap ligi toplantısının açılması nedeniyle 25 Mart 1946'da,

Kahire'de, Mısır basınına yaptığı beyanlar da oldukça karakteristiktirler!

«Irak'ta Kürt aşiretleri arasında olup bitenleri bilmek güçtür. Bağımsız bir Kürt Cumhuriyetinden ve bir Kürt ordusundan söz edildiğini duyuyoruz. Bazı kaynaklar bu haberleri yorumluyorlar, bazıları da yalanlıyorlar. Gerçeği nasıl bilmeli?.. Irak'ta gerçi Kürt lideri Molla Mustafa Barzani isyan etmişti ve Irak hükümeti, onun çetelerine karşı sert davranıp kuvvet kullanmak zorunda kaldı; ama bu hareket yalnızca dindar Kürtlerin de mahkum ettikleri yeni bir mezhebin başında bulunan Mollanın kişisel ve dinsel etkinliğine bağlıdır. Bazıları bu mezhepsel hareketin bir ulusal hareket olduğuna bizi inandırmaya çalışıyorlar. Bu bütünüyle yanlış bir değerlendirmedir. Molla Mustafa kişisel çıkar ve ayrıcalıklarından başka bir şey aramıyor. Bir hükümet kurmak istemiyor, fakat Kürt bölgesinin etkinliği altında bırakılmasını istiyor.»

Ve Irak Başbakanı şu sonuca varıyor:

«IRAK'TA HİÇBİR KÜRT HAREKETİ YOKTUR.»

Elphinston, Şeyh Mahmud'un kişisel ihtiraslarından söz ediyor. Irak Başbakanı Molla Mustafa'nın kişisel çıkar ve ayrıcalıkların peşinde olduğunu söylüyor. Bütün bunda ciddi ve ulusal bir yan yok; basit «eşkiya hikayeleri». Ve bu, Kürtlerin haklı isteklerinin sürekli olarak rafa kaldırıldıklarını göstermekten usanıp, kendilerini kurtarmak isteyeceklerin kollarına atacakları güne kadar sürecektir.

BÖLÜM IV

—AYI İLE PARS ARASINDA—

«Kürtlerin ağızlarını demir ile doldurmalı ve Kürtçe yayınlarını yok etmeli»

(İran Gazetesi: Tehrani İmrüz, 1945)

17. GÜÇ BİR SORUN

«Ortadoğu bir milliyetler mozaikidir» diyordu ünlü Albay Lewrasce. Önceki bölümde bunun Irak için böyle olduğunu gördük. Aynı şey, Irak'ın doğusunda bulunan ve onunla bin kilometreden fazla sınırı olan Türkiye'nin de sınır komşusu İran için de söylenmelidir. İran kuzeyde Sovyet Ermenistan'ı ve Azerbeycan'ı ile komşudur. Hazar denizinin diğer yakasında, yine Sovyetlere ait olan Türkmenistan ile çevrilidir. Afganistan ve Belücistan doğu sınırlarını oluştururlar; güneyde ise Basra körfezi ve Umman denizi onun engin dünya ile bağlantısını sağlarlar.

Bu uçsuz bucaksız ülkede yaşayan halklar arasında konumuzu en çok ilgilendiren Kürtlerdir. Fakat, ona sıkı sıkıya bağlı olan ve 1945 sonbaharından beri uluslararası güncelliğin ön sırasını işgal eden Azerbeycan sorununu biraz açıkladığımızda Kürtlerin şimdiki durumlarını daha iyi anlamış oluruz.

Peki bu Azerbeycanlılar kimlerdir. İşte, A. Poidebard'ın «Au carefour des routes de Perse» kitabında bu konuda verdiği bazı bilgiler:

«İran Azerbeycanlıları iki milyonluk nüfuslarıyla İran halkının beşte birini oluştururlar. Başlıca merkezleri Tebriz'dir, fakat, ülkenin diğer kesimlerine de yayılmışlardır.

İran Azerbeycan'ında (Tebriz bölgesi), Mianeh'in güneyindeki Kaflan-Kuh sıradağları ile Aras ve Kürdistan sınırı arasındaki bölgede halkın çoğunluğunu oluştururlar. Türk ırkının İran'da en kalabalık olduğu bölge burasıdır. Bundan başka, Azerbeycanlılar kendileriyle aynı saf Türk ırkından ve kökeninden olan sadece siyasi sınırlar ile ayrılmış, soydaşları Kafkasya ötesi Tatarları ile de komşudurlar. 1828 Türkmençay antlaşmasından önce hepsi bir arada Şah'ın egemenliği altında yaşıyorlardı.

Onlara, çeşitli aşiret isimleri altında Hamseh (Zincan) bölgesinde, (Afşar aşireti); sonra Tahran kesiminde, hatta başkent civarlarında ve Demavend vadisinde rastlıyoruz. Nihayet, İsfahan'ın güneyinde Kirman'ın doğusunda; Horasan, Nişapur ve Asterabad bölgesinin deniz kıyısındaki kesiminde de Azerbeycanlılar vardır.

Sayısız en önemli aşiretler Tebriz, Zincan ve Tahran kesimlerindeki Şahsevenlerdir. Bunların en ünlülerinden biri, Asterabad'ın kuzeyinde yaşayan Kaçarlar aşireti, İran'da saltanat süren ailenin kökenini oluşturur.

Rusya ve İran Azerbeycanlıları aynı soydan ve saf Türk ırkındandırlar. Bundan çoğu kere, onları birbirinden ayırtedemeyip, aynı isimle, yani

İranlı Türkler olarak adlandırılırlar. Her ikisi de XIII yüzyıl istilasıyla Asya'dan gelip, İran platosuna Aral denizinin kuzey kıyıları ile Hazar denizinin ötesinden (doğu yakasından) girdiler. Azerbeycan'a gelmek için, İran'ın kuzeyinde, ilerledikçe kurdukları kolonilerle iz bıraktıkları yolları izlediler. Her ikisi de şii mezhebindendirler.» (59)

Oysa, 1945 Kasımında, İran Azerbeycan'ında, İran Başbakanı **Hakimi**'nin Toudeh (Tudeh) demokrat partisini açıkça destekleyen yabancılarca kışkırtılıp düzenlendiği ileri sürdüğü karışıklıkların patlak verdiğini öğreniyorduk. Tahran hükümeti, Ruslarca işgal edilen bölgedeki Tebriz'e ordular göndermek istemişti, fakat Ruslar onları Kazvin'de durdurmuşlardı. Hakimi, S.S.C.B.'nin Tahran Büyükelçisine bir protesto notası veriyor ve aynı anda Waşington'da, İran Büyükelçisi **Hüseyin Ala**, Bay Byrnes ile bir görüşme yapıp, Amerikalıların Rusları yola getirmek için müdahalede bulunacaklarını umuyordu. Sayın Ala, dinamiktir.

Times gazetesi, Rusya'nın, İran'ın içişlerine karışmakla sözünü tutmadığını iddia ederken, Moskova'nın Tass Ajansı, bütün suçu aşırı gayretkeşlik gösteren İranlı memurlara yüküyor.

Fakat, hareket yayılıp genişliyor. Azerbeycanlılar, 17 Aralıkta toplumsal ve siyasal programını yayınlayan bir özerk hükümet kurdular. İran'ın birliğini yıkmadan, bütün iyi Fransa, Amerika, ya da Büyük Britanya vatandaşlarınca imzalanıp desteklenebilecek ve dillerinin legal olarak konuşulup öğretimde kullanıl-

59) (Poidebard, A.), «Au Carrefour Des Routes De Perse» Crès, 1923, s. 200 - 202.

ması gibi özellikle ulusal olan bazı istemlerle Azerbeycan'da yaşayan diğer halkların (Kürtler ve Ermeniler) siyasi eşitliği ve dinsel özgürlüğünü kapsayan bir demokratik reform istiyorlar.

Bu arada İngilizler boş durmadılar. Tahran'daki büyükelçileri, Başbakan Hakimi'ye, durumu incelemek için olay yerine bir komisyon göndermesini önerdiler. Ama Bakanlar görüş birliğinde değildir! Bu komisyon İngiliz ve Amerikalılardan oluşan ikili veya Rusların da katılacağı üçlü bir komisyon mu olacak?

Sonuçta, İran, inceleme komisyonu prensibini kabul ediyor. Yalnız hükümet çoğunluğunun temsilcisi Seghat Eslami'nin 9 Ocak söylevinde sıraladığı bazı şartlarla!

- «1) İran, Azerbeycan olaylarını araştırmakla görevli uluslararası bir komisyon kurulmasına karşı değildir. Çünkü bu komisyon demokrat hareketin halkın desteğine sahip olmadığını gösterecektir.
- 2) Azerbeycandaki şimdiki durum yabancı orduların varlığının bir sonucu olduğu için, İran, bu komisyonun azınlıklar, diller ve hükümetin dış politikasıyla ilgili problemleri incelemesinin karşındadır.
- 3) Üçlü komisyon başarısızlığa uğradığı takdirde, Birleşmiş Milletler Örgütüne, birinci meclisin kapanmasından önce başvurmadan başka yapılacak bir iş yoktur.»

Görüldüğü gibi, koyulan bu sınırlamalar Komisyonun çalışmasını, uygulamada hiçe indiriyorlar. Zaten, Hakimi, azınlıkta bırakılıyor ve Rus-İran anlaşmazlığının iki taraf arasında çözümlenmesine karar ver-

liyor. Doğal olarak Birleşmiş Milletler durumdan haberdar edilecek.

Sorun, 1946'nın Mart ayında, Savaş Bakanı General Ahmed Hamadi'nin 16 Mart'ta, İran'ın Sovyet Rusya ile ilişkileri sorununu Birleşmiş Milletlere getireceğini bildiren demeci üzerine yeniden ortaya çıktı. İngiltere'de, Times ve Daily Telegraph'ın etekleri zil çalıyor. «Bravo İran» ve Sayın Bevin «Sorunları dramatize etmenin, onları hafif almak kadar zararlı olabileceğini» itiraf ederken, Moskova kötü niyetli bazı basın Tahran üzerine yürümekte olduğunu yazdığı General Bagramian'ın, on günden beri Moskova'da olduğunu ve Yüksek Konsey'in bütün çalışmalarında Letonya milletvekili olarak yer aldığını bildiriyor.

Fakat, özellikle telaşlı görünenler Amerikalılardı. Devlet Bakanı Yardımcısı sayın Acheson basına, İran'daki durumun Türkiye ve Ortadoğunun petrol bölgelerine yönelen bir eylemin ilk adımı olabileceğini bildirdi. Aynı demeçte, Sovyetlerin, Ortadoğu petrollerine el koyma yolundaki hareketlerinin, Amerika Birleşik Devletlerinde ve Büyük Britanya'da ciddi yankıları olabileceğini belirterek, Birleşik Devletlerin böylece bir anlaşmazlık ve kargaşalıklar dönemine girebileceğinin bilincinde olduğunu ekledi. Sovyet kuvvetlerinin hareketleri konusunda; Rusların garip görüşme yöntemlerine başvurdukları gözlemlediğini söyleyen Devlet Bakanı yardımcısı, Ortadoğu'daki durumun endişe verici olduğu görüşündeydi. Bu nedenle, Birleşik Devletlerin Türkiye'deki Büyükelçisi Bay Edwin Wilson, Bay Saraçoğlu'na ziyarette bulunup, ona ülkesinin kendisini destekleyeceği konusunda garanti verecek.

Bu sorun halkın kafasını o kadar çok kurcalıyor ki, Devlet Departmanı (ABD Dışişleri Bakanlığı) Amerika'nın İran'a, sorunun Birleşmiş Milletlere götürme-

sine karar vermesi için baskıda bulunduğunu yalanlamak zorunda kalıyor. Bu arada, sorunu Birleşmiş Milletlere götürmek için hükümetinden talimat almamış olan Hüseyin Ala, susmak durumunda kalmaya boyun eğmeyerek basına verdiği bir demeçte; iki taraf arasında görüşmeler olduğunu ileri süren S.S.C.B. Büyükelçisi Gromiko'yu yalanlıyor. Sürekli olarak sansasyon yaratan haberlerin peşinde olan Amerikalı gazeteciler, İngiltere'nin, Rus-İran anlaşmazlığına son vermeyi sağlamak için bir Petrol Konferansının toplanmasını telkin ettiğini yazmışlardı. Elbette, İngilizler kendilerine bu denli kötü niyetlerin yüklenmesinden fena halde alınıldılar.

Sonunda, İran, Sovyetlerle olan anlaşmazlığın gündeme alınmasını istediği için Bay Gromiko, resmen Güvenlik Konseyi toplantısının 10 Nisan'a ertelenmesini istiyor.

Herkes boyun eğiyor. 6 Nisanda, Güvenlik Konseyi, İran ve Sovyet hükümetlerinin 6 Mayıs tarihinden önce Azerbeycan'ın Sovyet Ordularınca tamamen boşatılması konusunda hesap vermeleri gerekeceğini kararlaştırıyor. Hüseyin Ala'nın bunca belagat gösterileri bôşa gitti. Çünkü 17 Nisan'da, İran hükümeti Güvenlik Konseyince bir mektup yazıp Moskova hükümetine güveninin tam olduğunu ve İran sorununun gündemden çıkarılmasını istediğini bildiriyor. New York Times gazetesi hoşnutsuzluğunu ifade ediyor! İranlıları bunu yapmağa iten S.S.C.B.'nin Tahran Büyükelçisi Sadşikov'dur. Buna karşı, New-York Herald Tribune gazetesi Rusları haklı buluyor ve Temps Nouveaux, Moskova'dan, Birleşmiş Milletlerin kanunsuzluk yoluna girdiğini bildiriyor.

Mayıs ayı, olaylar yönünden bir hayli zengindir. 8 Mayıs'ta aldığı bir kararla Güvenlik Konseyi, kendisi-

ne 20 Mayıs günü saat 24'ten önce Azerbeycan'la ilgili bir rapor verilmesi gerektiğine karar verdi. Aksi takdirde, Birleşmiş Milletler sorunu ele alınacaktır. Dolayısıyla, İran hükümeti Ruslarla ilişki ve Azerbeycan hükümetiyle görüşmelere girişmişti. Oysa, Mayıs ayı ortalarına doğru, Azerbeycan delegasyonunun arzularını elde etmeksizin Tebriz'e döndüğü ve büyük gösterilerin düzenlendiği görülüyor. Tahran'da, Azerbeycanlıların önerilerini inceleyen bazı bakanlar, Sovyet elçisinin aracılığını telkin etmişlerdi. Fakat, **Rahbar** ve **Necat** gibi bazı gazeteler diğer bakanları, özellikle Sanayi Bakanı **Seferi** (Sayın Sultaneh, bu Bakanı 5 Temmuzda ulusal çıkarlara aykırı tertiplerinden dolayı tutuklattıracaktır) güçlük çıkarmakla suçuyorlar. Bu yüzden Tudeh Partisi, bakanın ihracını istiyor. Bu sırada hükümet orduları da Azerbeycan sınırlarında cephe alıyorlardı.

Washington'da, Hüseyin Ala, Devlet Departmanını ziyaret ediyor, (18 Mayıs), Oradan ayrıldığında Ruslar iki gün içinde Azerbeycan'ı boşaltmadıkları takdirde, sorunun yeniden Birleşmiş Milletlere götürüleceğini beyan ediyor, çünkü bay Ala bunu çok istiyor.

Tebriz'de bay Pişevari «yerel hükümetin, Azerbeycan kuvvetlerinin örgütünü, Azerbeycan dilinin okullarda, orduda ve yönetimde kullanılmasını ve sosyal reformları ilgilendiren hiçbir noktada taviz vermeyeceğini» bildiriyor. Fakat, merkezi hükümetle görüşmelerin yeniden başlayacağını umuyor. Herhalde, üzülerek de olsa, özgürlüklerini korumak için bir kardeş kavgasına girişmeye hazırdırlar.

Tahran'da, bay **Ghavem Sultaneh**, gericilere karşı siyasetini savunuyor:

«Bu adamlar, siyasetimizin Rusya, Büyük Britanya ve Birleşmiş Devletler arasında dengelyi sağla-

mak olduğunu bilmelidirler. Hiçbir yabancı devletin, İran'ın içişlerine karışmaması gerektiğini bilmelidirler. Bu gericiler, yabancı elçiliklerin kapılarını aşındırmakla ve entrikalarla İran'ı tehlikeye soktular.»

Hükümet başkanının yeteri kadar bilgi sahibi olduğunu varsayıyorum. Ama, o zaman bulanık suda avlanan sadece Rusların olmadığı anlaşılıyor. Çünkü binlerce kilometre uzakta bulunan bay Hüseyin Ala gibi bazıları için oyun çevirenlerin Ruslar olduğu apaçıkta da!

19 Mayıs günü gazeteler, Tebriz radyosuna dayanarak, büyük başlıklarla İran'da iç savaşı haber veriyorlardı. Ve Tebriz'de sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini bildiriyorlardı.

Hemen bir gün sonra, 20 Mayıs'ta, Bay Hüseyin Ala fırsattan yararlanıp Güvenlik Konseyi'ne bir diplomasi harikası olan bir mektup gönderiyor, —eğer diplomasi ortalığı birbirine katmak sanatı ise!— Tahmin edildiği gibi bu, Azerbeycan'da soruşturma yapılmasını engelleyen ve böylelikle, orada sivil olarak Rus askerlerinin kalıp kalmadıklarını bilmeyi olanaksızlaştıran Sovyetleri ağır bir biçimde suçlayan bir mektuptur. Gerçekte bu soruşturma ciddi olamazdı, çünkü İran hükümeti, herkesin bildiği gibi, bütün Azerbeycan bölgesi üzerinde otoritesini kullanacak durumda değildir. Hüseyin Ala, hükümetinden İranlılar ve Azerbeycanlılar arasındaki görüşmeler konusunda yeterli bilgi almamış olmasına rağmen, olacağı peygamberler gibi vahiy yoluyla bilme yetkisine sahipmiş gibi, eğer bu silahlı çatışmalar doğru ise;

«Uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden tehlike vahim ve çok yakındır» sonucunu çıkarıveriyor.

İşte buna ateşe körükle gitmek denir. Bu mektup, bay Ghavem Sultaneh'in Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine gönderildiği bir telgrafında ters yorumlanması yüzünden bir bomba etkisi yaptı. Eğer bunu Bay Hüseyin Ala çevirdiyse, onu kutlamak gerekiyor.

Azerbeycanlı subayların diploma töreninde söz alan Pişevari şu açıklamayı yaptı:

«İran toprağına, nereden gelirse gelsin bir yabancı müdahalesi yapılması halinde, ordumuz hem Azerbeycan, hem İran için savaşımağa hazırdır.»

Yabancı gazeteciler halklara heyecandan soluk aldırmamak için türlü çeşitli buluşlar yapıyorlar. Tebriz Subay Okulu Kumandanı General **Pahanian** öldürüldü! Bu yalandır, fakat iyi bir etki yaratıyor. O zaman **Daily Telegraph**, Tebriz'de karşı-devrim olduğunu yazıyor. Bir ay sonrasına kıyasla daha az bilgi sahibi **Times** ise;

«Bay Pişevari ve meslekdaşları bize, Azerbeycan halkının adına konuştukları iddialarının yabancıların desteğıyle iktidar etmeleri delilinden daha inandırıcı delillere dayandığını ispat etmelidir» diyordu.

Beklenmedik değışiklik! Tahran'dan gönderilen ve Washington'a 21 Mayıs günü saat 16'da varan bir telgrafta, İran hükümeti bu gece, Kızıl Ordunun Azerbeycan'dan 6 Mayısta çekildiğini resmen açıkladı.

Tebriz'den de, Tahran'dan da sınır çatışmalarının durdukları ve İran parlamentosunun, olay sona erermez toplanacağı öğreniliyor, çünkü soruşturma ile görevli bir İran delegasyonu olay yerinde bulunmaktadır.

New-York'ta, bazılarının sabırsız davranmış ol-
maktan dolayı pişmanlık duymaları gerekirdi. Güven-
lik Konseyi'nin 42. oturumu 22 Mayıs günü saat 15.05
GMT'de toplandı. Bay Gromiko bu toplantıda yoktu.
Yazık! Çünkü nüktesi noksan değildi bu toplantının.

Amerikalı Bay Stettinius çekilme ile ilgili son tel-
grafın yeteri kadar açık olmadığını ve öte yandan İran
Büyükelçisinin de üzerinde ısrarla durduğu gibi bir Rus
müdahalesinin olduğunu ileri sürüyor. Dolayısıyla, Bir-
leşmiş Milletler İran'ın kuzeyine bir soruşturma komis-
yonu göndermelidir. Bu, İngiliz delegesi Sir Alexander
Codağan'ın görüşüdür. Polonyalı Bay Lange, Bay Hü-
seyin Ala'dan S.S.C.B.'nin, İran'ın içişlerine karşın tek
devlet olup olmadığını soruyor. İran Büyükelçisi, Azer-
beycan asilerinin Sovyet ordularının koruması altında
örgütlenirilirip silahlandıklarını bildiriyor. S.S.C.B.'nin
İran'a müdahalesinin şu anda sona erip ermediğini
söyleyecek durumda olmadığını ekliyor ve başka hiçbir
yabancı devletin İran'ın içişlerine karışmadığını ileri
sürüyor. Sonuçta İran sorununun tartışılması belli ol-
mayan bir tarihe erteleniyor.

Bu, Ruslar, için güzel bir başarıdır. Fakat, İran
hükümeti başkanının aşağıya aktardığımız bu denli
açık telgrafından başka bir karar almak akıl kârı ola-
bilir miydi?:

«Bütün Azerbeycan bölgelerinin ne biçimde bo-
şaltıldıkları konusunda bilgi edinmek için bir so-
ruşturma komisyonu gönderdim. Bu komisyon,
bir haftada bütün Azerbeycan bölgelerini ve özel-
likle şu önemli yerleri titizlikle gezdi. Tebriz ve
varoşları, Marand, Julfa, Khoyn (Hoy), Salmas,
Maku, Rezaiye ve Miandyab. Aldığımız rapor-
lar oralarda Sovyet ordu, malzeme ve taşıtlarının

izinin bile bulunmadığını bildiriyorlar. Bütün bu yerlerde soruşturulan güvenilir insanların ifadelerine göre, Sovyet orduları Azerbeycan'ı 6 Mayıs günü boşalttılar.

İmza: Ghawem El-SULTANEH»

Bilmem Amerikalı ve İngiliz diplomatlar, kendilerini pek de hoş sayılmayan bir durumda bırakan Bay Hüseyin Ala'nın becerikliliğine olan güvenlerini sürdürecekle mi?... Geri çağrılmasını isteyen Azerbeycanlıları ve Tahran'ın solcu partilerini gayet iyi anlıyorum.

Şimdi, Ruslar Azerbeycan'dan tamamen çekildikleri ve Birleşmiş Milletler artık İran sorunuyla uğraşmayacağı için, ilgililer anlaşmazlıkları kendi aralarında, fazla güçlük çekmeksizin çözebileceklerdir.

Bay Ghawem Sultaneh, acil bir gereksinme olarak duyulan bir takım toplumsal reformlara girişti. Kişisel etkinliği, güneyde, Abadah Petrol tasfiyehanelerinde patlak vermiş olan grevlere son verdirdi. İran'ın solcu partileri ve milliyetçi çevreleri İran petrolü ile ilgili yetkilerin Sovyet hükümeti ile kuzey İran petroleri konusunda imzalanan antlaşmalar temeli üzerinde gözden geçirilmesini istemeğe devam ediyorlar. Tudeh Partisinin organı **Rahdar** da, İngiliz kuvvetlerinin henüz Bahreyn ve Buşir şehirlerini boşaltmadıklarını yazıyor. İlk bakışta, İngilizlerin sözlerini tutmama alışkanlıkları olmadığı için bu inanılacak şey değildir.

Hoş böyle bir şey olmasaydı, Bay Hüseyin Ala, bunu Birleşmiş Milletler'e uygun bir biçimde belirtmekten geri kalır mıydı?

3 Haziran'da, Tahran ve Tebriz otoriteleri arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre her iki

bölgenin orduları oldukları yerlerde kalacaklar ve hiçbir saldırıya girişmeyeceklerdir.

Sonunda, 19 Haziran günü, İran hükümeti temsilcilerinin Tebriz'de Pişevari hükümetinin temsilcileriyle imzalamış oldukları antlaşmayı onayladı. Bu bir uzlaşmadır, ama böylece bir iç savaşın önüne geçildi. Zincan bölgesi Azerbeycan'dan ayrılıyor, fakat Azerice ulusal dil olarak tanındığı gibi Azerbeycan'a geniş bir özerklik de veriliyor.

İran'ın taşra bölgelerinin uzun bir süre, çıkarlarına ve ihtiyaçlarına kayıtsız kalan merkezi hükümetin «sağmal inekleri» olarak görüldüklerini hatırlattıktan sonra, Times gazetesi şu yargıya varıyor:

«Çare, şu sırada Azerbeycan'da uygulanmakta olan, yani yerel işlerin halkın temsilcilerine bırakılması, gelirlerin büyük bir bölümünün yerel ihtiyaçlara ayrılması ve aynı zamanda taşra halklarının en geniş yurtsever faaliyetlerle ilgilendirilmesidir. Bay Ghavem Sultaneh'in uygulamaya kararlı gördüğü böyle bir program, güçlü ve birleşik bir İran'ı hoş karşılayan İngiliz halkının sempati dolu ilgisinden emin olabilir.»

İş'e böylece başlamak gerekmez miydi?

18. KISA BİR ÖZGÜRLÜK DÖNEMİ

İran sorununun bunalım döneminde olduğu bir sırada, Bay Marcel Cachin bu işte bir Sovyet emperyalizmi belirtisi gören Bay Léon Blum'a L'Humanité gazetesinde şu cevabı veriyordu.

«İran, Acemistan'ın (60) modern adı, oldukça geniş ve üzerinde gelişme düzeyleri çok farklı halkların yaşadığı bir ülkedir. Hükümeti tamamen feodaldır ve üzerinde çalışmaktan ve yoksulluktan ezilmiş köylülerin sömürüldüğü uçsuz bucaksız toprakların sahiplerince yönetilmektedir.

1933'de Azerbeycanlılarla münasebet kurmak fırsatını buldum. Bu adamlar benimle, ülkelerinin ekonomik siyasal durumunu tartıştılar. Çok gelişmiş bir uygarlık tipine mensup idiler. Ve modern siyasi hayattan haberdar idiler.

Ulusal karakterlerinin saygı görmesini arzulamaları da doğal değil midir?..

Azerbeycan Millet Meclisi'nin geçenlerde yayınladığı programdan daha demokratik bir şey var mıdır?

İran devleti sınırları içerisinde özerkliklerine saygı; geniş bir ekonomik ve kültürel kalkınma programının hazırlanıp uygulanması: Azerbeycanlıların istedikleri bunlardır.» (61)

Azerbeycanlılar istediklerini elde ettiler. Önceki sayfada gördüğümüz, gibi Times bile, başlangıçta karsızlıklarına rağmen, bunun iyi bir çözüm olduğunu itiraf ettiler. Fakat, elbette bütün bunlar kendiliklerinden olmadı. Peki, bu değişim nasıl oldu? Nasıl oldu da bu feodalite diyarında adı geçen demokratik reformları gerçekleştirebildiler?.. İşte, bu konuda

60) Fransızca'daki «Le Perse» adına karşılık olarak kullanılmıştır. Avrupalıların bugün İran olarak bilinen ülkeyi İran adıyla belirtmeleri ancak XX. yüzyılın başlarına rastlar. Bu biraz da İstanbul'un daha yakın zamanlara kadar Constantinopol olarak anılmasına benzer.

61) (Cachin, M.) *L'Humanité* 23-24 Aralık 1945.

31 Mart 1946 tarihli «Revue du Liban» da «Horizons Persans» (Acem Ufukları) başlığı ile yayınlanan makalede yazılanlar:

«İngiliz ve Sovyet orduları 1941'de İran toprağı üzerinde karşılaşmalarının bu ülkenin ve dünyanın geleceğı için bu denli önemli olacağını pek az kişi kestirebiliyordu. Her zaman, kervanlar, su taşıyıcıları hal ve göl suyu ülkesi olan İran, Kutusal Kitapta (Tevrat-İncil) işaret edilen sonundan bu yana kendi halinde, içine kapanık bir biçimde yaşarken, kendisini birden bire uluslararası politika arenasının göbeğinde buluyordu.

Yabancı, beraberinde, bu çıplak yaylalardan oluşan ve 4/5'i okuma yazma bilmeyen, çoğunluğunu doğal yıkımların ve güçlü bir toprak feodalitesi imtiyazlarının boyunduruğunda inleyen köylü ve göçebe aşiretlerin oluşturduğu 15 milyonluk bir halkı olan ülkeye biraz hayat biraz ışık getirdi. Patikaların, keçi yollarının yerini kara ve demiryolları aldı. Şahın imparatorluğuna bol miktarda altın (yabancı) akıverdi.»

Ama, sadece maddi değişimler olmadı. Yabancılarla ilişkilerin, toplum üzerinde yarattığı sosyal etki kendisini daha fazla duyurdu. Bu ezilmiş toplulukların gözleri açıldı, kulakları o güne dek hiç işitmemiş oldukları «özgürlük» gibi sözcükleri duydu.

Bunlardan en son yararlananlar Kürtler değildi. Bu konuda kaydedilmeye değer bir nokta, Comte De Richemont'ın daha önce de adı geçen 1938'deki makalesinde yazdıklarıdır:

«Kürtleri acemlere bağlayan o kadar etnik dilsel ve duygusal bağlar vardır ki onlar, İran hü-

kümetine karşı, sivri politik istemlerde bulunamazlar. Bununla birlikte, İran hükümetinin gelecekte, gerçek ve dürüst bir işbirliğinin her iki halk için arzettiği hayati değeri hakkıyla takdir etmesi temenni edilecek bir konudur.»

Sivri politik istemler olamaz mı? Aradan on yıl geçmedi ve İran'da ilk bağımsız Kürt Cumhuriyeti doğdu.

Bu olayın nasıl olduğuna bir göz atalım.

İran Kürtlerinin savaştan önceki durumu ne idi? Bunu bize Albay Elphinston söyleyecek:

«1922'de, daha sonra Rıza Şah adını alacak olan Rıza Han, Kürt şeflerine karşı gerçek bir savaşa girişti.

Rıza Şah'ın politikası sert ama etkili oldu. Yüzlerce aşiret reisi Tahran ve başka yerlere sürülüp mecburi iskana tabi tutuldular. Mal ve mülklerine el konuldu. Kürt aşiretlerine ait toprakların stratejik noktalarına, birbirlerine yollarla bağlı askeri karakol ve garnizonlar kuruldu. Başkalarından yoksun bırakılmış ve Acem memurların kaba davranış, rüşvetkârlık ve riyakarlıklarından yaka silken İran Kürtleri, yavaş yavaş, hükümete karşı bir takım şikayetleri olduğu duygusunu edindiler.»

«Acem memurların rüşvetkarlık, iki yüzlülük ve kaba davranışları», bunu ileri süren bir Sovyet ajanı değil, bir İngiliz subayıdır. Ve bu doğrudur da...

«Her fırsatta, Kürt halkının elinden silahları alınmaya çalışılıyor. Her türlü toplumsal, kültürel ya da ekonomik Kürt kurumları tamamen yasaktır. Kürtçe plakların İran'a sokulması yasak-

tır. Türkiye'de 'Kürt' dememek için 'Dağlı Türk' dendiği gibi İran'da Kürtler 'Dağlı Acemler' sözcüğüyle adlandırılıyorlar.» (62)

Oysa Türkiye ve Irak'ta olup bitenlerin tersine, İran Kürtleri merkezi hükümete karşı ayaklanmamışlardı. Gerçi İsmail Ağa Simko, 1932'de bir isyan çıkarmayı denedi, ama yakalanıp, yandaşlarıyla birlikte yargılanmaksızın öldürüldü.

Hele, bir kez daha Albay Elphinston'dan dinleyelim:

«1941 Eylülünde, İngiliz ve Rus orduları ülkeye girdiklerinde, İran ordusu çabucak dağıldı ve merkezi hükümet kontrolünün ortadan kalkması, bir kez daha, Kürt şeflerinin umutlarını uyardı. İran ordularının bırakıp kaçtıkları Rus (işgali) bölgesinde, Kürtler silah ve cephane depolarını ele geçirdiler. Liderlerinin çocukları Tahran'dan dönmeğe başladı. Fakat ilk kez etrafında bir grup toplayıp kendisini saydırmaya kalkışan, pek az tanınan biriydi: **Mohamed Hama Raşid**. Meçhul ve silik **Baneh-Begzade** oymağının başı olan bu adam taraftarlarından bir birlik oluşturdu. Sardaşt-Meriwane-Baneh bölgesinin kontrolünü ele geçirdi.

İran hükümeti güçsüzdü. Onunla savaşacağı yerde, kendisine bir de maaş bağladı ve bölgenin asayişini ona teslim etti. Ancak, 1944 sonbaharında, Hama Raşid başka bir Kürt ile, İranlıların Meriwane valisi **Kanisenanlı Mahmud Ağa** ile anlaşmazlığa düştü. Beriki, hükümetten hafif tanıkla-

62) (Elphinston, Colonel W.G.) *The Kurdish Questions* (International Affairs) — *De La Question Kurde*, 1934, Bölüm: 5.

rın iki piyade kolu yardım aldı ve Hama Raşid'i Irak'a sığınmak zorunda bıraktı.

İran ordusu, yeniden, güneydeki Kürt sınırına egemendir. Bu silahlarının işgörürülüğünden çok Kürtler arasındaki rekabetten ve birliğin olmayışından ileri geliyor.»

Fakat bizi ilgilendiren Hama Raşid değildir. Kürdistan'da bir özgürlük havası estir. Kürtler rahatça nefes alıyorlar, baskıya uğramaksızın dillerini konuşuyorlar, Kürtçe gazeteler yayımlıyorlar.. Pratikte İran hükümetinden ayrı olarak yaşıyorlardı. Son derece sansür edilen Tahran basını bunu, Molla Mustafa'nın Irak'taki ayaklanmasının İran hükümetini hareketin bütün «İran» Kürdistan'ına yayılabileceği konusunda kuşkulandırabileceği güne kadar gizli tutuyordu. Doğal olarak yabancılar, kuşkusuz Sovyetler, ama birinci derecede sorumlu İngilizler de suçlanıyorlar. Hiç değilse bu İran gazetesi Eres'in 15 Eylül 1945 tarihli 128. sayısında demek istediği!

«Kendimize, Kürdistan'ın bağımsızlığı teranesinin nasıl oluştuğu, nereden başladığı sorularını sorup da bunları cevaplandırmak istiyorsak, geçmişe dönmeliyiz. Evet, gerçekten de uzak bir geçmişe dönmemiz ve onu kalın perdeler, Avrupa'da, büyük bir odada gerilen perdeler arasından incelemeliyiz. Bu sorun bu perdelerin ardında tezgahlandı. Giderek başka yerlere yayıldı.»

Ama, eğer İngilizler Kürt bağımsızlığı düşüncelerinin kaynağında bulunuyorlarsa, Sovyetler de onun somut gerçekleşmesini sağladılar. Hiç değilse bu, İran dergisi **Al Siba**'nın onlara isnat ettiği suçlardır.

«Uzun zamandan beri İran Kürtleri kurtulup ba-

ğimsız bir Kürdistan kurmayı hayal ediyorlar. İran hükümetini, faşist ajanları olmakla ve binlerce yıldan beri kötü davranmakla suçluyorlar. Kürtlerin hareketleri yeni bir olay değildir. Dört yıl öncesine uzanır. Bu haberi şimdiye dek, bir tedbir olarak ve ülkede kargaşalık ve düzensizlikler doğurmaktan çekindiği için saklı tutan İran hükümetidir.

Kürdistan'da en çok göze çarpan ve tutunan parti, her yoldan, Kürtlerin ortak davasının desteklenmeğe ve en kısa zamanda tam bir bağımsızlık elde etmek için genel bir ayaklanma çıkarmağa çalışan 'Komela' partisidir. Bu devrim hareketi, kendisine gerekirse yerine getirilecek talimatları veren yabancı güç (Devlet) tarafından desteklenmektedir. Son olaylar sırasında görülen buydu! İsyanı bastırmak için olay yerine hükümet kuvvetleri gönderildi; isyancılar ancak söz konusu güç'ün görüşünü aldıktan sonra onlara saldırdılar.» (63)

Tahran gazetesi **İran Kenuni**, «İran» Kürdistan'ındaki durumu ilgilendiren ayrıntılar veriyor:

«Bundan birkaç gün önce, Şehinşah Ordusu Genelkurmay Başkanının, bazı Mehabad Kürtlerinin yetkili İran makamlarına verilen düzenli pasaportları olmadan Rusya'ya gittiklerini belirten bir bildirisini yayınladık.

Bu Kürtler, Moskova'ya yerleşen biri dışında, Rusya'da kısa bir süre kaldıktan sonra bir Rus otobüsüyle İran'a döndüler.

Mehabad'daki muhabirlerimizden gelen haberle-

63) *Al Siba*, Yıl 3, S. 10, Ekim 1945.

re göre, bu şehir ve civarındaki bütün köyler şu anda yukarıda sözü edilen Kürt örgütü tarafından yönetilmektedirler. Resmi binalara Kızıl Bayrak çekilmiş ve hükümet dairelerine Stalin'in resmi İran İmparatorununun yerine asılmıştır. Dolayısıyla Mehabad ve civar köylerinin daha şimdiden İran'dan koparılıp yabancı bir ülkenin topraklarına katıldıklarını kabul etmek gerekiyor.» (64)

Bütün bunlar, İran basınında tatlılık sağ duyudan yoksun tepkiler yaratıyorlar.

Nidayê Adalet (Adaletin Sesi! Aman ne alay Tanrım!) «Kürtçe okuma ve yazmayı yasaklamak» gerektiğini açıklamıyor mu?.. Diğerleri belki faşist olmayan fakat demokratlıkla zerre ilgisi olmayan duygular ifade ediyorlar. Adidirlər. «Kürtlerin ağızlarını demir ile doldurmalı ve Kürtçe yayınlarını yok etmeli» önerisinde bulunuyor **Tehranî İmruz**. Bu tipik sözler İran gazetesi Eres'in, daha önce sözünü ettiğimiz 128. sayısında da yayınlanan Kürt gençlik örgütünün bir beyanından çıkarılmıştır.

Bu problemler üzerine insanca eğilip, onlara insancıl çözümler bulmaları gerekenlerin gösterdikleri bu sükunet ve ileri görüşlülük yokluğu, Rus etkinliğinin başarılı olmasına neden oluyor. Bunun tersi doğru değildir. Kürt kitleleri Zelferagi vb. gibi bazı toprak ağalarının insafına bırakılmış ve gittikçe kötüleşen bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Ana dillerini konuşmaları ve okullarda okutmaları yasaklanıyordu. Elbette, Rusların ilerlemelerini kolaylaştırmanın en iyi yolu, bu ilerlemenin ortadan kaldırmakla öğündüğü yolsuzluk ve adaletsizlikleri korumak olacaktı.

64) *İran Kenuni*, S. 25-228, Ekim 1945.

«Kuzeyde» diyor Elphinston «Kürtler gözlerini Rusya'ya doğru çeviriyorlar. 1941'de Ruslar İran'a girdiklerinde Kürt bağımsızlık hareketini destekleyecekleri umudu doğdu, fakat çok ölçülü ve yasal davranışları, Kürtlere az sonra böylesi umutların boşuna olduğunu gösterdi.»

Bu İngiliz tanıklığın özel bir değeri vardır. Reuter Ajansının Doğudaki özel muhabiri John Kimche'nin-kini de toplumsal sefaletin Kürtlerin davranışlarını açıklamaya yeter olduğunu gösteriyor:

«Ruslar siyasetlerini, göz diktikleri her ülkede bir toplumsal kötülüğün varlığına dayıyorlar, bu kötülüğü istismar etmelerine, Azerbeycan'da, köylünün yoksulluk ve ihmâl edilmişliğinden ve bu ülke halkının ana dilini konuşmasının yasaklanmasından faydalanırlar.»

Demek, suçü Sovyetlere yüklemek zorunlu değildir. Bu Kahire'li bir Kürdün de kanısıdır:

«Ayaklanma olan her yerde 'Moskova elinin' bulunduğunu iddia etmek klasik bir terane haline geldi. Bu hileli bir yöntemdir. Ortadoğu Kürtlerinin ayaklanmaları spontanedirler, (65) hiçbir Sovyet entrikasından kaynaklanmamaktadırlar. Bu huzursuzlukların nedenlerini aramak için neden bu kadar uzağa gitmeli?.. Eğer ayaklanma varsa, hoşnutsuzluk da var demektir. Hoşnut olmayan ve ezilmiş bir halkın haklarını istemesi için bir yabancıya gerek yoktur. Sorumlu hükümetler her şeyden önce verdikleri sözlere saygı göster-

65) *Spontane*: Dıştan bir zorlama veya destek olmadan oluşan anlamına,

sinler. Kürtlerin haklarına ve özlemlerine saygılı olsunlar, her şey kusursuz bir biçimde yoluna girecektir. Ama, devekuşu oyunu apaçık tercih ediliyor. Kürt sorununun, sadece onu bilmemezlikten gelmek istenildiği için, var olmadığına herkesin inandırılması isteniyor.» (66)

Artık İran hükümeti gibi hükümetlerin bazı taşra bölgelerini, Times'in tabiriyle «sağmal inekler» olarak gördükleri devirler geçti. Canlarına tak edince «inekler» de sağı solu boynuzluyorlar.

Irak ve İran Kürdistan'ında yaptığı bir geziden sonra İngiliz İşçi Parti'li gazeteci **Ward Price** şu gözlemde bulunuyor!

«Sorumlu hükümetler Kürt topluluklarının kalkınması için hiç ama hiç bir şey yapmadılar. Problem, bombardımanlarla ve ceza niteliğindeki askeri seferlerle çözülecek değildir!»

Durumu bütün çıplaklığıyla görmek için bu İngiliz gibi olay yerine gitmekten daha iyisi yoktur.

<p>19. MEHABAD ÖZERK (OTONOM) KÜRT CUMHURİYETİ</p>
--

Daha uluslararası basının İran sorunundan yeni yeni sözetmeğe başladığı 1945 Kasımında Bay **Pierre Kaufmann**, **Combat** gazetesinde şunları yazıyordu. (28 Kasım):

«İran'da, pek yakında genel bir isyanın merkezi olabilecek bir bağımsız Kürt yığınağı vardır. Bu

66) *Progrès Egyptien*, 20 Mayıs 1946.

Urmiye gölünün güneyinde, Savuçbulak, diğer adıyla Mehabad bölgesinde yer alıyor. İngiliz (işgal) bölgesi daha güneydeki Sakız'a kadar sürüyor; Sovyet kuvvetleri daha kuzeydedirler. Geçen ay, İngiliz Hava Kuvvetlerinin yardımlarıyla püskürtülen Irak isyancıları, başlarında Molla Mustafa olduğu halde gelip bu 'no man's land' dağlarında toplandılar.» (67)

O sırada, bildiğim kadarıyla başka hiçbir gazete, Kürtlerin topraklarına ayak basamayan İran hükümetinden ve her türlü işgalden uzakta yaşadıkları bu «no man's land»ın varlığına imada bulunmadı. Sözü ettiğimiz İran gazetelerinin eylül ve ekim sayılarında verdikleri haberler de Avrupa veya Amerika gazetecilerinin dikkatlerini çekmişe benzemiyorlar.

Kahire kaynaklı bir A.F.P telgrafının, Bağımsız bir Kürt Cumhuriyetinin kuruluşunu haber vermesi, ancak 16 Mart 1946 tarihine rastlar. Telgraf şöyle sürüyordu:

«... Kahire'nin diplomatik çevrelerinde, Azerbaycan'da bağımsız bir Kürt Cumhuriyetinin kuruluşunun Bağdat'ta, Tahran ve Ankara'da da bir süreden beri bilindiği bildirilmektedir.

Yine aynı çevrelerde, bu cumhuriyetin Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki İskenderun şehrine kadar olan dağlık bölgeleri ve Irak'ın kuzeyindeki Musul ve Kerkük bölgeleri arasında yayılan Kürtler için muhtemel bir çağrı merkezi oluşturduğu ilave edilmektedir. Bu, şu anda Nuri Said Paşa ile Türk hükümeti arasında yapılan görüşmeleri aydınlığa kavuşturmaktadır.»

67) «No man's land», yerleşme bölgesi olmayan, kimsenin oturmadığı bölge anlamına gelen İngilizce bir terim.

Londra'da, aynı tarihte genellikle Kürt sorunlarından az haberdar görünen ya da İngilizlerin sorun üzerindeki resmi görüşlerini yansıtan A.F.P muhabiri şunları yazıyordu:

«Kendilerini geçenlerde Özerk Cumhuriyet olarak ilan eden Kürt aşiretleri, Azerbeycan, Türkiye ve Irak sınırında yaşayan ilkel kabilelerdir. Yaklaşık 7000 dolaylarında olan isyancıları, geçen sonbaharda bir isyan çıkararak İngilizlerin komuta ettikleri Irak kuvvetlerine üç ay boyunca kafa tutan Molla Mustafa yönetiyor. İsyanın yayılmasından korkan Bağdat hükümeti bölgeye destek birlikler gönderdi.»

Londra'dan gelen telgrafa göre, ilkel kabilelerin söz konusu olduğu ve Molla Mustafa'nın başrolü oynadığı tahmin edilebilirdi. Oysa birazdan göreceğimiz gibi bu hiç de böyle değildir.

Bu bağımsız Kürt Cumhuriyeti'nin durumu üzerine Mehabad Kürt basınından derlediğim ayrıntıları vermeğe çalışacağım.

Aslında, Türkiye sınırı ile Urmiye gölü arasındaki Kürt bölgesinin Özerk bir biçimde yaşaması, Müttefiklerin İran'a girmesinden itibaren başlar. Ama resmen Cumhuriyet II Ocak 1946'da ilan edildi. Başkanı **Kadı Muhammed'tir**. (Bu her zaman söylendiği gibi Gazi değildir.) (*) Bu, 45, 50 yaşlarında, birçok yabancı dil konuşan ve gençliğinden beri yurttaşlarının kurtuluşu için çalışan bir entellektüel, bir bilim ada-

(*) Kadı'nın Kürtçe teleffuzu olan Qazi, Türkiye'de Gazi olarak yerleşmiştir. Türkçe'de Gazi'nin çağrışımı da bunda rol oynamıştır. Biz, genel olarak metinlerimizde şimdiye kadar Gazi kavramını kullandık. Esas olarak Qazi'nin kullanılması gerekli.

mıdır. Durumdan oldukça iyi haberdar olan Bay Maurice Ferro, Kürdistan'da yılların hafızalarından silinmeyecek bir biçimde yazılan bu günün törenlerini, şöyle anlatıyor:

«Geçtiğimiz 13 Ocak günü, yeni Cumhuriyetin başkenti Mehabad'da, Kürt bayrağının uzunluğuna olan üç şerit, kırmızı beyaz ve yeşil, ortasında bir güneş, hükümet sarayının direğine çekildiği sırada Başkan Kadı Muhammed Cumhuriyeti ilan ediyor ve söylevini şu sözlerle bitiriyordu!

'Ey Adalet ve hukukun timsali bayrak, sana birlik halinde yaşayacağımıza ve nifakı ebediyen ortadan kaldıracacağımıza yemin ediyoruz. Bayrak, sen henüz, Kürdistan'ın sadece bir parçası üzerinde dalgalanıyorsun. Yarın her tarafta dalgalandığında, zulmü ve haksızlıkları kovacaksın. Yaşasın Büyük Kürdistan!'

Şimdilik «özerk» Kürdistan batıda Türkiye sınırı, doğuda Ürmîye gölü —İran Azerbeycan'ın'da—, ile çevrili ve güneybatı sınırı Türkiye Kürdistan'ı ile Irak Kürdistan'ının birleştikleri noktaya egemen bölgeden oluşmaktadır. Ortadoğuya girmek için bundan daha iyi üs düşünülemez.

Ve Kürtler, yeni elde ettikleri özgürlüklerinden yararlandıkları Khoy (hoy), Maku, Rızaiye, Mi-yanduab, Serdeşt, Banes, Sakız ve Sinne şehirlerinde, çok yakındaki Kirmanşah'ı ve bu aynı özgürlükleri bekleyen kardeşlerinin yaşadıkları diğer şehir, köy ve kırları düşünüyorlar.»

Bağımsızlığın ilan edildiği gün Kadı Muhammed'in Yüksek Kız (Sanat) Okulunu öğrenime açması ve yeni hükümetin resmi organı «Kürdistan» gazetesinin

yayınlanmasını başlatması özel bir anlam ifade eden işaretler değil midirler? İlk sayılar üst kısımda, klasik «Ulu ve eşsiz tanrı adıyla» formülünü taşıyorlar. İtiraf edeyim ki bu beni biraz şaşırttı.

7. sayı (26 ocak) mali işleri düzenleyen bir dizi kararnameler yayınlıyor. 43 sayılı (4 Mayıs) Askeri Mahkeme Başkanı İbrahim Salehce yayınlanan bir ceza kanununun dokuz maddesini sunuyor, 47. sayı da (15 Mayıs) okuyuculara sunulan bir kadaastro haritasıdır.

Henüz bir parlamento yoktur, sadece Azerbeycan Kürdistan'ının çeşitli bölgelerinden gelen otuzdokuz temsilciden oluşan bir Kürt Ulusal Konseyi vardır. Ayrıca her bölgede, o kesimin işleriyle ilgilenen yerel bir komite vardır.

Ordu, Müttefik ordularının İran'a girişi sırasında firar eden İranlılardan alınan malzemelerle az çok iyi donatılmıştır. Sayısının, milis kuvvetler de dahil olmak üzere, 40.000 asker civarında olduğu ileri sürülüyor.

Resmi gazete «Kürdistan»ın 8 Mayıs tarihli 45. sayısının bize verdiği bilgiye göre, 3 Mayıs'ta, Tebriz'de Azerbeycan' ile Kürdistan arasında bir «Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşması» imzalandı.

Daha sonraki bir sayı 10 Mayıs günü, devlet, parti ve halk temsilcilerinin huzurunda Mehabad Radyosunun hizmete açıldığını haber veriyor. Bu münasebetle, aşiret, ordu, kadın gençliği, işçi-köylü, okul ve esnaf temsilcileri nutuklar söylediler. Tören başından sonuna kadar filme alındı.

Yine bu mayıs ayında kadın dergisi «Helale» yayın hayatına başladı.

20 Mayıs 1946 tarihli Kürdistan gazetesi, İran hükümetince Tebriz'e gönderilen ve 6 Şubatta Mehabad

Kürt hükümeti kuvvetlerinin eline düşen **Haman Roz Khosro**'nun Tahran'da verdiği demeçleri yayınlıyor.

Haman Roz Khosro, İran ordusu tutsaklarının gördükleri örnek olabilecek kadar insancıl davranış ve bizzat Kadı Muhammed'in rahatlarına verdiği önem üzerinde uzun uzadıya duruyor.

Bir grup tutsağa, hangi koşullar altında Kürtlerin ellerine geçtiklerini soran Khosro'ya İranlı askerlerden biri şu cevabı veriyor.:

«Biz tüfeklerimizle kendi hattımızı savunuyorduk. Birden Kürt süvarilerinin kınından çekilmiş hançerleriyle, yaylım ateşimize rağmen üzerimize saldırdıklarını gördük. O zaman, teslim olduk ve silahlarımız ganimet sayıldı.»

Aynı tarihte, Mehabad yönetimi altında olmayan bölgedeki çok sayıda ileri gelen, **Kuhistan, Kuh-Nur** ve **Mad** dergilerinin başyazıları ve İran Parlamentosu Kürt milletvekilleri, İran hükümetine verdikleri bir muhtırada üç hükümet temsilcisi (Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı) ve 3 Kürt'ten oluşan bir Yüksek Kürdistan Konseyi'nin kurulmasını istiyorlar. Muhtıra devamla, şu beyanda bulunuyor:

«Kürt sorunu yalnız, çabaları sayesinde hâlâ ayrıcalıklı durumda olanları değil, bütün İran bölgelerindeki Kürtleri ilgilendiriyor. Kürt sorunu İran hükümetinin tek taraflı bir kararı ile çözümlenemez. Bu davranışımız, İran'a olan bağlılığımızın tanığıdır. Hükümetin kendisine verdiğimiz bu fırsatı kaçırmayacağını umarız.»

Bu gazeteler, Tahran'da Kürtçe ve Farsça olarak yayımlanıyorlar. **Kuhistan** politik bir gazetedir, kaldı ki **Mad** daha çok edebi ve bilimseldir.

1 Haziran'da A.F.P muhabirine verdiği demeçte Kadı Muhammed şu açıklamayı yapıyor!

«Eğer yarın emir verseydim, elimdeki yedekler dışındaki 4.000 bin adamın petrol merkezi ve en önemli kürt şehri olan Kirmanşah'a girmeleri için üç-dört gün yetecekti. Fakat kardeşler arasında kan dökülmemesi için elimden geleni yapacağım. Kürtler hiçbir zaman saldıranlar olmayacaklardır.»

A.F.P muhabirinin, Kürdistan'ın merkez hükümetine karşı şimdiki tutumunu belirtmesini istemesi üzerine, Kadı Muhammed üç noktada ısrar etti:

«1) Merkezi hükümet bütün İran'da demokratik kanunları gerçekten uygulamaya karar verip Kürdistan'da halen yürürlükte olan kanunları yani Kürtçe öğretim ile yerel yönetim ve ordunun özerkliğini kabul etseydi Kürtler memnun olurlardı. Geçici olarak böylesi bir çözümle yetinir, Tahran'la normal ilişkiler kurmağa hazır olurduk.»

2) Merkezi hükümet halen bu kanunları uygulayacak durumda değildir.

3) Meclis seçimlerinin tam bir serbestlik içinde ve İran ordusunun baskısı olmadan yapılması kaydıyla, mümkün olan en kısa zamanda olmalarını istiyoruz.»

«Merkezi hükümeti ile Kürdistan arasındaki bir silahlı çatışmanın bir yabancı müdahaleye yer vermesinden korkmuyor musunuz? sorusuna, Kürt lideri şu karşılığı verdi:

«Kürdistan'daki durum Azerbeycan'dakinden çok farklıdır. Ülkemiz hiçbir zaman Sovyet orduların-

ca işgal edilmedi ve **Rıza Şah Pehlevi**'nin tahtından el çekmesinden bu yana ne İran jandarmaları ve ne de askeri birlikleri Kürdistan'a adımlarını atmadılar. O halde, biz daha o günden beri, hemen tamamen bağımsız olarak yaşadık. Bunun için biz nereden gelirse gelsin, herhangi bir dış müdahaleye asla hoşgörü göstermeyeceğiz. Kürdistan sorunu Kürtler ile merkezi hükümeti arasında çözülmesi gereken tamamıyla iç bir sorundur.»

Kadı Muhammed, Kürt halkının tarihinin sayısız özgürlük mücadeleleriyle dolu olduğunu hatırlatıp, Büyük Savaşın sonra, **Versailles** (Versay) antlaşması sırasında bir Kürt devleti kurulmasının düşünüldüğünü, fakat bu tasarının sonuca varmadığını bildirdi. Kürt lideri sözlerini şu yargı ile tamamladı:

«Eğer bugün, ülkemizin kısmi özerkliğini bu denli ısrarla istiyorsak, bunun vebali kalkınmamız için hiçbirşey yapmamış olan merkezi hükümetin boynundadır. Biz ilerleme yoluna girmeğe can atıyoruz. Ne Amerikalıları ve ne de Rusları taklit etmeği arzuluyoruz, fakat uygar ülkelerin hayvanlarının yaşadıkları koşullarda yaşamayı reddediyoruz.»

Tahran hükümeti ile Azerbeycan hükümeti arasında yapılan antlaşmaya göre Kuzey Kürdistan bu sonuca bağlanıyor ve antlaşmanın 13. maddesi Azerbeycanlılara tanınan bütün avantajların aynı biçimde Kürtlere de tanınmalarını öngörüyor.

Demekki, şimdiye dek Mehabad Kürt Ulusal Komitesinin otoritesi olmamalarından dolayı, bu antlaşmadan yararlanamayacak bir hayli İran Kürdü

vardı. Ve de bunların sayısı oldukça kabarıktır, hele buna kendilerini özbeöz Kürt kabul eden ve gizli kuruluş gruplarında çalışan Lor ve Bahtiyarlar'ı da eklersek...

Geçen 11 Mayıs'ta, Hurramabad'da büyük Kürt milliyetçi gösterileri oldu. Tahran'da sürgün yaşayan bir Türkiye'li liderin de geçenlerde yazdığı gibi; «İran'da en iyi Kürt milliyetçileri Lor'lardır.» Lord Curzen da, Lorları Kürtlerden sayıyordu. Bahtiyarlar ise dört Lor boyundan biridir.

Böylece Tahran'ın diplomatik çevrelerinde Sovyet etkinliğinin Irak sınırına kadar yayılması ile İngiltere'nin endişelenmesine meydan vermemek için varıldığı söylenen bu çözüm, kesin olacağı benzemiyor. Öyleki daha şimdiden tüm Tahran Kürt basını bütün İran Kürtlerinin aynı özerklik haklarından yararlanması için kampanya yürütüyor.

Bay Ghawem Sultaneh bu kadar iyi başladığı eseri yarıda bırakacak mı?

Tahran'dan gelen son gazetelerden birinin yazdığına göre şehirde 28 numaralı, üç renkli (yeşil, beyaz, kırmızı ve ortada güneş) Kürt flamasını ve Kürt Ulusal Devleti yazısını taşıyan bir arabanın dolaştığı görüldü. Herhalde merkezi hükümet ile otonom devletin statüsünü tartışmakla görevli Kürt delegelerini taşıyordu bu araba.

BÖLÜM V

—ÖZGÜR HAVADA—

**«Sovyet Ermenistan'ında Kürtler
ulusal gelişimleri için bütün
kolaylıklardan yararlandılar.»**

(Albay Elphiston)

20. S.S.C.B.'de KÜRTLER

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde bulunan Kürtlerin sayısının 160.000 olduğu söylenir. Bunların tümü belirli bir kesimde yerleşmiş bir topluluk oluşturmazlar. İran Kürdistan'ı «basamak»ları üzerinde yaşarlar. Bu nedenle Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlıdırlar. Fakat Sovyet Azerbeycan'ında da bir miktar Kürt vardır.

Az sayıda olmalarına rağmen, Kürtler kitle içinde eriyip yok olmadılar. Onları asimile etmek ve komşuları Ermeni, Gürcü ve Türkmenlerle kaynaştırmak için hiç bir girişimde bulunulmadı. Diğerleri ile aynı uygulamaya tabi tutulmalarına ve aynı uygar, siyasi haklardan yararlanmalarına rağmen, orijinalitelerini yitirmeye zorlanmadılar. Tersine!

1926 sıralarında, Sovyet Ermenistan'ının bazı okumuş Kürtleri dilleri için, Azerbeycan Türkleri için ya-

pıldığı gibi bir Latin alfabe oluşturulmasını dilediklerini bildirdiler. Bu çalışmayı hazırlamakla resmen **Profesör Maragulov** görevlendirildi. 1929 yılında alfabe hazırды. Birçok değişiklik ve düzeltmeden sonra bu alfabe 1934'de «Kürdoloji Genel Konferansında» kesin biçimini aldı. Bütün SSCB Kürtleri yani Ermenistan, Azerbeycan ve Türkmenistan'dakiler için resmi ve zorunlu kılındı. (68)

Bu alfabe «halk kültürü ve eğitimi» için geniş ölçüde kullanıldı. Kürt dilinde öğretim yapan birçok ilkokulda (1933'te 40 ilkokul, 2.000 öğrenci) ve okul kitaplarının yayınında kullanılıyor. Resmi istatistikler okuma - yazma bilmeyenler sayısında çok büyük bir düşüş olduğunu belirtiyorlar. (...) (69) 1929'dan beri Erivan'da haftalık bir gazete «**Reya Teze**» (Yeni Yol) Latin harflerle çıkmaktadır. (70) Öğretmenlerin formasyonu, Yüksek Öğretim, filolojik ve edebi araştır-

68) 1934'te resmî ve zorunlu kılınan bu Kürt Latin. alfabesi II Dünya Savaşı yıllarına kadar tüm yayım ve eğitim çalışmalarında kullanıldı.

II. Dünya Savaşından bu yana Kürtçeye uyarlanmış Kiril (Rus) alfabesi kullanılmaktadır.

Bununla birlikte, son yıllarda tüm Kürtlerce kullanılmakta olan Latin alfabeğe dönme eğilimi Sovyet Kürtlerinde güçlenmektedir. 1960'dan bu yana gerek Sovyet Bilimler Akademisince ve gerekse Moskova ve Leningrad Kürdoloji enstitülerince yayınlanan kitap ve sözlüklerin önemli bir bölümünde Latin alfabesi kullanılmıştır.

69) Halen Sovyetler Birliği'nin Kürt bölgelerinde ilköğretimin tümü Kürtçe yapılmaktadır. Ayrıca Kürtçe öğrenim yapan Teknikum (Sanat ve Teknik Liseleri) ve öğretmen okulları vardır. Kürt dili, edebiyatı ve uygarlığı, belli başlı Moskova, Leningrad, Erivan, Bakü ve Tiflis Üniversitelerinde öğretilmektedir.

70) *Reya Teze*, gazetesi II. Dünya Savaşından bu yana Kiril harflerle ve haftada iki kez çıkmaktadır.

malar, halk edebiyatı şaheserleri ve modern tarihi, teknik, politik, sosyolojik eserlerin yayını, bu alfabe temel alınarak paralel bir biçimde yürütülmektedir. (71) Kürtçe - Ermenice bir sözlük (72) basıldı. Böylece genç yazarlar eserlerini yayınlama olanaklarını kolaylıkla elde etmiş oldular. Ereb Şemilov'un «Şivanê Kurd» (Kürt Çoban) adlı eseri, ülkesinde devrime faal olarak katılmış genç bir çoban olan yazarın öyküsünü anlatmaktadır. (73) 1936'da, Ermenistan hükümeti matbaaları 664 sayfalık «Folkloru Kurmanca» başlığını taşıyan kalın bir öykü, masal, türkü ve şiir derlemesi yayınladılar.

Okul ve kitaplardan başka sinema da Kürt ulusal duygularını pekiştirmede kullanıldı. Kürt ulusunun görkemini dile getiren klasik destanlar filme alındılar. Emil Ludwig'in (74) Aslan Yürekli Rişar'la karşılaş-

71) (Rondot, P.) *Trois essais de latinisation de l'alphabet Kurde*, *Bulletin d'Etudes Orientales de l'institut Français de Damas*, C.V, 1935, s. 23.

72) Adı geçen bu sözlük bir grup Kürt ve Ermeni tarafından hazırlanan ve 1933'de Erivan'da yayınlanan «Kebernama Zi Zmanê Fileyî-Kurmanci» dir. Bu sözlükten sonra Kürtçe-Ermenice, Kürtçe-Ruşça, Rusça-Kürtçe vb. birçok teknik ve edebi terim sözlük yayımlandı. Bunlardan en önemlileri Bakayef'in 1957'de yayınladığı Kürtçe-Ruşça sözlük (14.000 sözcük) ile Prof. Qanaté Kurdo'nun Rusça-Kürtçe (30.000 sözcük) ve Kürtçe-Ruşça (34.000 sözcük) sözlükleridir.

73) Ereb Şamilov (Şemo)'nun Şivanê Kurd adlı romanı Fransızca, Gürcüce ve Rusçaya da çevrilmiştir. Sovyet-Kürt edebiyatında seçkin bir yeri olan romancı Ereb ŞEMO, Şivanê Kurd'dan başka *Berbang* (Şafak) ve *Dimdim* romanlarını da yazmıştır. (Eser, Türkiye'de de «Özgürlük Yolu» Yayınları arasında yayımlandı, ayrıca «Aydınlık» gazetesinde tefrika edildi ed.)

74) Bk: *La Méditerranée d'une mer*, (Akdeniz, Bir denizin Kaderi) E.M.F, (N-Y, 1943) C.I, s. 338-342.

tırdığı Kürt Sultanı «Selahaddin»in kendisini ekranda gösterdiği görüldü. Aynı biçimde «Mem û Zin», «Xani Dimdim», «Siyabendê Seliwan» da sinema perdelerinde hayranlıkla seyredilebildiler. Bütün bunlar Kürtçe olarak.

Hergün, 11.45'te Erivan Radyosu (Ermenistan) yarım saat boyunca, kısa dalga (42 m, 44,5 m) üzerinden Kürtçe haberler vermekte ve halk türkü ve danslarından oluşan bir program yayınlamaktadır. Aynı şeyi Tiflis Radyosu (Gürcistan) saat 17.30'da uzun dalga üzerinden yapmaktadır (1410 - 1415 m). Yine Tiflis'te, her hafta 32 sayfalık Kürtçe «Kovara Qefqese» (Kafkas Dergisi) çıkmaktadır. (1947)

Savaş, Kürtlerin iyi bilinen yiğitlik ve cesaretlerine kendini gösterme ve ödüllendirme olanağını sağladı. Basit bir köylü çocuğu, Samat Siabendov, Yüksek Sovyet Prezidyumu kararıyla «Sovyetler Birliği Kahramanı» gibi nisbeten ender bir nişanla ödüllendirildi.

Oysa, bu Saibendov 1909'da Kars bölgesinde yoksul bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda ailesi Tiflis'e göç etti ve babası orada hamallık ediyordu. 1926'da Abaran'a doğru yeni bir göç... Siabendov öğrenimini Leningrad'da, Sovyet Doğu Ulusal Azınlıklar Enstitüsünde yaptı. 1938'de, Sovyet Ermenistan'ı Yüksek Konseyine Alagöz bölgesi Kürt milletvekili olarak seçildi. Savaş sırasında Binbaşı olan Siabendov Moskova savunmasına katıldı. 1944'de Minsk ve Bobrinsk çarpışması sırasında, bütün bir düşman taburunu sarıp yoketti, 447 Alman subay ve askerini tutsak etti. Başka bir olayda, grubu onbir karşı saldırıyı püskürttü ve bizzat kendisi onüç düşman öldürdü. Ve nihayet o, Narev ırmağını aşip orada bir köprübaşı kurmayı başardı. Bu da

ordunun geri kalan bölümüne yol açtı. Demekki, sözünü ettiğimiz ödülü kazanmayı iyice hak etmişti. (75)

Kürtler ne sağır ne de kördürler. Kendilerine Rusya'dan yöneltilen radyo yayınlarını duydular. İran Kürtleri, Kızıl Ordu saflarındaki yurttaşlarıyla konuşabildiler. Ulusal şöretlerini ya da çocukluk yıllarını süsleyen eski efsaneleri anan filimleri gördüler. O zaman durumlarını imtiyazlı yurttaşlarınıninkiyle karşılaştırdılar. Fiziki sefalet ve manevi sefalet diz boyu. Çocuklar için okul yok ve yaşlı nineler bile torunlarını uyutmak için atalarından kalma bu eski teraneleri serbestçe mırıldanmıyorlar. Özgürlük yerine şefler, yıllar boyunca sürgün ve temerküz kamplarını tanıdılar. O halde? O halde, Çek'lerden cevap vermelerini, Alzaslılardan kanılarını belirtmelerini ve Nazilerin serbestçe teneffüs etmekten men ettiklerinden ne yaptıklarını hatırlatmalarını istiyorum. Eğer kınanacak olanlar varsa bu, kuşkusuz, ne insanca ve akıllıca davranmış olan Ruslar ve ne de, bakışlarını bunlara (Ruslara) yöneltmiş görünseler bile, Kürtlerdir. Fakat hayat düzeyini yükseltmeyip en az onlar kadar özgürlüğün açık havasında yaşama hakkı olan bir halkı özgür tanıma yeteneğinde olmadıkları ortaya çıkanlardır.

21. DOĞU DEVLETLERİ KÜRTLERİ

Türkiye - Suriye sınırının güneyinden başka bir Kürt «basamağı» vardır. Fakat Doğu (76) devletleri-

75) *Roja Nû, Le Jour Nouveau*, s. 56, 10 Eylül 1945.

76) Doğu sözcüğü Fransızca'da güneşin doğduğu yerin karşılığı olarak «*levant*» alınmıştır. Yine doğu anlamına gelen «*Est*»

nin 250.000 Kürdü sadece Cezire, Cerablus bölgesi ve Kürt - Dağ'da oturmuyorlar. Şam şehrinin 15.000 kişi barındıran tüm bir Kürt mahallesi vardır. Beyrut (7.000), Hama (5.000), Halep (4.000)'deki Kürt kolonileri nisbeten daha kalabalıktırlar. (77)

Bu Kürtler arasında, belki, uzun süreden beri bu ülkelerde yerleşmiş olup yarı yarıya Araplaşmış olanlar ve Türk yöneticilerinin özel baskı yöntemlerinin elinden çok çekmiş olup, Fransız mandası altında bulunan topraklara sığınmış olanlar diye bir ayırım yapılabilir. Bu sonuncular özellikle Cezire'de çok sayıda dırlar.

Suriye milliyetçileri için Kürtler, ülkelerindeki azınlıklardan —teorik olarak— en fazla asimile edilebilenleridir. Bu nedenle de onlar için hiçbir şey yapmıyorlar. 1929'da, Fransız Yüksek Komseri, Suriye Hükümetine, Kürt bölgelerine Kürt memurlar ataması gerektiğini hatırlatmak zorunda kaldı.

Suriye ve Lübnan'da Kürtler, gerçekte hiçbir özel hakka sahip değildirlar. Fakat noksansız bir kişisel özgürlükten yararlanmaktadırlar. (Halk üzerindeki etkinliklerinden ötürü Türk sınırının çok yakınlarına yerleşmelerine izin verilmeyen bazı kişiler bunun dışında kalmaktadır) Kürtler de bundan, köylerinde kendi öz paralarıyla Kürtçe okullar açmak için yararlandılar. Çünkü hükümet okullarında yalnız Arapça okutulmaktadır. Kürt klasiklerini yani destan, masal ve şiirleri, Kuran, din okutulur Kürt okullarında. Şam

ve «Orient» in tersine «Levant» ın özel bir tarihi anlamı vardır. Daha çok Fransa'nın doğusuna düşen Doğu Akdeniz ülkelerini kastedmektedir. Metinde de Doğu devletlerinden kasıt Suriye ve Lübnan'dır.

77) Halen Suriye'de 500.000, Beyrut'ta 60.000 Kürt vardır.

veya Beyrut gibi bazı büyük şehirlerde gece kursları açıldı. Ve buna milli dillerini okuma ve yazmasını öğrenmek isteyen bakkal ve zanaatkarlar devam ediyorlar. Bütün bu kültürel çalışma da, 1847'ye kadar bağımsız kalan son Kürt Prensi, ünlü Botan hükümdarı **Bedir Xan**'ın torunları iki Bedir Xan kardeşin önemli rolü oldu. Geniş bir kültüre sahip iki aydın kardeş, bir latin alfabe hazırladılar, Kürtçe gramer ile bir Kürtçe sözlüğün oluşturulması için çalıştılar. Kardeşlerden büyüğü, Celadet, Şam'da bir Kürt Dergisi yayınladı: **Hawar** (İmdat) ve resimli eki **Ronahi** (Aydınlık).

Bunlar dil ve folklor araştırmaları için birer madden değerindedirler. İkincisi, Kamuran, Beyrut'ta bir haftalık gazete yayınlıyor: Bir kez Kürtçe, bir kez Fransızca çıkan **Roja Nû, Le Jour Nouveau** (Yeni Gün). Bu haftalığın da resimli bir eki vardır: **Stêr** (yıldız). (78) Bu her iki kardeşin de yurttaşları nezdinde itiraz kabul etmeyen bir saygınlıkları vardır. Etkinlikleri Kürtlerin olduğu her yere yayılmaktadır.

Radio - Levant (Doğu Radyosu) servislerinin Lübnan hükümetine devredildiği 1 Nisan 1946'ya kadar, **Emir Kamuran** Kürtçe yayın yapmakla görevliydi. Gerçekte bu yayınlar haberlerle sınırlıydı.

Vatan sevgisi duygulu yapıya sahip ozanlarca sürdürülüyor. Gençler arasında, halen en çok popüler olanlardan biri geçen yıl Şam'da Divanını yayınlayan **Cegerxwin**'dir. İşte bu konuda **Cahiers de L'Est**'in ilk sayısında okunabilenler:

«İlk parçalar, her Kürt gencinin bir gelin gibi sevmesi gereken vatan aşkını coşturuyorlar. Sürgün diyarında, her yurtsever aç değil midir?.. Gözü-

78) Adıgeçen bu dergi ve gazeteler 1945'ten beri çıkmamaktadır.

ne uyku girebiliyor mu? Ozan o zaman, birer birer bütün Kürdistan bölgelerini anıyor; bunca berrak kaynakları, bu denli leziz meyvaları için ah çekiyor. Göz yaşları bir gönül yarasını sağıltmaya yetmiyorlar. Tüm ulusal şanlı günler, geçmiş zamanın tüm kahramanları gözlerimizin önünde yeniden canlanıyorlar. Eskilerin Şeyh Said gibi şehitlerin ya da Ehmedé Xani gibi ozanların örneği gençleri sürüklemelidir. Eğer şefler görevlerinden geri kalıyorlarsa haklarını almak için ayağa kalkacaklar, küçük ve naçiz insanlardır. Bir kaç fabl: Kırık kanatlı turna, Kümeşte isyan, Aslan ile karınca, birlikten dirlik doğduğunu ısrarla hatırlatıyorlar.» (79)

Yine bu Cegerxwin, bu yılın başlarında Cezire'de resmi bir gezi yapan ve kendisine hoşgeldin diyen Arapça bir söylev dinledikten sonra «Kürtçe bir söylev de duyamayacak mıyım?» tesbitinde bulunan Suriye Cumhurbaşkanı Ekselans Şükrü Kuatli'ye anında cevap verip Kürtçe bir söylev verdi. (80)

EK

Bu sayfaların yazılmasından bu yana İran'da bazı olaylar oldu. Bunların Kürt sorunu üzerinde üzücü yankıları oldu.

Hemen her yerde, petrol bölgelerinde, Abadan'da, özellikle Temmuzda başgösteren grevleri kastedmiyorum. İngiliz gemileri bir rastlantı sonucu körfezde bulunuyorlardı ve her şey yoluna girdi.

79) *Cahiers de L'Est*, Beyrut, 1045, s. 126-127.

80) Roja Nu, no, 66, 14 Ocak 1946.

Fakat, 1946 Aralığının başında, İran hükümeti Azerbeycan'ı işgal edip orada seçimler yaptırmaya karar verdi. Azerbeycan ordusu, Tebriz'in 170 km. güneyinde, Gaflanku bölgesinde direnmeye çalıştı. Fakat top, tank ve hava kuvvetlerinin baskısı altında ve istihkam noksanlığı nedeniyle teslim olmak zorunda kaldı. Daha 18 Aralık'ta, hükümet kuvvetleri İran-Sovyet sınırındaki garnizonları işgal ediyorlardı. Basın haberlerine göre, Azerbeycan hükümeti başkanı Bay Pişevari Rusya'ya sığındı. Belli başlı şefler tutuklandı. Birçoğu, özellikle Savaş Bakanı General **Kabiri**, ölüm cezasına çarptırıldılar. (2 Ocak 1947) Güney aşiretlerine silahlarını teslim ederlerse affedileceklerine sözverildi. Hükümet kuvvetlerince yapılan vahşetlerin bahsini açmıyorum. Naziler bizi, genç kızların ve kadınların tecavüzüne (ki bu kırksekiz saat süresince yasal sayılmıştı), galiplere «kurban» olarak sunulan çocukların işkence ve kıyımına alıştırdılar. (30 Aralık 1946 tarihli bir gizli rapora göre.)

Doğal olarak, Azerbeycan demokratlarınca çıkarılan bütün kanun ve yönetmelikler, Türk Gazetesi **Cumhuriyet**'in protestolarına neden olan Türk dilinin tüm ilişkilerde kullanılması ilkesi de dahil, yürürlükten kaldırıldı. Komşusunun gözüne kaçan saman parçacığını bu kadar iyi gören bu gazete, en kesin uluslararası sözleşmelere rağmen, Kürt dilinin kullanılmasının ülkesinde halen daha yasak olduğunu bilmiyor mu?..

Azerbeycanlıların yenilgisi karşısında, Mehabad Özerk Kürt Cumhuriyeti kuvvetleri hiçbirşey yapamazlardı. Gerçekte merkezi hükümete bağlılık ilkelelerine uygun olarak Kadı Muhammed, ordularına askeri direnme göstermeme buyruğu verdi. Kürt Cumhuriyeti de bu fırtınada ortadan kalktı. Bu olay, tüm Kürt

milliyetçileri için sert bir darbe oldu. 22 Ocakta Tahran kaynaklı bir haberinde A.F.P., Kadı Muhammed'in Mehabad Sıkıyönetim mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldığını, Molla Mustafa'nın 2.000 savaşı ile birlikte İran hükümetinin hakkında vereceği kararı beklemek üzere dağlara çekildiğini bildırıyordu. (Bu haber henüz doğrulanmadı.) (81) Barzanlı Molla'nın Irak'ta ölüm cezasına mahkum edildiğini ve Irak'a dönen birçok partizanlarının derhal tutuklandıkları bilinmektedir.

Aralık ayında, Mazanderan'da kargaşalıklar çıkmıştı. «Tudeh» Partisine yüklediler. Böylece üyelerini izleyip Partiyi seçimden önce ortadan kaldırdılar. Çünkü seçimlerin 12 Ocak'ta yapılması gerekiyordu. Oysa tam da seçim öncesinde Times gazetesi (Londra'dan) İran kamuoyunun Ghawem Sultaneh hükümetinin lehinde olarak görüldüğünü ileri süren bir makale yayınlayıp şunları ekliyordu:

«SSCB'ye verilen petrol yetkililerinin onaylanması ve son İngiliz - Amerikan antlaşması Ghawem

81) Mehabad Kürt Cumhuriyetinin yıkılması sonucu başlıca yöneticiler, bu arada Kadı Muhammed, Sayfi Kadi, ve Sadri Kadı idam cezasına çarptırılıp infaz edildiler. Silahlı kuvvetler komutanı General Mustafa Barzani ise güçlerini toparlamak üzere kısa bir süre için Irak'a dönüp kendisini sürekli olarak izleyen Irak, İran ve Türk birliklerine rağmen Irak, İran ve Türkiye sınırlarındaki dağlardan, kah bu ülkenin kah diğerinin topraklarına girerek yanındaki 500 partizanı ile birlikte kuzeye doğru ilerledi. 53 gün süren bu efsanevi «Uzun Yürüyüş»ten sonra Aras ırmağını yüzerek Sovyet Ermenistan'ına sığındılar. General Abdulkерim Kasım'ın yaptığı 1958 darbesine kadar orada kaldılar.

Bk : *Ronahi*, Kovara Kurdi, s. 2, Ekim 1971, s. 1,

(*Eagleton*) *The Kurdish Republicx of 1946*, Oxword Üniversity Press, 1963.

Sultaneh hükümetine ekonomik ve toplumsal program için gerekli gelirleri sağlayacaklardır.»

Bu tarihte Times henüz İran Çalışma ve Propaganda Bakanı **Bay Arames**'in 8 Ocak'ta yaptığı bir basın toplantısında «İran hükümetinin **Anglo - Iranian Oil Company** ile Amerikan petrol şirketi arasında varılan antlaşmadan haberdar edilmediğini bildirmiş olduğunu bilmiyorlardı. 9 Ocak'ta aynı bakan:

«Yabancı güçlerin petrol zenginliklerimizi istedikleri gibi kullanma hakkına sahip olduklarını düşünmüyorum» diyor.

Bundan daha fazla temiz yürekli olunamaz!

Tahran'da, daha seçimlerin ilk gününde (12 Ocak), muhalefet partisi hükümetin müdahalelerine karşı protestoda bulundu. Olayları protesto amacıyla dükkanlar kapatıldı, Müslüman yirmibin din adamı birkaçgün boyunca Saray bahçelerini işgal ettiler, seçim işlemlerinin durdurulmasını istediler. 14 Ocak'ta, İçişleri Bakanı seçimlere müdahale eden memurları cezai sorumluluk altına girmekle tehdit ettiler. 15 Ocak'ta bu kez tüm garnizonlar Genelkurmay Başkanı «Ordunun seçimlere müdahale etmemesi gerektiğini» bildiriyor. Bundan bazılarının seçim özgürlüğünü nasıl düşürdükleri anlaşılmaktadır!

17 Ocak'ta seçimler bitmişti ve 22 Ocak'ta resmen İran Partisi'nin (Ghawem Sultaneh'in partisinin) 12 adayının, Tahran'da, 10.000 oyun ayrımından sonra başta geldiklerini, ayrımı yapılacak daha 60.000 oy olduğunu fakat kesin sonucun büyük bir olasılıkla değişmeyeceğini açıklıyordu! Önceden sandıklardan ne çıkacağını bu ölçüde iyi bilmek onların bizzat doldurulduğu kuşkusunu yaratıyor.

5 Şubatta, sayım - ayırım sona ermişti ve doğaldır ki sonuç resmi tahminlere uygundu. 70.000 oy pusulasının sayımına yirmi gün ayırmanın, 20 milyon Fransız seçmenin seçim sonuçlarını seçimden sonraki 24 saatten de kısa bir sürede öğrendikleri düşünülüp bir karşılaştırma yapıldığında, güzel bir rekor olduğu itiraf edilmelidir. Aynı gün Tahran'da, Anglo - Iranian Oil Company'in danışma bölümü başına şu demeci veriyordu:

«Anglo - Iranian Oil Company ile iki petrol şirketi arasında bu sonunculara ham petrol satılması ve Basra körfezini Akdeniz'e bağlayan bir boru hattının yapımı konusunda yapılan antlaşmanın metni henüz Tahran'a gönderilmiştir. Bu antlaşma tamamen ticari bir niteliğe sahiptir ve AIOC'nin İran'daki petrol imtiyazları koşullarına zarar vermemektedir.»

Bu biçimde güvence verilen İran hükümeti, şimdi Fars ve Azerbeycan aşiretlerini silahsızlandırma işine koyulabilir, uygulamada görebildiğimiz demokratik eğilimiyle, dikkatle seçilmiş seçmenlerin kendi adaylarını anlayış ve özgürlük havası içinde seçmelerini sağlayabilir!

Elbette bu yöntemler —boş hayallere kapılmayalım— hiçbir sorunu, özellikle Kürt sorununu, kesin bir biçimde çözümlenmeyecektir. Sorunu en iyi bilen Kürdizanlardan biri, Bay B. Nikitine'nin, «Politque Etrangere»in bir makalesinde (Temmuz 1946) hatırlattığı gibi:

«Bu sorun önemsenmemeye devam edile edile İç Asya'daki siyasal durumu daha tehlikeli ve istikrarsız kılmaktadır. Kürt sorunu haklı bir sorundur ve çözümünü sonsuza ertelenemez.»

25 Şubat 1947

Lucien Rambout

EK: 1

YAZAN: Ekrem UŞAKLIĞIL
BİZDE BİR KÜRT AZINLIĞI YOKTUR
(Son Posta 11 Nisan 1946)

Türkiye'de beş on yıl evveline gelinceye kadar ancak ihmal edilmiş «Türk»den bahsedilebilirdi. Bugün o da kalmamıştır, kalmayacaktır.

Gazetecilik hayatımda ilk defa olarak yepyeni, beni hayrete düşürecek kadar beklenmedik bir tabirle karşılaşıyorum. Bu tabir Türkiye ile İran'la, Irak'la ilgilidir ve bu üç memleket ile meslek münasebeti nisbeten yeni olan bir Amerika'lı meslektaş tarafından kullanılıyor: «Kürt kaynakları...»

Evet bir Amerikalı meslektaşın ağzından öğreniyoruz ki İran'damı, Irak'damı nerede olduğu pek belli değil. Bir «'Kürt' kaynağı» varmış. Bu kaynak «haber» alır, «haber» verirmiş. Kerkük'den çektiği bir telgrafla, Amerikalı meslektaş anlatı-yorki,

Bu «Kürt» kaynağı geçenlerde Molla Mustafa isminde birinin «Barzan» adını taşıyan kuvvetlerinin Irak'da hudut karakoluna bir saldırı yaptıklarını ilan etmiş.

Saldırıya uğrayan polis karakolu Türk - İran - Irak

hudutlarının birleştikleri noktaya yakın bir yerde kurulu imiş, Kanirash ismini taşıyormuş.

Molla Mustafa taraflıları tarafından tertiplenen saldırıda şahsen bulunmamış, «Erbil» şehrine yaralı Irak askeri geliyormuş.

2 bin kişilik bir imdat kuvveti de varmış.

Associated Press Ajansının «Kerkük» muhabiri tarafından verilen bir habere bakılacak olursa, bu şehir gün geçtikçe bir askeri manzara alıyormuş.

İki Amerikalı ajans tarafından yek diğeriyle adeta yarış edercesine süratle verilen bu haberlerin, orta ve yakın şark işlerini bilmeyenler arasında Türk - Irak ve İran hudutlarının birleştikleri noktalarda yarın vahim olması mümkün bazı hadiselerin hazırlanmakta olduğu inancını uyandıracağı şüphesizdir.

Nitekim bir kaç hafta evvel, ağır başlı İsviçre gazetelerinden biri, son zamanlarda «Kürt» kelimesinin sıkça kullanılmakta olmasına bakarak Türk - Irak ve İran hudutlarının birleştikleri noktanın genişçe bir haritasını yapmış ve Irak'da 1,5; İran ile Türkiye'de yarımşar milyon Kürt bulunduğunu yazmıştı, aynı zamanda da geçmişi hatırlatmak isteyerek 1925 yılında Dersim bölgesinde derhal bastırılan bir isyan çıkmış olduğunu kaydetmişti.

Bereket versin, İsviçreli gazete 1925 hadisesinin ırk ve milliyet hisleri ile değilde, sadece bir irtica dalgası ile ilgili olduğunu da söylemişti.

Hakikat şudur ki,

«Irak»ın polis karakollarından birine, Amerikalı ajansların anlattıkları şekilde bir saldırı yapıldımı ve bu saldırı neticesinde bir çarpışma oldumu, kesin olarak bilemiyoruz.

Demiryolunun ve şosenin daha gelişmiş olmadığı, medeni merkezlere uzak bölgelerde, ufak tefek çapulcu hareketlerine bazan teşebbüs edilebilir, bu adeta bir gangster çetesinin harbi Avrupa şehirlerinden birinde bir kuyumcu dükkânını güpe gündüz soymaya kalkışması gibi bir şeydir. Hiçbir netice vermeden geçer.

Böyle bir hadise arasıra olabilir mümkündür.

Gerçekten olmuş mudur, olmamış mıdır. Tekrar edelim, bilmiyoruz.

Fakat pek iyi bildiğimiz bir hakikat vardır ki, o da Irak da ve İran da haber alıp verecek «kaynaklara» malik şuurlu bir Kürt topluluğunun bulunmadığıdır.

Bu iki memleket de «Kürt» adı altında anılan halk, bölük, pörçük şurada burada göçebe halinde yaşar, mevsimle, kıtlığa ve bolluğa tabi olarak imkân bulduğu takdirde Irak'tan İran'a, yahut İran'dan Irak'a atlar, geçirdiği hayat tam mânasıyla iptidaidir.

Bize gelince, bizde şuurlu yahut şuursuz, göçebe veya yerleşmiş vaziyette bir Kürt azınlığı hiçbir zaman mevcut olmamıştır.

Türkiye'de bazı yabancıların Kürdistan veya Ermenistan isimleri ile anmakta ısrar ettikleri, merkeze uzak bölgelerimizde beş on yıl evveline gelinceye kadar ancak, ihmal edilmiş olan kendi ırkdaşlarımız vardı, ki Osmanlı idaresinin kuş uçmaz, kervan geçmez tabirine masaddak olmak üzere başı boş bıraktığı bölgelerde, Arapçadan ve Farsçadan kelimeler alarak, o kelimeleri de Türkçe ile karıştırarak garip bir dil kullanırlardı.

Bugün ilk mektebin yapılan ve yapılacak olan tesiri altında o da çok eksilmiştir. Ümit ediyoruz ki, ya-

rın denilecek kadar kısa bir zaman içinde hiç kalmayacaktır.

Diğer taraftan demiryollarımız gittikçe uzamakta, şoselerimiz kol budak sarmaktadır, lokomotif ile kamyonun ulaşamadığı yerler için uçak emrimizde, telli - telsiz haberleşme araçları elimizdedir. Kendi toprağımızdan emin olduğumuz gibi, dışardan gelebilecek bir çapulcu tehlikesinden de korkumuz yoktur, Türk - Irak - İran hudutlarının birleştikleri noktanın bu yanında hiçbir hadise olamaz,

Bununla beraber,

Üç hudutun birleştikleri noktanın öte tarafları hesabına, Amerikalı ajanslar tarafından bildirilen saldırı hadisesi, bizim tahmin ettiğimiz gibi bir çapulcu teşebbüsünden ibaret olsa dahi, son derece müteyakkız bulunmanın zaruri olduğu da meydandadır.

Unutmayalım ki,

Amerikalı ajanslar tarafından fiil haline geldiği bildirilen hareketin; fikir halinde doğduğu, göz dikilen bölgelerde karışıklık çıkmasında menfaatli olanlar tarafından bundan aylarca evvel yayınlanmış, geçenlerde de Irak'la yaptığımız anlaşmalarda sözde bir Kürt hareketine karşı birlik hareketi derpiş eden gizli maddeler bulunduğu iddia edilmişti,

Rusya'nın İran ile geçici veya sürekli bir anlaşma yapmış olması bu sahada durumu değiştirmez, İran'ın ve mümkünse Irak'ın bünyelerinde hastalık mikrobu ne kadar çoğalır, karşı tarafın durumu o kadar çok kuvvetlenir, mikrop ise, bir vakit söylemek fırsatını bulmuş olduğumuz gibi, atılmıştır,

Tekrar ediyoruz,

Komşularımızın tetik üzerinde yaşamaları hayatlarını korumak için şarttır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
YAZARIN ÖNSÖZÜ	11
BÖLÜM I	15-28
1. Kürdistan Coğrafyası	17
2. Kürdistan'ın Ekonomik Kaynakları	19
3. Kürtler	22
4. Kürt Sorunu	24
BÖLÜM II	29-56
5. Barış Antlaşmalarında Kürtler	31
6. Vatanseverlik mi İrtica mı? Şeyh Sait İsyanı (1925)	34
7. Ağrı İsyanı (1930) ve Sürgün Kanunları (1932)	38
8. Bir Polis Sorunu: Dersim'de Seyit Rıza «Çeteleri» (1937)	44
9. Kimdir Bu «Vahşiler»?	49

BÖLÜM III	57-101
10. Kılıçların Gölgesindeki Cennet	59
11. İngilizler ve Kürtler	62
12. Taç İçin Emir Faysal mı? Şeyh Mahmud mu?	64
13. Küçücük Kağıtlar ve Güzel Nutuklar ...	74
14. R.A.F.'nin Kanatları Altında	78
15. Ve Üçüncü Bir «Eşkiya» Çıkageldi	87
16. Daha İyi Günleri Beklerken	96
BÖLÜM IV	103-133
17. Güç Bir Sorun	105
18. Kısa Bir Özgürlük Dönemi	116
19. Mehabad Özerk (Otonom) Kürt Cumhuriyeti	125
BÖLÜM V	135-148
20. S.S.C.B.'de Kürtler	137
21. Doğu Devletleri Kürtleri	141
EK	144
EK 1. BİZDE BİR KÜRT AZINLIĞI YOKTUR (Son Posta)	149-152

KOMAL

BASIM-YAYIM-DAGITIM

- 1 — Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası Cilt 1, 632 s. Belgesel dizi 37 TL
- 2 — Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı Araştırma dizisi 1, 272 s. (Tükendi) 20 TL
- 3 — • Bilimsel Yöntem
• Üniversite Özerkliği
• Ve Demokratik toplum ilkeleri açısından İSMAİL BEŞİKÇİ DAVASI,
Cilt 1, Belgesel dizi 2, 544 s. 35 TL
- 4 — Orhan Kotan / GURURLA BAKIYORUM
DÜNYAYA Şiir Dizisi 1, 95 s. 10 TL
- 5 — Ziya Gökalp KÜRT AŞİRETLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK TETKİKLER Araştırma Dizisi 2 12,5 TL
- 6 — KOÇGİRİ HALK HAREKETİ Belgesel Dizi 3, (Toplatıldı) 10 TL
- 7 — Halfin 19. Yüzyılda KÜRDİSTAN ÜZERİNDE MÜCADELE Tarih Dizisi 1, (Toplatıldı) 12,5 TL
- 8 — Sinan Sabri / BELASINA SEVDALAN-DIĞIM BEBEK Şiir Dizisi 2 7,5 TL
- 9 — FELSEFE İNCELEMELERİ — Doğaya, Topluma ve Olaylara Bakış Yöntemi — Araştırma Dizisi 4, (Toplatıldı) 20 TL

10 — İsmail Beşikçi / BİLİM YÖNTEMİ Araştırma Dizisi 5	15	TL
11 — Minorski / KÜRTLER Tarih Dizisi 2, (Toplatıldı)	10	TL
12 — Ksenefon / ONBİNLERİN «KÜRDİSTAN»DAN GEÇİŞİ Tarih Dizisi 3, (Tükendi)	8	TL
13 — İsmail Beşikçi Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama 1, KÜRTLERİN «MECBURİ İSKAN»I , Araştırma Dizisi 6, (Toplatıldı)	20	TL
14 — Bir Kürt Devrimcisi: EDİP KARAHAN'ın ANISINA Araştırma Dizisi 7	25	TL
15 — Seyit Alp WELAT - İskancının Türküsü Roman	20	TL
16 — İsmail Beşikçi Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama 2, «TÜRK TARİH TEZİ» ve KÜRT SORUNU Araştırma Dizisi 8, (Toplatıldı)	25	TL
17 — Mehmet Emin Zeki KÜRDİSTAN TARİHİ — Tarih Dizisi 4, (Toplatıldı) ...	20	TL
18 — Özeleştiri: HEDEF ENGEL ÜZERİNE Broşür, (Toplatıldı)	2,5	TL
19 — ÜRÜN'deki BİR YAZI ÜZERİNE , (Broşür), (Toplatıldı)	2,5	TL
20 — C. Ali Bedirhan Türkiye Reisiscumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine açık MEKTUP , Belgesel Dizi 3, (Toplatıldı)	15	TL
21 — İsmail Beşikçi, Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama: 3, CUMHURİYET HALK FIRKASI'nın TÜZÜĞÜ (1927) VE KÜRT SORUNU Araştırma Dizisi 9	40	TL

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu

İSMAİL BEŞİKÇİ

BİLİM YÖNTEMİ

Türkiye'deki Uygulama : 3

KOMAL YAYINLARI : 21

Araştırma Dizisi : 9

«... Bu araştırmada, Türkiye'nin siyasal hayatında, 55 seneyi aşkın bir zamandır çok önemli bir rol oynayan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (Partisinin) tek parti dönemindeki tüzüğü incelenmektedir. Bu tüzük 1924 Anayasası'nın çok üstünde duran temel bir siyasal belgedir. Adı tüzük olmasına rağmen tek parti döneminin en önemli siyasal belgesidir. Çünkü bu tüzük gereğince, CHP'nin Daimi ve Değişmez Genel Başkanı, Büyük Şef Gazi Mustafa Kemal ve Değişmez Genel Başkan ve Millî Şef İsmet İnönü, TBMM'nin tüm üyelerini atama yetkisine sahip idiler. Dolayısıyla Türk tek parti sisteminde, devlet egemenliğinin teşkili ve idaresi, Şefin kişisel iradesine, ortak kabul etmez, tartışma ve eleştiriden uzak, hükmetme yetkisine bırakılmıştır. Böylesine önemli bir siyasal belge olmasına harfi harfine uygulanmasına rağmen, Türk Üniversitesi, Türk profesörleri, kısaca Türk düşüncesi, bu tüzükten hiç söz etmemiştir. Anayasanın çok üzerinde duran bu siyasal belgeyi gözden uzak tutabilmek için gayretini esirgememiştir. Fakat Türkiye'nin son yarım asırlık siyasal hayatına, bilim yöntemini kullanarak yaklaşmak isteyenler, olguları ve olgusal ilişkileri bir bütünlük içinde kavramaya çalışanlar CHP'nin tüzüğünü kati surette gözden uzak tutamazlar...»

320 SAYFA 40 LİRA

— Ç I K T I —

Araştırma dizisi : 10

İSMAIL BEŞİKÇİ

BİLİM YÖNTEMİ

Türkiye'deki uygulama : 4

**Tunceli Kanunu
ve Dersim Jenosidi**

ÇIKIYOR

KOMAL BASIM YAYIM DAĞITIM

DAĞITIM BÖLGELERİ

Genel Dağıtım	: Ordu Cad. 282/19 Laleli - İst.
Marmara Bölgesi Dağıtım	: Genel Dağıtım, DEV - DA, TAN - DA, YURT - DA
İç Anadolu ve Karadeniz Dağıtım	: Ankara Komal Bürosu
Doğu ve Güney Doğu Anadolu Dağıtım	: Diyarbakir, Tatvan Komal Büroları
Akdeniz Bölgesi Dağıtım	: Adana Komal Bürosu
Ege Bölgesi Dağıtım	: İzmir Komal Bürosu

DAĞITIM : Komal Basım - Yayım - Dağıtım kendi yayınları dışında RIZGARİ Dergisi ve yayınlarının da dağıtımını yapmaktadır. Dağıtımlara % 35, kitapçılara ve toplu isteklere % 25 indirim uygulanır. Yurt dışı gönderileri üç misli ücrete tabidir.

KOMAL BÜROLARI

YÖNETİM YERİ	: Ordu Cad. 282/19 Laleli - İSTANBUL Tel. 22 69 23 / 19
ANKARA BÜROSU	: İzmir Cad. 7/9 Yenişehir - ANKARA Tel: 30 06 44
DIYARBEKİR BÜROSU	: Dilan Pasajı - DİYARBEKİR
TATVAN BÜROSU	: İşletme Cad. - TATVAN
ADANA BÜROSU	: Cemal Gürsel Cad. Zeki İşhanı Kat 4. No. 30 - ADANA
İZMİR BÜROSU	: 856 Sok. No. 3 Salihağa İşhanı Kat 4 No. 426 Konak - İZMİR

KOMAL

BASIM-YAYIM-DAĞITIM

«... Ortadoğu petrol rezervlerinin büyük bir kısmını bulunduran Kürdistan'da, dili ile, gelenekleri ile, kültürü ile, geçmişi ile, talihsizlik ve acılarıyla bir bütün teşkil eden bir Kürt milletinin varlığından, bu milletin tarihinin en eski çağlarından beri bu topraklar üzerinde yaşadığından bahsedilmek istenmemiştir. Bu milletin, birliğini sağlayıp yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip çıkacağı düşüncesi tatlı kâr ve talan peşinde olan batılı emperyalistlerin ve onların işbirlikçisi hükümetlerin düşlerini harâm etmiştir. Bu yöndeki gelişmeyi geciktirmek için mümkün olan her türlü metodlar denenmiştir. Bir yandan işbirlikçi ya da ırkçı bürokrat gruplarına Kürt halkını toptan imha etmeleri için silah ve malzeme verilmiş ve bu kanlı cinayetler dünya kamu oyunundan saklanmaya çalışılmış, beri yandan Kürt halkının ulusal değerleri tahrip edilmiş, zincire vurulmasında rol sahibi feodal ve irticai kurumlar desteklenerek uluslaşma sürecinin önüne geçilmeye çalışılmıştır...»